

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE OSAKOND

Kristiine Kurema

EESTI KIRJAKEELE ARENG
19. SAJANDI TEISEL POOLEL
PEETRI KIHELKONNA KOHTUPROTOKOLLIDE PÕHJAL

Bakalaureusetöö

Juhendaja professor Karl Pajusalu

TARTU 2013

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Peetri murrakuala kujunemine	6
2. Peetri murraku kirjeldus	9
2.1. Ülevaade häälikulistest joontest	9
2.1.1. Vokaalid	9
2.1.2. Konsonandid.....	11
2.2. Ülevaade morfoloogiast.....	14
2.2.1. Noomenid	14
2.2.2. Verbid.....	18
3. Peetri kihelkonna kohtuprotokollide ortograafia analüüs	22
3.1. Vana kirjaviisi iseloomustus ja uue kirjaviisi kasutuselevõtt.....	22
3.2. 1869. ja 1870. a kohtuprotokollide ortograafia analüüs.....	25
3.3. 1884. a kohtuprotokollide ortograafia analüüs	28
3.4. 1869. ja 1870. a ja 1884. a kohtuprotokollide ortograafia võrdlus	30
4. Kohtuprotokollide häälikuliste nähtuste analüüs	33
4.1. 1869. ja 1870. aasta kohtuprotokollide vokaalid	33
4.2. 1869. ja 1870. aasta protokollide konsonandid.....	35
4.3. 1884. aasta protokollide vokaalid	37
4.4. 1884. aasta protokollide konsonandid	38
4.5. 1869.–1870. a ja 1884. a kohtuprotokollide häälikuliste joonte võrdlus	39
4.5.1. Vokaalide võrdlus.....	39
4.5.2. Konsonantide võrdlus	40
5. Peetri kihelkonna kohtuprotokollide morfoloogia analüüs	42
5.1. 1869. ja 1870. a kohtuprotokollide noomenimorfoloogia analüüs.....	42
5.2. 1869. ja 1870. a kohtuprotokollide verbimorfoloogia analüüs	45

5.3. 1884. a kohtuprotokollide noomenimorfoloogia analüüs	49
5.4. 1884. a kohtuprotokollide verbimorfoloogia analüüs	51
5.5. 1869.–1870. a ja 1884. a kohtuprotokollide morfoloogia võrdlus	53
5.5. 1. Noomenimorfoloogia võrdlus.....	53
5.5.2. Verbimorfoloogia võrdlus	56
Kokkuvõte	60
Kirjandus	63
The development of the Estonian written language during the second half of the 19th century based on the court protocols of Peetri parish. Summary.....	65
Lisad	66
Lisa 1. Vodja kohtuprotokolli näidis	66
Lisa 2. Vodja kohtuprotokollide ümberkirjutused	67
Lisa 3. Öötla kohtuprotokolli näidis	87
Lisa 4. Öötla valla kohtuprotokollide ümberkirjutused	88

Sissejuhatus

Bakalaureusetöö eesmärk on selgitada, kuidas muutus eesti kirjakeele praktiline kasutus 19. sajandi teisel poolel ning milline on tollase eesti kirjakeele vahekord keskmurdelise keelekasutusega. Selleks analüüsitakse Peetri kihelkonna kohtuprotokollide keelt võrreldes Peetri murrakuga. Töö tulemus peaks andma selgema arusaama eesti kirjakeele seosest keskmurdega.

Töös lähtutakse hüpoteesist, et eesti kirjakeel põhineb suuresti keskmurdel. Kuna Peetri murrak kuulub keskmurde tuumalasse, sobib see uurimise lähtemurrakuks.

Uurimismaterjal on Eesti Ajalooarhiivist valitud Peetri kihelkonna kohtuprotokollid. Materjal on jagatud kaheks perioodiks. Esimese perioodi moodustavad Vodja valla kohtuprotokollid, mis pärinevad aastatest 1869.–1870. Teise perioodi tekstid on aastast 1884 ja kuuluvad Öötla (Esna) valla kohtuprotokollide kogusse. Kuna Öötla vald liideti 18. juunil 1892. aastal Esna vallaga, siis on kohtuprotokollidel kajastatud mõlema valla nimed. Kohtuprotokollides esitatud tunnistajate ja kaebealuste ütlused on eeldatavasti kirjutatud nii, nagu tunnistaja parasjagu kõneles. Vodja kohtu kirjutajaks oli sel ajal J. Mein, kes oli ilmselt kohalikku päritolu, kuid tema sünnikoht pole täpsemalt teada. Kohtuprotokollides kirjapandu näitab, et kirjutaja valdab Peetri murrakut. Öötla valla kohtukirjutajaks oli Hans Rusi, kelle päritolu Peetri kihelkonnast on dokumenteeritud.

Kohtuprotokollide analüüsimisel tuuakse mõlema perioodi kohta välja analüüsitavad nähtused. Ortograafia analüüsimiseks kirjutati mõlema perioodi kohtuprotokollidest välja vastavalt vana ja uue kirjaviisi tunnused ning esinenud kõrvalekalded. Häälikuliste joonte analüüsimise eeltööna märgiti nii Vodja kui ka Öötla valla kohtuprotokollides kõik häälikuliselt omapärased kohad. Morfoloogia analüüsimiseks koostati mõlema perioodi noomenite ja verbide kohta tabeli. Noomenid jagati tabelisse vastavalt käänetele ning verbidel kirjutati kategooriate kaupa välja kõik ilmnunud paradigmvormid.

Murdekeele kirjeldamisel toetuti murdetekstidele, mis on võetud Mari Musta raamatust „Keskmurde tekstid“.

Töö on liigendatud viieks põhipeatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaade Peetri kihelkonna ajaloost. Teises esitatakse Peetri murraku kirjeldus, mis on jagatud kaheks alapeatükiks. Esimeses alapeatükis antakse ülevaade häälikulistest joontest ja see jaguneb samuti kaheks. Kõigepealt esitatakse vokaalidega seotud ja seejärel konsonante puudutavad häälikulised jooned. Teine alapeatükk keskendub morfoloogiale ning on samuti jagatud kaheks. Esiteks antakse ülevaade noomenite ja teiseks verbimorfoloogiast. Kolmandas sisupeatükis antakse ülevaade kohtuprotokollide ortograafiast. Peatükk on jagatud neljaks alapeatükiks. Esimeses iseloomustatakse vana kirjaviisi ja uue kirjaviisi kasutuseletulekut. Teises ja kolmandas alapeatükis esitatakse vastavalt Vodja ja Öötla kohtuprotokollide ortograafia erijooned ning neljandas võrreldakse kahe perioodi kirjaviisi. Neljandas sisupeatükis analüüsitakse kohtuprotokollide häälikulisi jooni. Alapeatükkides esitatakse mõlema perioodi vokaale ja konsonante puudutavad häälikulised jooned. Peatüki viiendas alapeatükis esitatakse eraldi kahe perioodi vokaalide ning konsonantide häälikuliste joonte võrdlus. Viiendas peatükis keskendutakse kohtuprotokollide morfoloogiale. Esimeses neljas alapeatükis analüüsitakse vastavalt mõlema perioodi noomenite ja verbide morfoloogiat. Sisupeatüki viiendas alapeatükis võrreldakse eraldi kahe perioodi nimisõnade ja verbide morfoloogiat. Töö lõppeb uurimistulemuste kokkuvõttega, lisades on esitatud kohtuprotokollide tekstide ümberkirjutised ja näited kohtuprotokollide originaalkujust.

1. Peetri murrakuala kujunemine

Peetri kihelkonna ajalugu saab ilmselt alguse rooma rauaajal 50–450 pKr, mil moodustati Peetri muinaskihelkond. Sel ajal tehtud tööriistad võimaldasid harida ka neid põllumaid, mis olid varem kättesaamatud. Esmaseks elatusalaks sai põlluharimine, seega koondus peamine asustus sinna, kus olid kõige paremad mullad. Järvamaal olid nendeks piirkondadeks Järva-Peetri ja Järva-Jaani, kuna seal on väidetavalt Eesti kõige viljakamad mullad. Muinasajal elati Peetri kihelkonna territooriumil väikestes kogukondades, mille vahel olid vähem viljakad alad. (Lätti 2007: 301)

13. sajandiks oli Eesti jagunenud kihelkondadeks ja nende liitudeks ehk maakondadeks. Taani hindamisraamatu järgi oli Järvamaal muinasajal kolm kihelkonda, millest kõige jõukam ning suurema rahvaarvuga oli Ämbra ehk Peetri kihelkond. Asukohalt paiknes see Pärnu jõe ülemjooksu arvukate harujõgede ja ojade piirkonnas, Koigist ja Päinurmest Puiatuni. Kihelkonna keskus oli Kareda. Kareda on paikkonna vanim mainitud kohanimi. (Hennoch 1994a: 5, 52)

23. septembril 1253. aastal Tarchileiga kümnnise kokkuleppes Revali piiskopi ja ordu vahel on nimetatud kolme kihelkonnapreestri hulgas ka Lutherus de Embere, kes oli Peetri kihelkonna kiriku preester. Seda nimetamist peetakse ühtlasi esimeseks kirjalikuks Ämbra mainimiseks. Kohanimi on germaani päritolu ning vanemates käsitlustes on *Ämbra* asemel öeldud *Ämbri* küla. Üksikutel juhtudel on kihelkonna nimena esinenud ka *Eimmer*. (Palu jt 1999: 5) Rahva hulgas liigub kohanime tekke osas mitmeid pärimusi. Eelkõige seostatakse nime ämbriga, millest joodeti Karl XII hobust. (Hennoch 1994b: 86)

Peetrit mainitakse kihelkonna nimena esimest korda 1627. aastal. Peetri tuleneb apostel Peetruse nimest. Seoses kirikuvisiitatsiooniga on räägitud Peetri kihelkonnast ning kirikust. (Palu jt 1999: 5) Mõnes käsitluses on mainitud ka Järva-Peetrit ning praegu

nimetatakse kihelkonnakirikut Järva-Peetri Püha Peetruse kirikuks; asula ametlik nimi on Peetri.

Kuna 13. sajandil peetud ristsõdu põhjendati usutoomise eesmärgiga, hakati pärast võimu saavutamist kirikuid ehitama. Nii oli peaaegu igas asustuskeskuses oma kirik. Rootsi kunstiteadlane Kjellin pakub gooti stiilis Järva-Peetri kiriku ehitamisajaks 1330. aastat. Kirik on valminud Ojamaa kirikute eeskujul paekivist ning tegu on kolmelöövilise kodakirikuga. Torn valmis küll kirikuga samal ajal, kuid praeguseks ei ole selle esialgne kuju säilinud. 1690. aastal lõi äike kaks kella puruks ning torn sai kannatada. 1868. aastal ehitati torn kõrgemaks. Järva-Peetri kirik on Järvamaa kõrgeim kirik. (Eding 1999: 3–7)

1725.–1726. aastal koostatud adramaarevisjoniandmed ja 1796. aastast pärit Ludwig August Mellini kaart lubavad järeldada, et Peetri kihelkonnas oli umbes 26 küla. Ajalooliselt on teada viie põlisküla asukoht. (Aarma 2007: 312) Peetri kihelkonna 20. sajandi liigendus lähtus mõisatest. Kui lisaks peahoonetele arvestada ka kõrvalmõisaid ja kirikumõisa, oli kihelkonnas 21 mõisa. Nendest 16 olid rüütlimõisad: Esna, Huuksi, Kodasema, Koigi, Koordi, Köisi, Müüsleri, Palu, Prandi, Päinurme, Sargvere, Silmsi, Viisu, Vodja, Väike-Kareda ja Öötla rüütlimõis. Kõrvalmõisad olid: Ammutas Kuksema kõrvalmõis, Ataste kõrvalmõis, Kütis Esna kõrvalmõis, Põhjaka Palu kõrvalmõis. 19. sajandil jagati kihelkond mõisavaldadeks: Aru, Esna, Huuksi, Kodasema, Koigi, Koordi, Köisi, Palu, Peetri, Prandi, Põhjaka, Päinurme, Sargvere, Silmsi, Vaali, Viisu, Vodja, Väike-Kareda, Väike-Öötla. (Hennoch 1994a: 79–91)

1866. aastal olid Peetri kihelkonna alal Esna vald, Koigi vald, Huuksi vald, Kodasema vald, Koordi vald, Müüsleri vald, Palu vald, Prandi vald, Päinurme-Vaali vald, Sargvere vald, Silmsi vald, Viisu vald, Vodja vald, Väike-Kareda vald, Öötla vald, Päinurme vald ja Vaali vald. (Aarma 2009: 312)

Peetri kihelkonnaga on seotud Eesti kubermangu esimene õpetajate seminar, mis avati 1837. aastal Järvamaal Peetri kiriku juures. Tegu oli Ataste õpetajate seminariga, mis tegutses aastatel 1837–1854. Seda nimetati ka Ataste koolmeistrite kooliks. Seminari

rahastasid ja kontrollisid mõisnikud ning järelevaataja oli Esna mõisahärra Grünewald. Koolmeistrite juhiks ja õpetajaks sai Juhan Reinhold Jürgens. Ataste seminarile võeti õpilasi vastu iga kolme aasta tagant. (Andresen 2005: 201)

Peetri kihelkonna ajalugu sai alguse tänu viljakale pinnasele, mis võimaldas inimestel paikseks jääda ja põldu harida. Minevikus oli see rahvaarvult üks suuremaid kihelkondi.

2. Peetri murraku kirjeldus

Selles peatükis antakse ülevaade Peetri kihelkonna murdekeelest. Peetri murrak kuulub põhjaeesti murrete hulka, liigitudes täpsemalt keskmurde tuumalasse. Kuna keskmurre paikneb teiste murrete vahel, on selles segunenud Eesti mandri murrete tunnused. (Pajusalu jt 2009: 147; Must 1965: 13) Näiteks leidub Peetri murdekeeles läänemurdele omaseid jooni, nagu assimilatsiooni *mB > mm* üldistumine tugevasse astmesse *laṁmàs* : *laṁmaD*, *ümm̄er* ning *-mene* ja *-lene*-lõpuliste sõnade esinemine: *piālmene*, *[koṗsù]* *laijenemene* (Must 1965: 14; Must, Univere 2002: 170).

2.1. Ülevaade häälikulistest joontest

Järgnevas kahes alapeatükis esitatakse Peetri murrakule iseloomulikud häälikulised jooned. Häälikuliste joonte ülevaade on jagatud kaheks. Esimeses alapeatükis antakse ülevaade vokaalidest ja teises keskendutakse konsonante puudutavatele häälikuliste eri joontele.

2.1.1. Vokaalid

Keskmurdes esineb vaheldus *a ~ ä*, mille puhul Peetri murrakus on *a*-line variant: *tabàr* 'täbar'. Ulatuslikult Eesti murretes avalduv vaheldus *a ~ õ* ilmneb Peetri murrakus *e*-lisel kujul: *menàma* 'manama'. Peetri murdekeeles on ka vaheldus *u ~ ü*, näiteks sõnas 'tulp' : *tulba*: *tül'p* : *tül'bi*. Üksikute nähtustena leidub keskmurdes häälikumuutust *ü > ö*: *kõṗgàs* 'küngas'. Lisaks sellele ilmneb Peetri murdekeeles muutus *u > o*: *[lāks]* *polma* 'pulma'. (Must, Univere 2002: 108–109, 124–125)

Põhjaeesti murretele on omane lühikeste rõhuliste vokaalide pikenemine uuemates sõnades. See ilmneb ka Peetri murrakus: *rāvitsema*. (Must, Univere 2002: 126) Pikkade madalate ja keskkõrgete täishäälikutega käitatakse Peetri murrakus kahte moodi. Esimene võimalus on need hääldada kaksiktäishäälikuna. Sellisel juhul toimuvad

järgmised muutused: $a > oa, ua, e > ie, o > uo, ö > üe$. Teisena esineb pikkade madalate ja keskkõrgete täishäälikute hääldamisel lühikese siirdehääliku kuulumine, vastavalt o, i, u või $ü$. (Neetar: 2005: 99) Delabilisatsioonile allunud diftongiga $üö$ on paralleelselt kasutusel $üe$: *lièdud, üè [otsa]*. Murdeala lääneosas ei kipu keskkõrged pikad vokaalid niivõrd järjekindlalt diftongiseeruma. Selle kohta on näiteid ka Peetri murrakus: $s''ôn' : s''ônè \sim sôn : sônè$. (Must, Univere 2002: 134–135)

Vaheldus $õ \sim ö$ kajastub sõnas *roobas: rōppad*. Läänemurdele on iseloomulik muutus $ē > ī$, kui järgmises silbis on samuti i , aga Peetri murrakus esineb siiski $ē$ -line kuju: *kēlits, kērittis*. (Must, Univere 2002: 138–139)

Kirjeldatavas murrakus leidub tugevasti alanenud esikomponendiga diftonge $ia > ɛa$: (*vigà :*) *vɛà* (Must, Univere 2002: 156).

Komparatiivne adverbiliide *-mini* on Peetri murrakus paralleelselt kasutusel nii kujul *-meni* kui ka *-mini: paràmini, paràmeni*.

Liide *-(t)us, -(d)us* esineb kõnealuses murrakus ennekõike kujul *-(t)es: [tule] akkattēs 'süütis', ehiitēs, jahvatēs* (Must, Univere 2002: 173).

Sõna 'kaunisti' esineb Peetri murrakus kujul *kauniste* (Must, Univere 2002: 154).

Järva murrakutes on vahekord pika e ja diftongi vahel tasavägine. Küll aga öeldakse Peetris $ē$ asemel diftongiliselt ie : *siè 'see', Pietri, kilumietri, viè 'vee' [vidamine]* (Must, Univere 2002: 140; Must 1965: 209).

19. ja 20. sajandi vahetusel hakkas kõige pealt Esna ümbrusest kaduma $oa \sim ua$. Seal asendus nii-öelda maakeel esimesena linnakeelega. Kerist pärit keelejuht on 1950. aastal öelnud: „*Reakima ja siared* meil siin Pietri kihelkonnas ei öelda.“ (Neetar 2009: 282)

Laadivaheldusega sõnades ei pruugi i ja u madalduda: *nuaga* (Neetar 2005: 99).

$äe$ asemel hääldatakse sageli $ää$: *kääst 'käest', pääv 'päev'* (Neetar 2009: 282).

Peetri murrakus öeldakse *naĩnè* : *naǰštè*, kuna *i*-lõpulised diftongid kipuvad madalduma: *aì* : *aĩ* ~ *aǰ* ~ *aě* (Must, Univere 2002: 148). Mõnes sõnas on püsinud diftongi järelkomponent *i*: *naĩrès* : *naĩre* (Must, Univere 2002: 54).

Kirjeldatavas murrakus avaldub ka vaheldus *ei* ~ *öi*, mille puhul Peetri murdekeeles kasutatakse sõnas peitel diftongi *öi*: *pöittel*. (Must, Univere 2002: 152–153)

Kiirkõne puhul on kogu keskmurdele iseloomulik hiline vokaalikaadu 2., 3. ja 4. silbis imperfekti ainsuse 2. ja 3. pöörde ning mitmuse 3. pöörde lõpust: *lökkasǰ* ~ *lökkas't*, *püherdas't*, *tǰmmas't*. Samuti avaldub vokaalikaadu kiirkõnes pikemate *ne-* (*kene-*) ja *s-* sõnade pluurali nominatiivis. Kogu keskmurdes on kaoline sõnade 'päike', 'äike' ja 'väike' ainsuse genitiiv: *päikse*, *veikse*, *äikse*. Teistes sõnades on paralleelselt kasutusel nii sisekaoline kui ka vokaaliga variant: *tällékkezed* ~ *tälleksed*. (Must, Univere 2002: 178–180)

On üsna tavaline, et rõhutud vokaalid lühenevad, redutseeruvad või kaovad kiirkõnes: *ja käizim sǰz*, *käizimě sigǰdǰǰǰammaste jǰures* (Must, Univere 2002: 161–162). Sama nähtus võib ilmnedagi kiirkõnes lauserõhutusse asendisse jäänud liitsõnalistes adverbides ja asesõnades, kus pikk vokaal kipub samuti lühenema, redutseeruma ja lausa kaduma: *emǰbolǰ*, *ned olid paruni po, eǰd keǰk*. (Must, Univere 2002: 144–145)

Juhul kui *h*-le järgneb keskkõrge- või madal vokaal, kipuvad *h* ees kõrgenema keskkõrged vokaalid *e* ja *o*: *rihè*, *tǰhǰ* ~ *tǰhǰ* ~ *tǰhǰ* 'teha'. Samuti esineb ka *oh* > *öh* ~ *uh*: *kyhǰ* [kohta]. Esineb ka kõrgete vokaalide *i*, *u* ja *ü* madaldumist *h* ees: *vǰhastas*, *pohastama*, *öhendavad*. (Must, Univere 2002: 114–119)

2.1.2. Konsonandid

Nii nagu põhjäästi keelealal iseloomulik, ei hääldata ka Peetris sõnaalgulist *h*-d: *ind* 'hind', *a•mmaratta* 'hammasratta', *iǰd* 'head', *j•rǰmsad*. Sõnaalguline *h* on kadunud kõikidest keskmurde murrakutest (Neetar 2005: 99; Univere, Must 2002: 22; Must 1965: 214, 217, 221) Harvemini esineb *h* kadumist sõna keskelt, näiteks *muõnamed* 'moonamehed', *niukke*, hoolikamas hääldukes esineb see siiski: *ta^hettašse* 'tahetakse'. Mõnest sõnast on vokaalidevaheline *h* lõplikult kadunud. Sellisel juhul on vastavad

sõnad pikavokaalsed või diftongilised: *reijalune* ~ *reialune*. Ka näitavates asesõnades ilmneb *h* kadumist: *neokke*. (Must, Univere 2002: 65–66)

Keskmurdes esineb ühend *ht* momentaanverbides kas *st* või *tt* kujul. Peetri murrakus on näiteid pigem variandist *st*: *unestama* 'unustama' (Must, Univere 2002: 50).

Konsonantühendiga algavatest sõnadest on sulghäälik mõnikord kadunud: *kuõzù* 'vanavanem'. Lisaks sellele ilmneb ka sulghäälikule eelnenud klusiili kadu: *klap̄* ~ *lap̄*. Konsonantühendiga algavate sõnade eeskujul on klusiil tekkinud varem vaid liikvidaalgulistesse sõnadesse, nagu näiteks *trehv̄* ~ *rehv̄*. Samas on konsonantühendi vältimine tekitanud vahevokaali sõnaalguses oleva klusiili ja sulghääliku vahele: *karavat'* 'koiku'. (Must, Univere 2002: 26)

Peetri murrakus on sõnuti assimilatsioon *ly>l'l* ~ *ll*: *sül'liittama*. Nõrga astmes pika vokaali järel on assimilatsioon *nδ > nn*: *peñ'd* : *peñ'ni* 'sarika põikpuu'. Eesti keelele omaselt on Peetri murrakus tugeva astme klusiili vasteks nõrga astme tagavokaalses ümbruses klusiili puudumine: *vîrg* : *vîrà* 'rida, rivi, joon'. (Must, Univere 2002: 37–38)

Lõpukaost tingituna on sõnalõpus olev labiaalklusiil assimileerunud eelneva nasaaliga *kuñ* : *kuñmà* : *kuñba* ~ *kuñma*. Seoses teise silbi vokaali kaoga kadus klusiil, mis jäi kahe helilise konsonandi vahele: *kolmegoʀne*. Peetri murrakus on ka sõnu, milles on hilistekkelisi klusiile, nagu näiteks kohanimes *Väändjärv*. Sõnas *amp̄sest* [*a, east*] 'ammusest' pole klusiili teke ootuspärane. (Must, Univere 2002: 40–42, 65)

Sõnas *omiŋgu* on klusiili ette tekkinud häälik *ŋ*. On sõnu, milles *ŋ* on pearõhulises silbis klusiili eest kadunud. Seetõttu võib klusiilile eelnenud vokaal olla pikenenud: *mūga*, *aègne* 'väga vana, igipõline'. Verbides 'jätma', 'katma', 'kütma', 'matma', 'süütama' ja 'võtma' on tüvve kuuluv geminaat *tt* tavaliselt esimese lühikese silbi järelt kadunud, aga keskmurdes võib see murrakuti hajusalt esineda. Nii on Peetri murrakus variant *küütteiti*. (Must, Univere 2002: 61–70)

Varieeruv on *m* ~ *mm* esinemine. Peetri murrakus on sõna 'hommiku' puhul kasutusel nii ühe kui kahe *m*-iga variant: *omiŋgu* ~ *om̄miŋgu*. Samuti on paralleelselt kasutusel

ümmargune ja *ü margune* ning *tomilgas* ~ *toõmilgas*. Viimases näitesõnas ilmneb vaheldus *n* ~ *l*. (Must, Univere 2002: 88–92)

Kohanimi 'Silmsi' esineb kujul *Silmssi*, kuna geminaat *-ss* on sõna lõpus pikal kujul. Tugevaastmelistes vormides, nagu näiteks *kirts* : *kirži* 'õhuke kord, kirmetis', esineb klusiil. See on tekkinud paljude kolme konsonandiga sõnade eeskujul. (Must, Univere 2002: 65)

Konsonandi kadudest ilmnevad *j*-kadu: *ânD* 'ajanud', *pailu* 'palju', *nallast* 'naljast'; *r*-kadu: *â* 'ära' ning *v*-kadu: *päe* 'päev', *sui* 'suvi', *tali* 'talv'. (Neetar 2005: 99)

Peetri murrakus ilmneb palatalisatsioon näiteks imperfekti muutelõppudes, kus on toimunud hiline *i*-kadu: *lukkasiD* ~ *lukkas't*, *püherDas't*. Muutelõpu ja tuletise *tt* palatalisatsioon ilmneb kaasrõhulises silbis: *küzitti*, *peķsetti*, paralleelselt esineb ka palataliseerimata variante: *lohista'ti*, *rappu'ta'ti*. Kogu keskmurde alal on *j*-le eelnev konsonantjärjend enamjaolt palataliseeritud, näiteks *ker'kjas* : *ker'kja*. Üksikkonsonant, mis paikneb *i* ees ja järgneb lühikesele vokaalile, on keskmurdes pigem nõrgalt palataliseeritud, näiteks *azi*, *käzi*, *mudima*, *roniB*. (Must, Univere 2002: 96–104)

Esineb astmevahelduslik muuttüüp *vaņgèr* : *vaņkri* (~ *vaņkre*) ja partitiiv *vaņgert*, näiteks ka: *kerkjas* : *kerkja* ja *mö•ldred* (Must, Univere 2002: 62; Must 1965: 217; Neetar 2005: 100).

Liited *-gi* ja *-ki* esinevad ka kujul *-gid*, *-kid*: *tilkkagiD* (Must, Univere 2002: 93).

nud-kesksõna esineb kujul *-nd* või *-d*: *läind* 'läinud', *ütteld* ~ *öeld* ~ *üeld* 'öelnud', *pand* 'pannud', *last* 'lasknud', *jalutãnd* *tuld*, *vĩnd*, *aĩdãnd*, *sakkuũtãnd*, *karjund*, *lagunend*. Mõnel puhul jääb alles ainult sõnatüvi: *ãnd* 'andnud', *pist* 'pistnud'. *nud*-partitsiibis kipub *h* ja *s* järelt klusiil kaduma: *tãhn*. (Must, Univere 2002: 48; Neetar 2005: 100; Must 1965: 207)

Mõnes adverbialiseerunud liitsõnas on klusiil järjekindlalt nõrgenenud: *emãbolt*, *ta•lu•biãl*, *eũ•we•bẽãl*, *vaheBẽãl*, *ko•ha•Bẽãl*. Kõrvuti eelmise nähtusega esineb liitsõnades teise liikme alguses üksikkluusiili geminatsioon: *koĩmelkķkesti*. (Must, Univere 2002: 19–20; Must 1965: 211–220)

2.2. Ülevaade morfoloogiast

Peetri murraku morfoloogia ülevaade on jagatud kaheks alapeatükiks. Esimeses antakse ülevaade noomenite morfoloogiast ja teises käsitletakse verbimorfoloogiat.

2.2.1. Noomenid

Sõna 'puder' esineb ainsuse nominatiivis kujul *puḍrù*. Nominatiivis esinevad *ķka*-liitelised sõnad kujul *arakkas*, *libliķkas*, *vazikkas*. Kahesilbilised sõnad võivad olla siirdunud kontraheerunud sõnade tüüpi: *talvè* : *talve*. Nominatiivis võib sõnuti esineda ühend *ks*: *varekzed*. (Must, Univere 2002: 52, 56, 195)

Ainsuse genitiivi vormide lõpus on eesti keeles alati vokaal: *ritv* : *ridvâ*. Genitiiv esineb sisekaolisena sõnades *pâikse*, *veikse*, *âikse*. Ainsuse genitiivis liitub mõnele sõnale *ma*-silp: *kolmandama*, *eñneittuma*. (Must, Univere 2002: 196; Neetar 2005: 100)

Peetri murrakus on keskmurdele omaselt partitiivi lõppudeks üldiselt *-da*, *-d*, *-t*, *-t̃*: *oaštaid*, *tièd* [*müèda*], *kilumietter̃* (Must, Univere 2002: 206; Must 1965: 207, 209). Ainsuse partitiiv on kirjakeelele sarnaselt lõputa kahesilbilistes esmavätelistes sõnades. Kuna sellisel juhul langevad kokku sõna nimetav, omastav ja osastav kääne, on partitiivi lõpp sageli *-d*: *onùd*. Seevastu kahesilbilistes teisevätelistes sõnades on lisaks eelnevalt nimetatud lõpule võimalik ka *t̃*-lõpp: *pīgât̃*, *paëlut̃* ~ *paillut̃*.

Kahesilbilistes astmehelduslikes sõnades on ainsuse partitiiv lõputa: *leiba*. Sisekaoliste *isa*-adjektiivide ainsuse partitiiv moodustatakse vahevokaali *i* abil: *ir̃musit*. Peetri murrakus on näiteid, mille puhul on toimunud pikenemine *-d* > *-t̃*: *mēlt̃*. See nähtus on omane ennekõike kahesilbilistele konsonanttüvelistele pika vokaalainesega noomenitele. Lisaks neile esineb sama nähtus ka pikemates sisekaolistes *l*-, *n*-, *r*-nimisõnades: *mōlbert̃*. *t̃*-lõpuline on ainsuse partitiiv ka algselt *n*-lõpulistest sõnades: *azet̃*, *südat̃*. (Must, Univere 2002: 202–212)

Mitmuse partitiiv on kontraheerunud *a*-, *e*-tüvelistes noomenites ja *eda*-adjektiivides *D*-kujuline, sellele eelneb diftong: *lammaid*, *perssaid*, *rikkaid*, *eṛneid*, *õneid*, *aigeid*.

Nende eeskujul on diftongiline *D*-lõpuline mitmuse partitiiv ka kolme- ja enamasilbilistes sõnades: *tütreid*. Pluurali partitiiv võib olla ka *eid*-kujuline: *varèzeid*. Võib esineda ka *si*-partitiiv (*ves'kizi*, *ònezi*, *paìlùzi*), mis ilmneb erinevate sõnatüüpide partitiivis. Selle abil välditakse *id*-lõpulise partitiivi tõttu tekkivat homonüümiat. Nimelt oleksid homonüümsed ainsuse ja mitmuse partitiiv ja mitmuse nimetav. Lisaks on kasutusel lühike partitiiv – analoogsed *a*- ja *u*-lõpulised vormid: [*tuleB*] *teizu ilmu*. Ainsuse ja mitmuse osastav langevad kokku ka *u*-tüvelistes sõnades ning siingi on eristamiseks *si*- ja *sid*-partitiiv, seda esmavärteliste sõnade puhul: *talùzi*, *juùtuzi*. Esineb ka *a*-partitiiv: *aèdnikka*. (Must, Univere 2002: 213–218, 225–226)

Kui *a*-tüvelise sõna esimeses silbis on muu vokaal (välja arvatud *o* või *u*), on mitmuse partitiivi lõpp *u*: *ma,èù* ~ *ma,eù*, *naèlu*, *ilmu*, *pihdu*, *pîrdu* 'sugasad ehk niineribasid punumiseks'. Samuti võib neis olla kasutusel *si*- ~ *sid*-partitiiv: *kalàzi*, *ma,èàzi*, *radàzi*, *sejàzi*, *senàzi*, *sebrazi*. Lühikese partitiivi lõpp võib pikavärtelistes *a*-tüvelistes sõnades olla *e*, kui sõna esimeses silbis on *o* või *u*. Kui esimeses silbis on hoopis *i* või *i*-lõpuline diftong, kasutatakse *i*-lõpulist pluurali partitiivi: *oksi*, *poègi*. Paralleelselt nende vormidega esineb *si*- ja *sid*-partitiivi vorme: *nugàzi*, *tubàzi*. Kui tegu on lühivärtelise sõnaga, mille esimeses silbis on *o*, ilmnevad kogu keskmurde alal vaid analoogsed vormid: *odàzi*, *ozàzi*. Kuigi häälikuseaduslikult on algselt *ä*-tüveliste sõnade mitmuse partitiiv *i*-lõpuline, esineb *a*-tüveliste sõnade analoogial *si*- ja *sid*-partitiiv: *eìnazi*, *vehàzi*. Sama nähtus on ka *e*-tüvelistes sõnades: *sènezi* ning esmavärtelistes *i*-tüvelistes sõnades: *kàbìzi*, *tàdìzi*. *e*-tüveliste *sulg*-tüüpi sõnade puhul kasutatakse palju *a*-partitiivi: *sul'ga*, *se'rna*, *tàhta*. (Must, Univere 2002: 219–225)

Sisseütlevas käändes on lõppu *-sse* rohkem kui kirjakeeles: *laesse* 'lakke', *paasse* 'patta', *ladu'sse*, *moasse*. Samas leidub kahesilbilisi lõputa vorme, milles on geminaat: *tuppa*, *vakku*, aga on ka geminaadita lõppevaid vorme: *meisa*, *ta'sku*. Nendes sõnades esineb harva paralleelselt *sse*-vorm, aga Peetri murrakus on kasutusel nii *màkke* kui ka *mäesse*. Esineb *ha*-, *hà*-, *he*-, *hu*-lõpuline illatiiv: *sohù*. Mitmeti vormistatakse illatiivi kolmesilbilistes *ik*-tuletistes: *un'nikku'sse*, *pe'lenidkku*, *ve'zerikku*. Ainsuse osastavaga on sarnane tugevaastmeline lühike illatiiv, mida kasutatakse kahesilbilistes vokaaltüvedes:

aèda, lukku. Kirjakeelest erinevad lõputa vormid, nagu *luunde* 'lumme', *tulde* 'tulle' (Must, Univere 2002: 229–136; Neetar 2005: 100).

Peetri murrakus on kahesilbiliste esmaväteliste konsonanttüvede ainsuse illatiivi puhul võimalikud keskmurde eri piirkondadele omased lahendused. Häälikuseaduslik geminaadiline illatiiv on iseloomulik keskmurde lõunarühmale: *lumme*. Viru maamurrakutes on seda tüüpi sõnade illatiiv *de*-lõpuline, kajastudes ka Peetri murrakus: *uunde, verde*. Eespool on juba mainitud *sse*-illatiivi laialdast kasutamist, nii on ka kõnealustes sõnatüüpides selle kasutamise võimalused: *veresse*. Dentaalklusiiliga konsonanttüvedes on ennekõike *de*-illatiiv: *täide* [purje]. Sama nähtus on levinud *e*-tüvelistesse sõnadesse: *jürde*. Mitmuse illatiiv on keskmurde alal süsteemselt moodustunud – lõpp *-sse* liitub olenemata sõnatüübist mitmuse genitiivile: *lehtedeisse*. Võimalik, et Peetri murrakus esineb ka pikk geminaat, kuna mõned murdekogujad on seda märkinud: *urğasteisse*. (Must, Univere 2002: 230–238).

Seesütlev kääne esineb alati tugevas astmes: *lauas* 'lauas', *laudas* 'laudas', *vezerikkus*. Inessiivi mitmus moodustatakse reeglipäraselt, liites pluraali genitiivile lõpp *-s* (*-z*): *ämmersedes*. (Must, Univere 2002: 241–243; Neetar 2005: 100)

Elatiivi lõpp on ainsuses *st*: *moast, räseppist*. Mitmuse seestütleva moodustamiseks liidetakse *st* mitmuse genitiivi tüvele. (Must, Univere 2002: 243–244)

Mitmuse allatiivis liitub käändelõpp *-le* ühesilbiliste tüvede puhul tavaliselt *de*-mitmuse tüvele: *moadele ~ müdele ~ muile* (Must, Univere 2002: 247).

Mitmuse terminatiivis liitub muutelõpp *de*-mitmuse tüvele, seda kõikides sõnatüüpides: *moädeni* (Must, Univere 2002: 256).

Kui translatiivi lõpp *-ks* järgneb pearõhulise silbi pikale vokaalile, pikeneb käändelõpu esimene täht: *sõks* (Must, Univere 2002: 253).

Abessiiv esineb nii ainsuses kui ka mitmuses *-tta*-lõpulisena: *naelaitta, moäveitta, perèveitta* (Must, Univere 2002: 257–258).

Ainsuse terminatiivis kohtab ühesilbilistes tüvedes kolmandat väldet, kuigi ootuspäraseks võiks pidada pigem teist: *ôni* (Must, Univere 2002: 255–256).

Instruktiiv on küll nüüdseks kadunud kääne, aga selle tunnuseid on näha adverbides. Peetri murrakust on näide viisiadverbina esinevast sõnaühendist *üksi puļg'i* 'ükshaaval'. Lisaks avaldub see instruktiivsetes ebamäärase tähendusega sõnaühendites, mis kasutavad küsivaid asesõnu: *[eñnemalt ma läksin, oli] miš taht*. (Must, Univere 2002: 260–263)

Keskvärde tunnus on adjektiividel nominatiivi ainsuses rõhulise ja rõhuta silbi järel *-m*, teistes käänetes *-ma*: *ūwem*: *-ma*, *aigem*: *-ma*, *kal'lim*: *-ma*. Kahesilbilistes *a-* ja *ä-* tüvelistes ning ka *u-* tüvelistes adjektiivides on tüvevokaal enamjaolt muutunud *e-*ks: *arèm*, *ullèm*, samas kui *i-* tüvelistes adjektiivides tüvevokaal säilib: *kal'lim*, *al'lim*. Superlatiivis esineb sõna 'kõige' kõrval sõna 'kõikse': *keikse ullèm*. (Must, Univere 2002: 263–266)

Personaalpronoomenitest esineb ainsuse esimese ja teise isiku puhul *o-*lisi variante: *mô* ~ *mô* ~ *mo*. Näitavatest asesõnadest on Peetri murrakule omane *neokke* ning küsivatest siduvatest pronoomenitest *mihukke* ~ *miukke*, *kum* 'kumb'. Indefiniitpronoomeni 'muu' puhul on variandid *mūdele*, *muile*. (Must, Univere 2002: 267–275)

Ennekõike *kala-*tüübile iseloomulik *de-*tunnuseline mitmuse genitiiv avaldub ka kahesilbilistes astmevahelduslikes *a-* ja *ä-* ning *u-*, *o-* tüvelistes sõnades: *naèlade*, *är̀gade*, *liñdude*. Sarnaselt kontraheerunud tüvedele on Peetri murrakus kolmesilbilisi sõnu, mille mitmuse omastava tunnus on *tte*: *rätšep̄pitte*. Genitiivi mitmuse tunnus *de* ~ *tte* liitub *ne-* ja *s-* lõpulistel sõnadel üldiselt *s-*iga lõppevale konsonanttüvele ning *l-*, *n-*, *r-* sõnades samuti konsonanttüvele, aga esineb ka liitumist vokaaltüvele: *üksluizeitte*, *kañdleitte* ~ *kañdliitte*. Enamjaolt esineb neljasilbilistes astmevahelduslikes *ik-*, *nik-* liitelistes sõnades *de-*tunnuseline mitmuse genitiiv: *kirjanikkude*, aga leidub ka *tte-*lisi näiteid: *ümbrikutte*. Peetri murrakus ilmneb mitmuse osastavaga kokku langev *i-* mitmuslik genitiiv: *silmi* [éʒ], *keigi* (nõrgas astmes). (Must, Univere 2002: 200–205)

i-tunnuseline mitmus avaldub keskmurdele omaselt asesõnade käänamisel: *meilt, neilt*. Juhul kui pluraali tunnus *i* liitub pearõhulise silbi vokaalile, moodustab see diftongi järelkomponendi, mis võib madalduda: *muile*. (Must, Univere 2002: 192)

2.2.2. Verbid

Kindla kõneviisi ainsuse esimese pöörde lõpp on *-n*: *lüèn, lähän, elasin, lein, olin*. Singulari teise pöörde lõpp on *-D*: *tahad, oled, pidid*. Olevikus on kindla kõneviisi kolmanda pöörde lõpuks *-B*: *läheb, käib, ütleb*. (Must, Univere 2002: 277; Must 1965: 207–221)

Pluraali esimese pöörde lõpp on *-me*: *veõtame, akkasime*. Mitmuse teise pöörde lõpp on *-tte ~ -tte*: *âsitte* 'ajasite', *tulitte*. Peetri murrakus esinevad mitmuse kolmandas pöördes kindla kõneviisi lihtminevikus lõpud *-ivad, -sivad*: *akkazivad, astuzivad, käizivad, soatsivad, veõtaksivad*. (Must, Univere 2002: 278–280; Must 1965: 207–221)

Konditsionaalis on pöördelõpud enamjaolt kadunud ja kõikides pööretes esineb ainsuse kolmanda pöörde vorm koos isikulise asesõnaga: *nad istuks, ma aännaks*. Peetri murrakus on tingiva kõneviisi mitmuse kolmanda pöörde lõpp tavapäraselt *-ksivad*, aga ka *-id, -sid* ja *-ksid*. (Must, Univere 2002: 290–291)

Käskivas kõneviisis on singulari teine pööre kogu keskmurdes lõputa: *aännà* ja mitmuses *-ge* või *-ke*: *tulgè*. Ainsuse ja mitmuse kolmanda pöörde tunnuseks käskivas kõneviisis on *-gu* või *-ku*: *õlgù*. (Must, Univere 2002: 291)

Kaudne kõneviis moodustatakse tavaliselt *ma*-infinitiivi abil: *ta juòma ìrmzad muòdi*. Mõnikord kasutatakse kaudse kõneviisi saamiseks *da*-infinitiivi: *ta pibàda äs'ti kudùda oškama, ta kudùda äs'ti*. (Must, Univere 2002: 295–296)

Imperfekti tunnused on *-i* ja *-si*. Tunnus *-i* ilmneb ühesilbilistes tüvedes, kui esimeses silbis on pikk vokaal: *leìn, jàìn*. See on omane verbidele 'nägema', 'tegema' ja *e*-tüvelistele verbidele, mis on esmavärtelised, kahesilbilised ja astmevahelduseta: *tuli* [*miè•lde*]. Tugevaastmeline *si-* ~ *s*-imperfekt on kasutusel kahesilbilistes astmevahelduslikes sisekaolistes *a-*, *ä-*, *e*-tüvelistes verbides: *lazìn, peksitte*. Kontraheerunud ja esisilbis pika vokaaliga *l-*, *n-*, *r*-tüveliste verbide imperfekt on

vokaaltüveline ja tugevaastmeline. Seda ennekõike *keelama-* ja *väänama-*tüüpi verbides: *vânazin*. (Must, Univere 2002: 283–288; Must 1965: 209, 213)

Impersonaalis esineb Peetri murrakus muutus *-kse > -šse*: *nuheldašse, teñmattašse, üõldašse ~ üõldas*. Paralleelselt võivad esineda *šse- ~ š-* ja *tse- ~ ts-*lised muutevormid sõnades, milles on hilise vokaalkao tõttu kadunud vokaal impersonaali tunnuse ja preesensi lõpu vahelt: *raĩutse, vóãdatse*. *da*-tunnuseline impersonaal on kogu keskmurdes sõnades 'saama' ja 'jääma', aga sama tunnus võib ilmned ka teistes verbides: *lõdakse, tõdakse, õldakse*. Esineb ka geminaadiline *tta-* (*ttä-*), seda ennekõike kontraheerunud verbides: *leğgattakse*. Kolmesilbilistes *tama-*, *dama*-liitelistes verbides on lühem impersonaal: *jãottašse*, aga esineb ka pikemaid *tta*-tunnusega impersonaale: *teriitãitašse ~ teriitãšse*. (Must, Univere 2002: 301–307)

Impersonaali täisminevikku antakse üldiselt edasi tunnustega: *-di, -ti, -tti ~ -t̃ti*. Neist esimene ilmneb ühesilbiliste pika vokaalainesega verbide umbisikulises täisminevikus: *t̃õdi, tuldi*. Sama tunnus esineb *ele*-verbides: *õl'di ~ üt̃teldi ~ õèl'di*. Tüübiti avaldub Peetri murrakus vana häälikumuutus *a > e*, mis on omane kahesilbilistele astmevahelduslikele *a-* ja *ä*-tüvelistele verbidele impersonaali teises silbis: *mẽđdett̃i*. Kahesilbiliste astmevahelduseta *e*-tüveliste verbide eitus umbisikulise tegumoe olevikus on enamjaolt tunnusega *-da*: *ei tul'da* (Must, Univere 2002: 303–317).

ma-infinitiivist esinevad keskmurdes, ühtlasi ka Peetri murdekeeles *ma-*, *mas-*, *mast-*, *mata*-lõpulised vormid: *lehkuma, surema, s̃õõmattã, pi•damas*. Astmevahelduslikes *a-* ja *ä*-tüvelistes kahesilbilistes sõnades on toimunud sisekadu, aga esineb ka sisekaota vorme: *kũlima*. Sisekaota on ka mõni selline *a-* ja *ä*-tüveline sõna, mis on siirdunud kontraheerunud verbide hulka: *seũwama* (: *seũwaãta*). Sisekaoline on mõni *ma*-tegevusnime tuletis: *tan'ĩsma*. Sisekadu on kohati toimunud kolmandavãltelistes *e*-tüvelistes verbides: *pẽãzma, pãzema*. *ma*-infinitiiv on lauselühendilikes infinitiivikonstruktsioonides peasõnaks: *üõldi üleseğla jahud olẽma*; [veski] *kolmãs lagi üõldas kot̃'ti lagi olẽma*; *kaheksa vërikkud üõldi seĩvert̃ olẽma*. (Must, Univere 2002: 208–216, 319–325)

da-infinitiivi tunnus on keskmurdes *-da, -dä, -ta, -tä, -a, -ä*, nullmorfeem. *da*-infinitiivi morfeemina käsitletakse geminaadilist lõppu *-tta, -ttä*. Need tuletised on levinud kogu keskmurdes ja eesti kirjakeeles: (*puistama* :) *puistatta* (Must, Univere 2002: 334–335).

Kolmandaväteliste *e*-tüveliste verbide puhul võib teistes murrakutes esineda liitumist konsonanttüvele, aga Peetri murrakus on näited tunnuse liitumisest vokaaltüvele: *kaitse^hda* (Must, Univere 2002: 331). Häälkuseaduse järgi peaks astmevahelduslike *i*- ja *u*-tüveliste verbide *da*-infinitiiv olema lõputa, aga enamasti esineb see kujul *-da*: *katsuda* (Must, Univere 2002: 332). Verbide 'nägema' ja 'tegema' puhul on kasutusel *hj*-line vaste: *mis sa, Jaani, vara tulid, eks last enne heina tehja* (Must, Univere 2002: 327).

Kui kahesilbilistes astmevahelduslikes *a*- ja *ä*-tüvelistes verbides järgneb pikale vokaalile või helilisele konsonandile dentaalklusiil, on tavaliselt *da*-infinitiivi tunnusest kadunud dentaalspirant. Seetõttu on tekkinud kolmandavätelised muutelõputa sõnakujud, näiteks *se^hda*. Samas esineb teisevätelisi vorme: *tää^hda*. (Must, Univere 2002: 328)

Leidub kahesilbilisi astmevahelduslikke *a*- ja *ä*-tüvelisi verbe, mis on üle läinud kontraheerunud verbide rühma, näiteks (*se^hwama* :) *se^hwa^hta*. Verbi 'kuulma' puhul saab keskmurdes välja tuua *da*-infinitiivi esinemise kolm varianti: *kü^hda*, geminaadiline *kü^httä* ja *käl^hda*. Selle sõnaga sarnaselt on ka sõnadel 'laulma' ja 'naerma' erikujulised *da*-infinitiivid, millest Peetri murrakus esineb näiteks teiseväteline sõnakuju: *läl^hda*. (Must, Univere 2002: 319–329)

des-vormi variandid sõltuvad verbi vormist: *-es, -des, -tes, -ttes*. Näiteks liitub kahesilbiliste esmaväteliste *e*-tüveliste verbide tüve konsonandile tunnus *-es*: *näh^hhes, teh^hhes*. Liitumine toimub tüve konsonandile, sest dentaalspirant on kadunud või assimileerunud eelneva klusiiliga või esineb siirdehäälrikuna *j*. Kui üldiselt liitub *ele*-liitelistes verbides *-des* enamjaolt konsonanttüvele, siis Peetri murdekeeles on liitumisi ka vokaaltüvele: *rab^hedes*. Konsonanttüvele liitumise näiteid ilmneb astmevahelduslikes *ele*-verbides infinitiivitunnuse *-da* liitumisel: *ta^hpelda, ö^hlda*. Ka impersonaali tunnus *-da* liitub *ele*-verbides konsonanttüvele: *nuhel^hda^hse*. Impersonaali

tunnus *-tta* liitub esmaväteliste astmevahelduseta *ele*-verbide vokaaltüvele: *logelettakse*. (Must, Univere 2002: 304, 333–338)

Isikulise tegumoe mineviku kesksõna tunnusest *-nud* on enim kasutusel variant *-nd*: [*ei*] *mahtund*, *jaluittand*, *uškund* (Must, Univere 2002: 340, Must 1965: 207–209). *andma*-, *leidma*-tüüpi verbides on säilinud vaid konsonanttüvi, sest sellele järgnev kesksõna tunnus on kadunud: *jēnd*. Samas on ka sõnakujusid, milles liikvida järel esineb vaid *-d*: *õeld*. Kahesilbilistes astmevahelduslikes *a*-, *ä*- ja *se*-, *ske*-, *kse*-tüvelistes verbides on mineviku kesksõna tunnusest *-nud* sõnuti alles jäänud vaid lõpuklusiil. Lisaks sellele võib morfeem olla kadunud ja alles jäänud vaid verbi konsonanttüvi: *pišt*, *ei s'üt*, *taht*. (Must, Univere 2002: 341–343)

tama- ja *dama*-liiteliste verbide *tud*-partitsiipides ilmnevad *tta*-tunnuseta impersonaali lühemad vormid: *tühendud* 'tühjendatud', *ēnestud* (Must, Univere 2002: 348).

3. Peetri kihelkonna kohtuprotokollide ortograafia analüüs

Ortograafia peatükk on jagatud neljaks alapeatükiks. Esimeses alapeatükis esitatakse vana kirjaviisi iseloomustus ja uue kirjaviisi kasutuseletuleku taust. Teises alapeatükis keskendutakse Vodja kohtuprotokollide ortograafiale ning kolmandas analüüsitakse Öötla valla kohtuprotokollide ortograafiat. Neljandas alapeatükis võrreldakse kahe perioodi kohtuprotokollide kirjaviisi.

3.1. Vana kirjaviisi iseloomustus ja uue kirjaviisi kasutuselevõtt

Vana kirjaviisi põhimõtted töötati välja 17. sajandi lõpukümneandel. See võeti laiemalt kasutusele 18. sajandi alguses ja püsis enam-vähem ühtlasena kogu 18. sajandi kirjanduses. Selles kirjaviisis ilmusid näiteks Uus Testament (1715) ja Piibel (1739). Vana kirjaviisi rajajaks peetakse Bengt Gottfried Forseliust, kes tegi mitu uuendustepanekut eesti keele kirjapanemiseks. Ta loobus oma aabitsas võõrtähtedest *c, f, q, x, y, z*, ja *h*-st kui vokaalipikendusmärgist. See-eest lisas ta oma aabitsasse tähed *ä, ö* ja *ü*. Neid tähti peeti varem saksa *a, o* ja *u* umlaudiks. Kuigi Forseliuse ortograafia tugines jätkuvalt saksa keelele, lähtus ta muudatusettepanekutes rahvakeelest. Näiteks soovitas ta kaotada pöördelõpud eitavas kõnes, kuna rahvakeeles need puudusid. 1964. aastal ilmus Forseliusel aabits, milles oli järgitud vana kirjaviisi põhimõtteid. Forseliuse ideid täiendas ja pani kirja Johann Hornung 1699. aastal ilmunud teoses „Grammatica Esthonica“. Tekkinud kirjaviisi hakati nimetama Forseliuse-Hornungi lihtsustatud kirjaviisiks ehk vanaks kirjaviisiks. (Kask 1958: 13; Kingisepp 2001: 10–12; Laanekask 2004: 27–28)

Vanale kirjaviisile oli omane kirjutada rõhulise lahtise silbi pikk vokaal ühe tähega: *sadud, loja*. Ka pika vokaaliga lõppevates sõnades kirjutati pikk vokaal ühe tähega: *pu, wö*. Samas märgiti rõhulise kinnise silbi pikka vokaali kahe tähega: *mees, meel*.

Rõhulise lahtise silbi lühikest vokaali märgiti järgneva kahekordse konsonandiga: *omma, liggimesse*. Konsonantide puhul kirjutati ühesilbilise sõna lõpus olev ülipikk konsonant ühekordse tähega: *tam, luk*. (Kask 1958: 10–12; Kingisepp 2001: 10–12; Laanekask 2004: 27–28)

Vanas kirjaviisis märkis vokaali *ä* täht *ä*. Oma märk oli ka *ö* ja *ü* jaoks, mida varem tähistasid *o* ja *u* koos *e caudata*'ga. Samas puudus Forseliuse-Hornungi kirjaviisis vastav märk *õ* tähe kirjutamiseks. Välja oli kujunenud komitatiiv: *sannaga* 'sõnaga'. Lisaks sellele nõrgenesid sulghäälikud sõna sees (*teggo* 'tegu'), *u* kõrvalt kadus labiaalvokaal *v* (*palluma* 'paluma') ja imperatiivi tunnuse lõpust *t* (*tehke*). (Laanekask 2004: 27–28)

19. sajandi esimesel poolel asendus kiriklik-dogmaatiline keeldesuhtumine keelte uurimise ja võrdlemisega (Laanekask, Erelt 2003: 296). Tekkis arusaam, et eesti keel on struktuurilt sarnane soome keelega, mistõttu peaks eesti keele grammatikat ja ortograafiat luues võtma eeskujuks soome keele. Esimene, kes soovitas lähtuda soome keelest, oli A. J. Arwidson. Algas võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel. Uusi ideid kajastati enim 1813. aastal ilmuma hakanud Johann Heinrich Rosenplänteri ajakirjas *Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprachen*. Esimesena rakendas uue kirjaviisi põhimõtteid Eduard Ahrens. 1816 tegi Otto Wilhelm Masing ettepaneku märkida *õ*-häälikut. Masing arvas, et konsonante peaks vaid siis kahekordselt kirjutama, kui hääldus seda nõuab. (Kask 1958: 14–25, 53)

1838. aastal loodi Õpetatud Eesti Selts, kus tegelesid eriti aktiivselt keelekõnnumustega Faehlmann ja Kreutzwald. Faehlmann esitas eesti ortograafia alused, öeldes, et peaks püüdma kirjutada nii nagu eestlane kõneleb; kõne ja kiri peavad olema korraldatud nii, et oleks välditud sõnade äravahetamine ja valesümboolsus; arvestama peab sõnade päritolu ja liitumist. 1872. aastal loodi Eesti Kirjameeste Selts, kus otsustati, et vanast kirjaviisist tuleb loobuda. (Kask 1958: 44–47; Kingisepp 2001: 12–13)

Eduard Ahrens, kes toetus samuti soome ortograafiale, soovitas pikki vokaale alati kirjutada kahekordselt ja lühikesi ühe tähega ning lühikese vokaali järel märkida kaksikkonsonanti ühekordselt. 19. sajandi teise poole alguses hakkas uue kirjaviisi eest

võitlema F. R. Kreutzwald, kes erinevalt Ahrensisist pooldas illatiivi märkimiseks kahekordseid konsonante: *ette, kokku*. Ühtlasi ei olnud ta selliste vormide poolt nagu *kingg, kangge*. Kreutzwaldi võib pidada uue kirjaviisi kinnistajaks, kuna see pääses võidule tänu tema tegevusele. (Kask 1958: 196–202)

Uue kirjaviisi poolt toodi palju argumente. Esiteks aitas uus kirjaviis edasi anda sõnade tähendussisu. Vana kirjaviisi puhul oli sõnapilt tihti eksitav ega võimaldanud sõna õigesti välja hääldada. Teiseks nimetati grammatilised põhjused, näiteks võimaldas uus kirjaviis säilitada sõnatüve kuju erinevates vormides. Lisaks on paremini selgitatavad astmevaheldusega seotud nähtused. Kolmandaks toonitati, et uut kirjaviisi on lihtsam õpetada, kuna õpilased kipuvad seda ise kirjas tarvitama. Kõige tähtsam pooltargument oli uue kirjaviisi rahvuslik laad. Toodi välja uue kirjaviisi seos meie sugulasrahva soomlaste ortograafiaga ning väideti, et see on üks ja ainuke loomulik kirjaviis, milles eestlane saab kirjutada. Uue kirjaviisi vastu oldi ennekõike harjumuse pärast. (Kask 1958: 200)

Vahemikus 1900–1917 pöörati keelekorralduslikus tegevuses tähelepanu ennekõike sellele, et eesti kirjakeel saaks kindlad, ühtsed ortograafianormid. Aastatel 1908 ja 1909 toimusid keelekonverentsid, mis olid abiks erinevate paralleelvormide kaotamisel. Samuti oli abiks 1912. aastal ilmunud „Eesti kirjakeele reeglid“. Oluline küsimus oli, kas kirjutada *-ää* või *-ea*. Kujunes välja, et sõnades *hea, pea, peal, seal* kirjutati *-ea*. Seevastu sõnades *hää* ja *pääsema* domineeris *-ää*. Kohati võis esineda ka *äe*-lisi vorme, nagu näiteks sõnas *jääma: jäema*. Sõna 'päev' kinnistus *äe*-lisena. (Ahven 1958: 67–68)

Diftongilised *-õe* ja *-üü* asendusid *-õõ-* ja *-üü-*ga. Kui varem kirjutati *võerad*, siis uue kirjaviisi juurdudes oli õige kirjutada *võõrad*. Madaldumata diftongid taandusid madaldunud diftongide ees, nii muutus korrapäraseks kirjepilt *toa, teo*, varasema *tua* ja *tiu* asemel. Diftongilised paralleelvormid jäid sõnades *väike, veike* ja *lõikama, leikama*. Mõlema sõna puhul eelistati esimest varianti, aga 1918. aastal ilmunud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus“ esitati nurksulgudes ka teine vorm. Adverbide sufiksitest fikseeriti *sti-*, *mini-*, *li-* ja *ti-*. Üksiksõnadest eelistati järgmiseid kirjapilte: *nädala*,

kõrtsi, janu, härra. Sõnaalgulist *h*-d otsustati märkida ning kasutusele võeti nii *-gi-* kui ka *-ki-*liide. (Ahven 1958: 67–78)

3.2. 1869. ja 1870. a kohtuprotokollide ortograafia analüüs

1869. ja 1870. aastate protokollides on rõhulise lahtise silbi lühike vokaal märgitud järgneva konsonandi kahekordse kirjutamisega. Nii esinevad protokollides näiteks järgmised kirjepildid: *igga, nädal, pärrast, peawannema, nimmel, ollid, allamal, nimmetud, mehhed, kõrwamehhed, temma, widdewiko, perresse, minnema, wärrawas, tallitaja, obbone, mahha*. Sama märkimisviis esineb ka koha-, ees- ja perekonnanimes: *Koddasema, Jürri, Marri, Tönnis, Sarrapik*. Sellest põhimõttest ilmnevad üksikud kõrvalekalded sõnades *mina, tahad, öese, sugulase, sele, raha*. Kõik need sõnad esinevad paralleelselt ka kahekordse konsonandiga kirjutatuna. Ühekordse konsonandiga kirjutamist on vähem kui kahekordse konsonandiga. Konsonant on ühekordselt kirjutatud alati nimes *Johan* ja kuunimetuses *Nowember*, mis võib viidata esimese silbi pikemale hääldusele.

Rõhulise lahtise silbi pikk vokaal on kirjutatud valdavalt ühe tähega: *päwal, puris, ö, ride, kolimaeas, melega, lada, honetes, ligutasin, wibimata, tenimata, rägiwad, wimaks, rokimas*. Sama põhimõtte kehtib ka nimede ja kuunimetuste kirjutamisel: *Tomas, Peter, Risile, Januar, Junil, Julil*. Ka selle põhimõtte kirjutamise puhul ilmnevad erandid: *suu, kuu, hüüdüd, Riisil, paari, joonud, kuega*, kuid need on üksikud esinemisjuhud.

Kahe tähega kirjutatakse pikk vokaal, mis on rõhulises kinnises silbis: *siin, weel, wiis, siis, joobnud, aastal, suud, koolmeistri, meest, kuulsin, ööldi, Riis, Jaan, ees, töö, wäärt, jooksmas*. Nii võib sõna 'jäama' erinevate vormide kirjepilt olla erinev, sõltudes sellest, kas pikk vokaal jääb kinnisesse või lahtisesse silpi: *jänud* (lahtise silbi pikk vokaal), *jääb* (kinnise silbi pikk vokaal). Sama näite saab tuua ka perekonnanimega 'Riis': *Risile* (pikk vokaal jääb lahtisesse silpi ja on kirjutatud ühe tähega), *Riis* (pikk vokaal jääb kinnisesse silpi ja kirjutatakse kahe tähega). Kinnise silbi pika vokaali märkimine ei ole alati ühtlane. Varieerub sõna 'mees' kirjutamine: *perremest, mest, aga*

perremees, meest. Ühe vokaaliga märgitud kinnise silbi pikka vokaali on kirjutatud paralleelselt kahe vokaaliga veel sõnades *ölnud, wel, ued, kulsid, nüd*.

Kuigi Masing tegi ettepaneku märkida õ-tähte juba 1816. aastal, pole Vodja protokollides kordagi õ-tähte kasutatud. Selle asemel on kirjutatud näiteks *e: nenda, keik, leikanud, teutamisse, teutab*. Palju on kasutatud õ märkimisel ö-d: *höbbedat, Tönnis, Joulu, nõuadis, söimas, töeks, mõistetud, körwas, lõppetasin, öigust, söimama, põhjata, löin, öiete, kõnneles, mönni, töstis, köwwa, köigist 'kõigest', sörmitseda, õppetusseks*. Veel on õ asemel kirjutatud *o: Joulu, woimalik, woib, oige, sobrust 'sõprust', moisteti, lounat*. 'Sõna' on kirjutatud nii *a* kui ka *o*-ga: *sannad, sonnagi*. Mõni sõna esineb nii *o* kui ka *õ*-ga kirjutatuna: *körwamehhed, korwamehhed; öhto, ohto; alkörtsis, kortsi; põldussid, pollo; möllemad, mollemad; wötnud, wotnud*.

Pikka konsonanti on kahel korral märgitud tähe kohale kirjutatud kriipsuga: *peawañem, tuñistussed*, samas ülejäänud kordadel esinevad need sõnad kujul: *tunnistused, peawannem*. Teistes sõnades pole kahekordse konsonandi märkimiseks konsonandi kohale kriipsu tõmmatud: *sulle, annan, selle, ninna, rinnasse*. Sõna lõpus on pikk konsonant mõnikord kirjutatud ühe tähega: *kül, kot*, aga esineb ka kahekordselt kirjutatuna: *kott*.

Suure algustähega on kirjutatud ees- ja perekonnanimed: *Jaan Mauer, Jaan Blasen, Mihkel Lugna, Kadri Riis, Koido Jani, Karl Oberg, Tönnis Sarrapik, Andres Werner, Mart Garten, Kustas Treufeldt, Tönno Lillenthau, M. Wieralt, Karl Biir, Mai Werner, Kai Band, Marri Rosenfeldt, Madli Saum, Mart Danner, Mart Mauer, Mihkel Riis, Jakob Gerber, Anna Danner*.

Kohanimed on samuti suure tähega nii lause alguses kui ka keskel: *Wodja, Koordi, Paidest, Awerre, Koddasema*. Kuude nimetused ja kalendritähtpäevad on kohtuprotokollides alati esisuurtähega: *Januaril, Webruaril, Martsil, April, Mail, Junil, Julil, August, Septembr, Octbr, Nowember, Decmbri, Neari kuul, Joulu lada, Mihkle lada*. Nädalapäevi on Vodja valla kohtuprotokollides mainitud kahel korral, neist *Neljaspäewal* on kirjutatud suure tähega, aga *pühhapäew* väikese tähega. Nimisõnad on kirjutatud väikese tähega, välja arvatud lause alguses. Vaid korra esines lause keskel

suure tähega nimisõna *Kuub* ning sõna 'peawanem' esineb mõnikord lause keskel suure tähega: *Kous ollid sel allamal nimmetud päwal need kohtomehhed, Peawannem Jaan Mauer...* Rahaühik 'rubla' on kirjutatud nii väikese kui ka suure esitähena: *1 Rubla, wiis rubla.*

Kirjavahemärkidest on enim kasutusel punkt, aga mitte iga lause lõppu pole punkti märgitud, mistõttu on lausete piiridest kohati keeruline aru saada: *Perremees Eduard Lielienthal kaebas et temma / äm Marri Mandel olla tahtnud tedda arratappa ja / olla jo noaga torkanud otsa sisse augo ja lõnud weel / robiga risti rinna peale se nugga olnud ta ennese käe / Marri Mandel ütles ahjo kütsin /.../.* Esineb lauseid, kus eelneva lause lõpust puudub punkt, aga uue lause algusest annab aimu suur täht: *Eduard tahtis ka et äm ärra lähaks temma tüllist / Kohto otsusse järrel maksab /.../.* Koolonit on kasutatud kohtumeeste loendamisel: *Kous ollid sel al nimmetud paewal need kohtomehhed: peawannem /.../.* Sulgudesse on lisatud täpsustusi: *Kaebduse kandja (Awerre tallitaja) Karl Oberg; saime temma (Mihkle).* Koma on harva kasutatud: *Tönnis toob ka ued tunnistussed kes kulsid, et /.../; Sarrapik sai weel ued kässud kaebdust töeks tehha, agga /.../.* Enamikus lausetes puudub koma seda eeldavate sidesõnade eest: *Mölder ütles ta olla tahtnud jahwatada agga ei olnud woimalik; Kaebduse kandja Mai Werner ütles et olla tema pastled olnud.* Ka loetelus puuduvad komad: *... et tal on perremees Mart Mauer / käest sada aasta palka Kuub 2 pari linnasid sokki /.../.*

Numbrite kirjutamisel esineb nii numbrina kirjutamist kui ka sõnaga välja kirjutamist. Sõnaga on kirjutatud näiteks: *üks, wiis, kahhe, nelliwaka, samas: 2 kotti, 4 wakka.* Numbrite käänamisel on käändelõpud märgitud järgmiselt: *14^{ne} päewa pärrast, 27^{mal} Nowember, 8^{mal} Julil.* Ka muud märkused on mõnel korral lisatud väiksemas kirjas ülestõstetuna numbrile: *15^{tundi},* aga esineb ka ülestõsteta kirjalpilt: *24 tundi.*

3.3. 1884. a kohtuprotokollide ortograafia analüüs

Õõtla valla 1884. aasta kohtuprotokollides on lahtise silbi lühikesed vokaalid kirjutatud ühe tähega: *mehed, oma, tuba, ema, warawa, hobused, tagasi, lubasin, ajab, tegema, olema, olen*. Nimede puhul kehtib sama põhimõte: *Juhan, Ewart, Kadaka, Rusi*. Selles märkimisviisis esineb kolm erandit: *maa* 'ma', *loojused, kaa*. Sõna 'lojused' on kirjutatud nii ühe kui ka kahe *o*-ga, aga sõna 'ka' on Õõtla protokollides alati kahe tähega kirjutatud.

Lahtise silbi pikk vokaal on kirjutatud kahe tähega, nagu näiteks: *kooli, niisugusid, mööda, tee, söömise, heinamaa, jäänud, niidetud, vaatamas, saamas, noomis, kuu, teenida, seebi*. Sama põhimõtte järgi on kirjutatud ees- ja perekonnanimed: *Jaagup, Kraamer, Perliini, Neetar, Kaarel, Pööbel, Peeter, Leena, Jaani, Liisu, Riisi, Pikkajaaku*. Kaarli nimi esineb korra kujul: *Karel*. Kõrvalekaldeid sellest märkimisviisist ilmneb sõnades: *Januaril, sepärast, süa, lüa, lada*.

Kinnise silbi pikad vokaalid on märgitud kahekordse kirjutamisega: *koos, riid, jääb, öölnud, kaupmees, kuusk, kuus, kuulsin, siis, puudki, need, muud, nüüd, aasta, karjamaal, hoost* 'hobust'. Nimede kirjutamisel on lähtutud samast põhimõttest: *Jaak, Maaslep, Perliin, Jaan*. Ka kohanime *Koortist* kirjepilt tuleneb sellest märkimisviisist. Varieeruv on kuunimetuse 'veebuar' kirjutamine: *Weebuaril, Webruaril*, ning nimisõna 'heinamaa' kirjepilt: *heinamaal, heinamal*.

1884. aasta Õõtla kohtuprotokollides on kasutusel *õ*: *Kõrwamehed, mõisa, sõimanud, mõistus, õues, tõi, õige, õigust, wõtnud, wõlg, kõrtsi*. Nimedes esineb samuti *õ*: *Tõnnis*. *õ* märkimine varieerub sõnades: *keik, kõik; löin, lõi*. Samas ei kirjutata *õ*-d kordagi sõnades 'põld', 'jõudma'. Need esinevad näiteks kujul: *põllu, joudnud*.

Pikad konsonandid on kirjutatud kahekordselt: *walla, tunnistaja, kallal, viisteistkümnen, mittu*. Pikad konsonandid sõna lõpus on samuti kahekordselt kirjutatud: *Pull, küll*.

Kõik isikute nimed on kirjutatud suure algustähega, näiteks: *Juhan Kraamer, Jaagup Seire, Karel Hohmuth, Mai Perliin, Jaan Ewart, Ann Silwestern, Madli Spötter, Jaan Türgus, Jaan Neetar, Karel Ruthe, Hans Jatsa, Juhan Wolk, Eduart Lillenthal, Mihkel Senne, Peeter Wänder, Juhan Tanner, Hans Rusi, Leena Hihmuth, Hindrek Kraamrele, Jaagup Korner, Aadu Siwison*. Protokollides esinevad kohanimed on samuti kõik suure algustähega: *Õetla, Ämbra, Ränga, Aru, Wäätsa, Esna*. Kuude nimetused algavad protokollides suure tähega: *Januaril, Weebruari, Märtsiks, Mai, Juunil, Juulil, Augustil, Septembril, Oktoobril, Nowembril, Desemb*. Rahaühikud 'rubla' ja 'kopikas' on nii esisuure tähega: *30 Rubla, 5 Rbl, 15 Coppik, 90 Cop*, kui ka väikese algustähega: *1. rubla, 3 rubla, küme kopik, 90 kopik*.

Kirjavahemärkidest on kasutatud punkti, koma, koolonit, sulge, semikoolonit, küsimärki. Ometigi pole ühegi kirjavahemärgi kirjutamine järjepidev. Koolonit on kasutatud siis, kui antakse sõna tunnistajale või kaebelusele: *Kaebduse alune: Jaagup Seire sai ette kutsustud; Tunnistaja: Aadu Siwison tunnistab, et...* Semikoolon esineb kahel korral: *astus ette ja kaebas; et; H. Jatsa pole just mitteräänud; sepärast /.../*. Kõige järjepidevamalt kasutatakse küsimärki: *Kas sina oled Mai Perliini sõimanud ja kolm (3) korda teda löönud?; kas sina nägid kui K. Ruthe neid puid raius?* Jutustavad laused lõppevad enamjaolt punktiga, aga on lauseid, kus punkt on puudu. Sulgudes esitatakse arve ja täpsustusi: *Aadu Pikkajaagu (mõisa teumees), Ann Silwestern (mõisa perenaene)*. Sõnade poolitamisel on kasutatud võrdusmärki, mis mõnikord kriipsutatakse rea lõppu jäänud viimase tähe alla: *saa=nud, sõima=mise, sõima nud, las_e me, küsi_i tud*.

Kui numbrid on tunnistustes kirjutatud sõnadega, siis on tavaliselt vastav arv sulgudes numbriga märgitud: *kolm (3) korda*. On ka sõnadega väljakirjutatud arve, mida ei ole sulgudes oleva numbriga täpsustatud: *kuus tolli jäme*. Enamjaolt on arvud siiski numbritega kirjutatud: *3 korda, 3 rubla, 10 Copik, 9 hobuse, suma 7 hoost*. Arvsõna märkimine numbriga või sõnaga varieerub protokollide kogus üldiselt ja ka ühe juhtumi piires. Näiteks on neljandas protokollis kirjutatud: *...üks / kuusk mis kuus tolli jäme olnud ja üks / kask 7 tolli jäme ja teine kask 9 tolli jäme*. Arvsõna käände näitamiseks

on ülestõstega lisatud vastav käändelõpp numbri järele. Käändelõpp on kahekordse joonega allakriipsutatud: 15 mal *Januaril*, 31^{ne} *Märsil*.

3.4. 1869. ja 1870. a ja 1884. a kohtuprotokollide ortograafia võrdlus

Vodja kohtuprotokollides on vanale kirjaviisile omaselt märgitud rõhulise lahtise silbi pikki vokaale ühe tähega, näiteks sõnades *möda*, *puris*, *melega*, *robiga*, *kulis*, *lomad*, *jure*. Selline märkimine tekitab küsitavusi sõna tähenduses, mis ilmneb ainult konteksti toel. Näiteks sõnade *kube* 'kuube', *pole* 'poole' puhul võib kirja pildi põhjal sõnast valesti aru saada. 1884. aastal kirjutatud kohtuprotokollides märgitakse lahtise silbi pikk vokaal kahe tähega: *mööda*, *saada*, *jääma*, *puuri*, *tooli*, *juurest*. Selline märkimine on omane uuele kirjaviisile. On näha, et kahel erineval perioodil kirjutatuna erineb sõnade kirja pilt: *möda* (1869), *mööda* (1884); *puris* (1869), *puuri* (1884).

Öötla kohtuprotokollides märgiti kahe tähega pikki vokaale, mis jäid sõna lõppu: *see*, *löö*, *süü*, *tee*, *nii*. Vodja protokollides kirjutati need pigem ühe tähega: *ni*, *ö*, *se*, *jo*. Siiski oli mõlema perioodi protokollides erandeid. Näiteks kirjutati Vodja 1869. ja 1870. aasta protokollides kolmes sõnas lahtise silbi pikk vokaal sõna lõpus kahe tähega: *suu*, *käsppuu*, *Juni kuu* ja mõnes sõnas sõna keskel: *paari*, *hüüdud*, *joonud*, ning perekonnanime käänamisel *Riisil*. Üksikuid erandeid oli 1884. aasta kirjapanekutes, kus pikk vokaal kirjutati ühekordselt: *Januar*, *sepärast*, *süa*, *lüa*, *lada*. Samas on sõnad 'söömise' ja 'löönud' kirjutatud pika vokaaliga, samuti sõna 'see'.

Nii vanas kui ka uues kirjaviisis kirjutati kinnise silbi pikk vokaal kahe tähega. Vodja ja Öötla kohtuprotokollides on sama kirja pilt sõnadel: *jääb*, *öölnud*, *sees*, *siis*, *muud*, *teed*, *ees*, *nüüd*, *weel*, *saab*. 1884. aasta kirjapanekutes on kinnise silbi pika vokaali kirjutamine kahe tähega järjekindlam kui Vodja protokollides. Nimelt esines Öötla kohtuprotokollides sellest põhimõttest kõrvalekaldeid vaid kahes sõnas: *Webruaril* ja *heinamal*, milles enamjaolt kirjutati siiski kaks vokaali: *Webruaril*, *heinamaal*. Seevastu varieerus 1869. ja 1870. aasta Vodja valla kohtuprotokollides kinnise silbi

pika vokaali kirjutamine. Paljud sõnad kirjutati kord nii, kord naa: *ölnud, öölnud; wel, weel; perremest, perremees; kuulsid, kuulsin; nüid, nüüid*.

Vanale kirjaviisile omaselt on Vodja valla kohtuprotokollides rõhulise lahtise silbi lühikese vokaali märkimiseks kirjutatud vokaalile järgnev konsonant kahekordselt: *koggonna, istuminne, igga, näddal, temma, issa, peawannem, walle, järrele, omma, wanna, mehhemodi, perremees, ollen, lubbas, lasseb, tulleb*. Sellest ortograafiapõhimõttest on kõrvale kaldunud vaid mõne sõna puhul: *mina, tahad, öese, sugulasse, sele, raha*. 1884. aasta kohtuprotokollides ei kirjutatud lühikese vokaali märkimiseks järgnevat konsonanti kahekordselt, vaid kõik tähed olid ühekordsed: *mehed, peawanem, tuba, rahata, temal, tagasi, olen, olid, seletada, tulin*. Asesõna 'ma' on enamjaolt kirjutatud ühe *a*-ga, kuid kohata võib ka kahe tähega kirjutatuna: *maa*. Alati on kahe vokaaliga kirjutatud rõhumäärsõna 'ka': *kaa*. Kuna lahtise silbi lühikese vokaali märkimisel lähtuti kahel perioodil erinevast põhimõttest, on näiteks sõnade 'mehe' ja 'tema' kirjepildid Vodja ja Öötla kohtuprotokollides erinevad: *mehhe* (1869, 1870), *mehe* (1884) ja *temma* (1869, 1870), *tema* (1884).

Suurim erinevus Vodja ja Öötla kohtuprotokollides *õ* hääliku märkimisel on see, et Vodja protokollides ei ole *õ* märkimiseks kindlat tähte, 1884. aasta Öötla valla kohtuprotokollides esineb aga *õ* täht. Kui Vodja kohtuprotokollides on kirjutatud *kõrwamehhed, wotnud/wõtnud, söimama* ja *kõrts/korts*, siis Öötla protokollides on samades sõnades *õ*: *kõrwamehed, wõtnud, sõimas, kõrtsi*. Kahe perioodi kohtuprotokollides on sarnane kirjepilt sõnades *keik, põllu, löin*, kuna Öötla kohtuprotokollides esinevad nende sõnade märkimisel *õ*-liste vormide kõrval paralleelselt *e*- ja *ö*-ga kirjutatud variandid.

Pikkade konsonantide kirjutamisel on suurimaks erinevuseks see, et Vodja protokollides kasutati pika konsonandi märkimiseks tähe peale kirjutatavat kriipsu: *peawañem*. 1884. aasta Öötla valla kohtuprotokollides sellist märkimisviisi ei esine. Kriipsuga märkimine pole siiski ainuke viis, kuidas Vodja kohtuprotokollides pikki konsonante tähistatakse. Nii nagu Öötla protokollides, kirjutati ka Vodjal pikki konsonante kahekordselt. Seega langeb mõne sõna kirjepilt kokku. Erinevalt on kirjutatud ka sõna lõppu jäänud pikad

konsonandid. Vodja protokollides on sõnalõpu pikad konsonandid kirjutatud ühe tähega: *küil*, aga Öötla protokollides esineb kiriapilt *küll*.

Algustäheortograafias langevad Vodja ja Öötla protokollides kokku isikute- ja kohanimede märkimine. Mõlemas protokollikogus on nii isikute kui ka kohtade nimed kirjutatud suure algustähega. Ühesugune on kuude nimetuste esitähe märkimine suure algustähega. Nii Vodja kui ka Öötla protokollides varieerub rahaühikute 'rubla' ja 'kopikas' algustähe kirjutamine. Vodja valla kohtuprotokollides on kirjutatud nii *rubla* kui ka *Rubla* ja sama paralleelsus esineb Öötla protokollides.

Kirjavahemärkide kasutamine on mõlemal perioodil sarnane. Esinevad suured varieerumised ja pole kindlat põhimõtet, mida ja millal kasutada. Öötla protokollides on kahel korral kasutatud semikoolonit, aga Vodja kohtuprotokollides seda ei esine. Kui Öötla protokollides on küsimärgi kirjutamine küsilause lõppu üsna korrapärane, siis Vodja protokollides esineb küsimärki harvem ning selle kasutus on varieeruv. Öötla kohtuprotokollides oli sõnade poolitamisel poolituskoht märgitud viimase tähe all oleva kahe joonega või võrdusmärgiga. Vodja protokollides ei tähistatud poolitatud sõnade poolituskohti.

Numbrite kirjutamine on kahel perioodil sarnane. Nii Vodja kui ka Öötla protokollides märgiti arve enamjaolt numbritega. Erinev on see, et 1869. ja 1870. aastate protokollides ei ole sõnaga kirjutatud arve sulgudes numbriga täpsustatud. Küll aga on mõlemal perioodil arvsõna käänamisel kasutatud ülestõstega käändelõppu.

Vodja valla kohtuprotokollid on kirjutatud 1869. ja 1870. aastal. Sel ajal käis juba võitlus uue ja vana kirjaviisi vahel, aga Vodja kohtuprotokollides on ennekõike vana kirjaviisi tunnused. Öötla protokollide ortograafia, mis järgib juba suuresti uue kirjaviisi põhimõtteid, erineb märgatavalt Vodja kohtuprotokollide kirjaviisist. Kahe perioodi protokollide puhul on sarnane kirjavahemärkide kasutamises valitsev ebakorrapärasus. Mõlema perioodi protokollides kirjutatakse arvsõna käände näitamiseks käändelõpp ülestõstega numbri järele. Kõige suurem erinevus ilmneb vokaalide märkimisel, kus on selgelt näha, et Vodja kohtuprotokollide kirjapanemisel on jälgitud vana kirjaviisi põhimõtteid ja Öötla kohtuprotokollide kirjutamisel on lähtunud uuest kirjaviisist.

4. Kohtuprotokollide häälikuliste nähtuste analüüs

Selles peatükis analüüsitakse Peetri kihelkonna kohtuprotokollide häälikulisi nähtuseid, esitatakse Peetri murraku häälikuliste joonte kirjeldusega kokku langevad jooned ning tuuakse välja erinevused. Ühtlasi võrreldakse esinevaid nähtusi eesti kirjakeelega. Neljas peatükk on jaotatud viieks alapeatükiks. Esimeses peatükis keskendutakse 1869. ja 1870. aasta Vodja kohtuprotokollide vokaalidele ja teises peatükis Vodja kohtuprotokollide konsonantidele. Kolmandas ja neljandas alapeatükis esitatakse vastavalt Öötla valla kohtuprotokollide vokaalide ja konsonantidega seotud häälikulised erijooned. Viendas alapeatükis võrreldakse kahe perioodi kohtuprotokollide häälikulisi jooni.

4.1. 1869. ja 1870. aasta kohtuprotokollide vokaalid

Vodja 1869. ja 1870. aasta kohtuprotokollides esineb Peetri murrakule omane vaheldus *a ~ ä*. Näiteks on sõna 'ära' kirjutatud mõlemal kujul: *arra*, *ärra*. Peetri murrakule on omasem *a*-line variant, aga kohtuprotokollides on mõlemad kirjapildid üsna võrdselt esindatud. Teine sõna, kus kirjeldatav vaheldus esineb, on 'päev': *päwal*, *paewal*. Sama vaheldus esineb ka sõnades *käe*, *kaest*. Sõna 'läheks' puhul oleks Peetri murrakus ootuspärane tüvi *lähä-*, aga protokollides on *lähaks*. Sõnas 'jalad' oli eelistatud vokaali *ä*: *jällad*. Siin võib *ä* märkida murdepärast *a* eesvokaalistumist *j* järel (vrd *jänu* 'janu').

Kohtuprotokollides varieerub ka vokaalide *u* ja *ü* kasutus. Kord kirjutatakse *umber*, *kussin* 'küsisin', *ullemal*, siis jälle: *üumber*, *küsitud*, *üllemal*. Peetri murrakule on iseloomulik vaheldus *u ~ ü*. Samas on protokollides sõnu, mis kirjutatakse alati vastavalt häälikuga *u* või *ü*. Näiteks on praeguse eesti kirjakeelega sarnaselt kirjutatud alati *ü*-ga sõnad *üks*, *püksa*, *ütles*.

Peetri murdekeeles esineb üksiksõnuti esisilbis muutus $u > o$, aga Vodja kohtuprotokollides on esisilbis kirjutatud u : *purjos*, *augo*. Muutus avaldub hoopis järgsilbis, kus esineb enamjaolt järgsilbi o : *kohto*, *widdewiko*, *obbosega*, *waimo*, *ahjo*, *koletto*, *sönniko*, *kampson*, *so* 'sinu', *ohto*, *pollo*, *kahjo*, *pibo*, *koeo* 'koju', *augo*, *kohtos*, *purjo*, *arro* 'aru', *kaewo*, *muido*, *lakko*. Mõni sõna on paralleelselt kirjutatud ka järgsilbi u -ga: *koeu*, *pöldussid*, *kohhus*, *purjus*. Kordagi ei esinenud järgsilbi o sõnas 'jahu': *jahhu*, ja 'otsuse': *kohtootsusse*. On sõnu, mille esisilbis vokaali järel esineb ootuspärase o asemel u : *kous*, *weust*, *jautadi*. See on samuti murdepärane hääldusjoon.

Üksikuid näiteid on Vodja kohtuprotokollides e kõrgenemisest sõnas 'tema': *timmale*. Paralleelselt on kasutusel ka kõrgenemata kirjakuju: *temmale*. Peetri murraku häälikuliste nähtuste kirjelduses on näiteid, kus e kõrgeneb pigem siis, kui sattub h ette.

Sõnad 'kartulid', 'sinna' ja 'tasumist' esinevad kujul *kartuhwled*, *senna* ja *tassumest*. Nendes sõnades on i madaldunud. Järgsilbis on ka näiteid kõrgenenud e -st: *linnasid* 'linnased', *sokki* 'sokke'. Järgsilbis on muutus $a > e$ näiteks sõnas *puhhastemiste*.

Kohtuprotokollides esineb verbe, mille imperfekti vormis ilmneb sisekadu: *aitsin*. Sama nähtus esineb ka *nud*-partitsiibis: *aitnud*. Peetri murraku häälikuliste joonte kirjeldus märgib vokaalikadu ennekõike imperfekti ainsuse pööretes ja mitmuse kolmandas pöördes.

Kohtuprotokollides avaldub vaheldus $öe \sim öö$: *öölnud*, *öese* 'öösel'. Peetri murrakus hääldatakse diftongi $äe$ pigem $ää$ -na. Vodja kohtuprotokollides esineb näiteid, kus diftongi asemel on kirjaõeldis ainult $ä$: *päwal*, *jänud*. Paralleelselt on kasutusel ka diftongilised variandid: *päew*, *Neljaspäew*, *päewal*, *käes*, *jäeb*. Pikk $ä$ on sõnas 'nääri' asendunud diftongiga ea : *Neari*.

Sõna 'naine' on 1869. ja 1870. aasta kohtuprotokollides kirjutatud kujul *naene*, *perrenaene*. See on kooskõlas Peetri häälikuliste joonte kirjeldusega, mille järgi kipuvad i -lõpulised diftongid madalduma. Ühtlasi on see kirjaõeldis omane vanale kirjaviisile, kuid uues kirjaviisis eelistati praegugi eesti kirjakeeles normikohast kirjakuju *naine*.

Kohtuprotokollides esineb vokaalidevahelise *j* asemel *e*, näiteks *aeal*, *aeanud*, *kolimaeas*, *koeu*, *moeale*. Nimekujus *Wieralt* ilmneb Peetri murrakule omane muutus *ee* > *ie*.

Liidete *-stel-sti* kasutamisel esinevad mõlemad variandid: *ni häste perremees*, *öiete*, [*teawad*] *selgesti*, kuid ülekaalus on *-sti* kasutamine: *püsti*, *uesti*, *risti*.

1869. ja 1870. aastate Vodja kohtuprotokollides ei ilmnenud Peetri murrakule omaseid vaheldusi *a ~ e*, *ü ~ ö*, *o ~ õ*. Esisilpides ei olnud vaheldust *u ~ o*. Protokollides puudusid sisekaolise genitiivi näited. Samuti ei kajastu protokollides kirjapandud sõnad *h* ees asuvate *e* ja *o* häälikute kõrgenemist ja *i* ning *u* madaldumist. Samas on Vodja protokollides häälikulisi nähtuseid, mida murraku kirjeldamisel pole mainitud. Näiteks pole sõnade *öölnud*, *kous*, *weust*, *koeu*, *moeale* häälikulised jooned Peetri murdekeele kirjelduses kajastatud. Siiski on need jooned tuntud keskmurde alal ja võisid esineda tollal ka Peetri ümbruskonnas.

Sarnasusi on praeguse eesti kirjakeelega. Näiteks langevad kokku sõnade 'päev' ja 'ära' *ä*-ga kirjutamine ning liite *-sti* esinemine. Märkimisväärseim erinevus on protokollides esinev järgsilbi *o*. Eesti kirjakeeles on nendel juhtudel järgsilbis *u*: *kampsun*, *piibu*, *muidu*.

4.2. 1869. ja 1870. aasta protokollide konsonandid

Sõnaalgulise *h* kirjutamine varieerub, aga mitte konkreetse sõna piires. *h*-ga algavad alati järgmised sõnad: *höbbedat*, *hulkas*, *hoidnud*, *hüüdüd*, *hopi*, *hakkas*, *hüppas*, *heitsin*, *hea*, *honetes*, *hulkuda*, *hing*, *haigeks*. Ühtlasi on sõnaalguline *h* alati kirjutatud nimedes *Hans*, *Hakenriechtri*. Järjekindlalt algavad *h*-ta sõnad *obbone*, *opis*, *alwad*. Peetri murdekeeles on tavaline, et sõnaalguline *h* jäetakse hääldamata.

Järelliite *-gi/-ki* puhul on kasutusel vaid *-gi*, hoolimata sellest, kas liide järgneb helilisele või helitule häälikule: *middagi*, *mitte sonnagi*, *peabgi*, *kellegi*, *ühtegi*, *kumbgil*. Põhjuseks võib olla see, et Karl August Hermann soovitas oma grammatikas kasutada

vaid *gi*-liidet (Ahven 1958: 76). Peetri murrakus võib esineda see järelliide esineda ka kujul *-gid/-kid*, kuid Vodja protokollides puuduvad sellised variandid.

Kui Peetri murrakus on enamjaolt labiaalvokaal eelneva nasaaliga assimileerunud, siis Vodja kohtuprotokollis esineb assimileerumata *mb*: *kumbgil*.

Konsonantide kadudest esineb Vodja protokollides *j* vokaalide vahel: *aeal*, *aeanud*, *kolimaeas*, *koeu*, *moeale*.

Vodja 1869. ja 1870. aastate protokollides on Peetri murrakule omane astmevahelduslik muuttüüp *vanger* : *vankri*, mis on protokollis kirjas järgmiselt: *wankred* 'vankrit' ja *tündred* 'tündrit'.

nud-partitsiip esineb harva kujul *-nd*: *laind*, *lagund*. Enamiku verbide *nud*-partitsiibi kirja pilt on *-nud*: *wötnud*, *läinud*, *tulnud*, *leidnud*, *olnud*, *joobnud*, *öölnud*. Peetri häälikuliste joonte kirjelduse järgi on Peetri murrakule omasem *-nd* või *-d*.

tud-partitsiibi vorm on kahel korral kirjutatud sisekaoliselt: *kirjutud* 'kirjutatud' ja *jahwatud* 'jahvatatud'.

Vodja kohtuprotokollides ei kajastu *r*- ja *v*-kadu. Näiteks sõnades *ärri* ja *päew* on vastavad konsonandid alati olemas. See-eest on 1869. ja 1870. aasta protokollides näide muuttüübi *vanker* : *vankri* : *vangert* kirjutamisest. Samuti esinevad sõnaalgulise *h*-ta algavad sõnad.

Kirjakeelega sarnaselt kirjutatakse sõnaalguline *h* enamasti välja. Vanas kirjaviisis oli liite *-gi/-ki* kirjutamine varieeruv ning K. A. Hermannini soovitus kasutada vaid *gi*-list kuju seletab, miks Vodja protokollides ei ühti liite kasutamine praeguse kirjakeele tavaga. Praeguse kirjakeelega võrreldes on võõrad näiteks sellised *j*-kaolised vormid, nagu *kolimaeas*, *koeu*.

4.3. 1884. aasta protokollide vokaalid

Öötla protokollides esineb vaheldus *e ~ ä*: *pähä*. Kohanimes 'Öötla' varieerub *o ~ ö*: *Öetla, Oetla*. Samuti esineb sõna 'öelnud' kujul *öölnud*.

Peetri murrakule on iseloomulik *e* kõrgenemine *h* ees. Öötla kohtuprotokollides pole selle kohta näiteid.

Samas esineb Öötla kohtuprotokollides sõnu, milles esineb algupärane *i* ootuspärase muutuse *i > e* asemel: *järgimööda, lainanud, niisugusid*. Viimast näitesõna on paralleelselt kirjutatud ka ilma, et *e* oleks kõrgenenud: *laenanud*.

Järgsilbi *o*-d ei esine, selle asemel on järgsilpides *u*: *kahju, hobune, kohtu*. Selline kirjutamisviis on omane ka praegusele eesti kirjakeelele. Kaks kirjapilti on protokollides sõnal 'koos': *kous* ja *koos*. Sõna 'hobune' ainsuse partitiivis esineb muutvorm: *hoost* 'hobust'.

Sõna 'päev' on Öötla protokollides kirjutatud mitmel moel. Peetri murrakule omaselt esineb pika *ä*-ga variant: *kohtu pää* 'kohtupäev'. Sellega paralleelselt on kasutusel sõnakujud: *päew* ja *päe*.

Sõnas 'lööma' varieerub *oo ~ öö*: *löönud, loonud*.

Esinevad *ea*-diftongilised variandid: *peal, pealt*. Mittediftongilised on *küüni, nüüd, süü*.

'Naine' esineb läbivalt kujul *naene*: *perenaene, sinu naene, Willemi naene*. Peetri murrakule on iseloomulik, et diftongi lõpus olev *i* madaldub.

-sti/-ste lõppudest esineb Öötla protokollides vaid *-ste*: *selgeste*.

nud-partitsiibi lõpp esineb vaid kujul *-nud*: *raiunud, olnud, kuulnud, lubanud, käinud, teinud, näinud*.

tud-partitsiibis tuleb sõna 'makstud' korral juurde vokaal *e*: *maksetud*. Ülejäänud verbide *tud*-partitsiipides on kõik tähed alles: *antud, raiutud, niidetud, wannatud, peetud, kutsutud, tasutud*.

Vokaalide häälikulistest joontes on kokkulangevusi Peetri murdekeele kirjeldusega. Näiteks esinevad diftongi *äe* kõrval ka *ää*-ga kirjutatud sõnad. Vana ja uue kirjaviisi võitluse ajal vaieldi, kas kirjutada *naine* või *naene*. Peetri murrakule iseloomulikult on protokollides variant *naene*. Vokaalide osas ei esine märgatavalt erinevaid vaheldusi.

4.4. 1884. aasta protokollide konsonandid

Sõnaalgulise *h* märkimist on rohkem kui selle ära jätmist. *h*-ga algavad näiteks: *haiged*, *heinamaa*, *herra*, *hobused*, *hirmus*, *heinu*, *härjad*, *hoidnud*. Samuti on nimede alguses *h*: *Hans*, *Hindrek*, *Huhmuth*. Kahetine on verbi 'hakkama' kirjutamine. See sõna esineb nii sõnaalgulise *h*-ga kui ka ilma *h*-ta: *hakkas*, *akkas*, *akkanud*. Sõna 'harima' on alati ilma sõnaalgulise *h*-ta kirjutatud: *ari*.

Liitepartikli *-gi/-ki* puhul on kasutusel mõlemad variandid: *ühtegi*, *paljugi*, *puudki*, *J.Wolki*. Helitule häälikule liitub *-ki* ja helilisele *-gi*. Nende liitepartiklite kasutus on analoogne praeguses kirjakeeles normiks oleva kasutusega.

Konsonandi kaost esineb Öötla kohtuprotokollides *v*-kadu sõna 'päev' lõpust: *päe*, *pää*.

Öötla kohtuprotokollides on Peetri murrakule iseloomulikult kirjutatud tugevas astmes *üttlenud*.

Peetri murrakus on labiaalklusiil tavaliselt eelneva nasaaliga assimileerunud, aga Öötla protokollides esineb variant *kumba*, mis on omane praegusele eesti kirjakeelele.

Seestülev vorm sõnast 'tagant' on 1884. aasta kohtuprotokollides märgitud geminaadiga: *takka*.

1884. aasta Öötla valla kohtuprotokollides on kasutusel nii järelliite *-gi* kui ka *-ki*. Peetri murrakus võivad need esineda ka kujul *-gid* ja *-kid*, aga protokollides puuduvad vastavad näited. Peetri murdekeele häälikuliste erijoontega langeb kokku kirja pilt *üttlenud*, kus ilmneb tüve tugev aste, mida esineb vähestes murrakutes. See nähtus pole

kirjakeelele omane. Sõnaalguline *h* on protokollides enamjaolt välja kirjutatud, seega sarnanevad need sõnad praegu normiks olevale sõnaalgulise *h* märkimisele.

4.5. 1869.–1870. a ja 1884. a kohtuprotokollide häälikuliste joonte võrdlus

4.5.1. Vokaalide võrdlus

1869. ja 1870. aasta Vodja kohtuprotokollides on näiteid kõrgenenud *e*-st sõnas 'tema': *timmale*. Öötla protokollides puuduvad selles sõnas kõrgenenud *e*-ga variandid. 1884. aasta kohtuprotokollides kirjutatakse *tema*. Sellega on sarnane Vodja protokollides kasutusel olev paralleelvariant *temma*. See-eest on Öötla protokollides teisi näitesõnu, kus on säilinud algupärane *i*: *järgimööda*, *lainanud*.

Vodja valla kohtuprotokollides esineb vaheldus *a ~ ä*, aga Öötla kohtuprotokollides see ei kajastu. Kui Vodja protokollides esineb sõna 'ära' ka *a*-lisel kujul: *arra*, siis Öötla protokollides on kirjutatud vaid *ära*. Sellest vaheldusest on tingitud samuti erinevus sõnas 'päev'. Vodja valla 1869. ja 1870. aastate protokollides võib leida kirjakuju *paewal*, aga Öötla protokollides selles sõnas pikk *ä* või diftong *äe*. Ühtlasi ei kajastu vaheldus *a ~ ä* 1884. aasta kohtuprotokollides sõnas 'käsi', mis Vodja kohtuprotokollides on paralleelselt kujul *käe* või *kaest*.

Öötla kohtuprotokollides ei varieeru vokaalide *u* ja *ü* kirjutamine, küll aga Vodja protokollides, kus sõnadel 'ümber', 'küsima' ja 'ülemal' on paralleelselt nii *u*-line kui ka *ü*-line kirjpilt. Seega ei leidu Öötla kohtuprotokollides sellise häälikulise koosseisuga sõnu, nagu näiteks on Vodja protokollides *ullemal*, *umber*, *kussin*. 1884. aasta kohtuprotokollides on need sõnad ainult *ü*-ga kirjutatud: *küsitud*, *ütleb*, *süa*, *lüa*.

Vodja kohtuprotokollides on järgsilbi *o* tavaline. Seevastu ei leidu Öötla kohtuprotokollides järgsilbi *o*-ga näitesõnu. Seega erinevad kahe perioodi protokollides näiteks sõnad: *obbosega* (1869,1879), *hobune* (1884); *kahjo* (1869,1870), *kahju* (1884); *kohto* (1869,1870), *kohtu* (1884). Erinev on ka sõna 'koos' häälikuline koosseis. Öötla kohtuprotokollides kirjutatakse paralleelselt *kous* ja *koos*, kusjuures viimast varianti esineb rohkem. Vodja protokollides esineb vaid variant *kous*.

Mõlema valla kohtuprotokollides avaldub sõnas 'öelnud' vaheldus *öe ~ öö*: *öölnud*. Diftong *äe* asendatakse mõlema perioodi protokollides mõnikord *ä*-ga. Nii ühtivad kahe perioodi kirjepildid sõnas *pää*, aga ka diftongilises variandis *päew, päe*.

Diftongi järelkomponent *i* on mõlemal perioodil madaldunud. Nii Vodja kui ka Öötla kohtuprotokollides kirjutatakse *naene*. 1884. aasta protokollides on vaid üks näitesõna liite *-sti* kasutamise kohta ja selleks on *ste*-lõpuline *selgeste*. Vodja protokollides on kasutusel nii *-ste (häeste)* kui ka *-sti*, aga rohkem esineb *-sti* kasutamist: *uesti, püsti*.

Vodja valla kohtuprotokollides on Peetri murrakule omane vorm *wankred*, mille kohta puuduvad Öötla protokollides näitesõnad. Samas on Öötla protokollides sõna 'hobune' ainsuse partitiiv *b*-klusiilita *hoost*. Vodja valla protokollist mitmuse partitiivist on näha, et seal pole selle sõna mitmuse partitiiv kaoline: *obbosid*.

Vodja kohtuprotokollides asendab vokaalide vahel *j*-i *e*: *aeal, aeanud, koeu*. Öötla valla protokollides on vokaalidevaheline *j* olemas. Seega on 1884. aastal kirjutatud näiteks *ajab, ajanud, aja* (genitiiv).

Öötla protokollides on sõna 'lööma' kirjutatud nii kujul *löönud* kui ka *loonud*. Vodja valla 1869. ja 1870. aastate protokollides ei esine vaheldust *oo ~ öö*.

4.5.2. Konsonantide võrdlus

Sõnaalgulise *h* kirjutamine varieerub mõlema perioodi kohtuprotokollides, aga Öötla protokollides esineb sõnaalgulist *h*-d rohkem kui Vodja kirjapanekutes. Vodja kohtuprotokollides kirjutati sõna 'hakkama' alati sõnaalgulise *h*-ga, aga Öötla protokollides kirjutatakse paralleelselt *akkanud* ja *hakkas*. Vodja protokollides ei varieeru sõnaalgulise *h* kirjutamine ühe sõna piires, küll aga esineb seda Öötla kohtuprotokollides.

Järelliite *-gi/-ki* kirjutamisel on erinev see, et esimese perioodi kohtuprotokollides oli kasutusel vaid *-gi*, hoolimata sellest, kas liide lisandus helilisele või helitule konsonandile. 1884. aasta kohtuprotokollides liitub helilisele häälikule *-gi*: *ühtegi* ja helitule häälikule *-ki*: *puudki*. Peetri murrakus on omane ka *-gid/-kid*, aga sellist kirjepilti ei esine kummagi perioodi protokollides.

Erinevalt Peetri murrakust on mõlema perioodi kohtuprotokollides eelneva klusiiliga assimileerumata variant sõnast 'kumb'. Vodja protokollis on kirjas *kumbgil* ja Öötla protokollis *kumba*.

1869. ja 1870. aastate Vodja kohtuprotokollides tähistatakse vokaalidevahelist *j*-i *e*-ga. Kuna Öötla protokollides see nähtus puudub, erinevad kahe perioodi kirjapanekutes sõna 'ajama' vormid. Esimesel perioodil on kirjutatud *aeasid*, *aeas*, aga teisel perioodil *ajab*, *ajanud*.

Öötla valla kohtuprotokollides esineb *v*-kadu, mida Vodja protokollides ei leidu. Seetõttu erineb kahe valla kohtuprotokollides sõna 'päev' kirjutamine. Vodja protokollides on sõna lõpus alati *w*: *päew*, *päw*, aga Öötla protokollides on ka sõnakuju *päe*.

Mõlema perioodi kohtuprotokollides esineb *nud*-partitsiip enamjaolt kujul *-nud*, näiteks *jätnud*, *teinud*, *jahwatannud*, *sõimanud*, *näinud*, *lõõnud*. Vodja kohtuprotokollides esineb *nud*-partitsiip paaril korral ka kujul *-nd*. Öötla protokollides esineb see ainult kujul *-nud*. Nii erinevad kahe perioodi protokollides vormid *laind* ja *läinud*.

Öötla ja Vodja kohtuprotokollide kirjapanekutes on sarnane sõnaalgulise *h* kirjutamise varieerumine. Mõlema perioodi protokollides esineb sõna 'kumb' kujul, kus sulghäälik pole Peetri murrakule omaselt eelneva klusiiliga assimileerunud. Öötla protokollides on vokaalidevaheline *j* olemas, aga Vodja protokollides on see märgitud *e*-ga. 1884. aasta protokollides on Peetri murrakule omane tugevaastmeline *nud*-kesksõna vorm (*üttlenud*), aga 1869. ja 1870. aastate kohtuprotokollidest puuduvad vastavad näited.

5. Peetri kihelkonna kohtuprotokollide morfoloogia analüüs

Selles peatükis analüüsitakse 1869. ja 1870. aastate Vodja ja 1884. aasta Öötla valla kohtuprotokollide morfoloogiat. Peatükk on jagatud kuueks alapeatükiks. Esimeses alapeatükis esitatakse Vodja valla kohtuprotokollide noomenimorfoloogia analüüs ning teises alapeatükis verbimorfoloogia analüüs. Kolmandas ja neljandas alapeatükis analüüsitakse vastavalt Öötla valla kohtuprotokollide noomenite ja verbide morfoloogiat. Viiendas alapeatükis võrreldakse kahe perioodi noomenimorfoloogiat ning kuuendas alapeatükis esitatakse kahe perioodi verbimorfoloogia võrdlus.

5.1. 1869. ja 1870. a kohtuprotokollide noomenimorfoloogia analüüs

Singulari nominatiivis esinevad kirjakeelega sarnased nimisõnade vormid: *sepp, mölder, näddal, wahhetus, kuub, onnu* 'onu', *kandja*. Samuti on kirjakeelega sarnaselt nominatiivis kirja pandud isikulised asesõnad: *ma, sinna* 'sina', *temma* 'tema', *meie, nemmad*. Mitmuse nominatiivis esineb arvsõna 'kolmandad' kujul *kolmandamad*, milles on tüvele liitunud murrakule omaselt *-ma*. Ülejäänud mitmuse nominatiivid on kirjakeelega sarnased, näiteks *kohtomehhed, waljad, sannad, püksid, linnased*. Omapärane on sõna 'kartul' mitmuse nominatiiv: *kartuhwled*. Vanale kirjaviisile omaselt on kirjutatud *kaebdus* 'kaebus'.

ne-lõpuliste nimisõnade ainsuse genitiiv on *-s(s)e* kujul: *naise, endise, sullase, sugulasse, obbose, linnase*. Erand on sõna 'karjane' genitiiv *karjatse*, kus esineb vaheldus *-ne* : *-tse*. *redel*-tüübile omaselt on nime 'Mihkel' genitiiv *Mihkle* [*lada*], samuti samasse tüüpi kuuluva sõna 'pastel' genitiivikuju *pastla*. *number*-alltüüpi kuuluvate sõnade genitiivi iseloomustab kirjakeelega sarnaselt vokaali väljalangemine alates teisest silbist, näiteks *koolmeistri, Hakenriehtri*. Kuna vanas kirjaviisis kirjutati lahtise silbi lühikese vokaali näitamiseks järgnev konsonant kahe tähega, on sõna 'kott'

genitiivi kirjapilt *kotti*. Pluurali genitiivis on näiteks sõnad *teiste, tüdrukute, nende, otsuste, puhhastemiste*.

Kahesilbiliste esmaväteliste sõnade partitiiv on kohtuprotokollides lõputa: *rubla, rahha, jahhu, nendasamā*. Samuti on lõputa kahesilbiliste astmevahelduslike sõnade ainsuse partitiiv: *hopi, pari*. Partitiivi lõpp sõltub muuttüübist. Keskmurdega sarnaselt on protokollides ainsuse partitiivi tüüpilised lõpud *-t* ja *-d*: *kaebamist, hõbbedat, nädalad, lounat, mind, muud, suud, tööd*; *-da*: *sedda, tedda, kedda*. Peetri murrakule omaselt peaks astmevaheldusliku sõna 'vanker' ainsuse partitiiv olema 'vangert', aga protokollis esineb partitiiv kujul (*tahtis*) *wankred*. Omapärane on sõna 'minut' singulari partitiiv: (*ma olin 5*) *minnutid (seal)*. Mitmuse nominatiiviga langeb kokku näiteks sõna 'kopikad' ainsuse partitiiv: *koppikud*.

Vodja kohtuprotokollides esineb *eid*-lõpulist pluurali partitiivi: *linnaseid, wiltseid, kartuhwleid*. Keskmurdele omane mitmuse partitiiv on sõnas *rukki* 'rukkeid'. Esineb ka *si*-partitiivi näide: *kubessi* 'kuubesid'. Protokollides on näiteid ka mitmuse *sid*-partitiivist: *obbosid, põldussid, linnasid*. *i*-tunnusega on sõna 'sokk' pluurali partitiiv: (*2 pari linnasid*) *sokki*. Vanas kirjakeeles tavaline *a*-mitmuse partitiivi vorm esineb näiteks sõnas *pükse* 'pükse'.

Peetri murrakule omaselt on kohtuprotokollides singulari illatiivi märgitud enamjaolt lõpuga *-sse*: *perresse, wärrawasse, kubemesse, rinnasse, sesamasse*. Kahetine on sõna 'üles' märkimine: *ülles, üllesse*. Singulari illatiivis on näiteid kahesilbilistest lõputa geminaadilistest vormidest: *tuppa, ette, kätte*. Esineb sõnavorm *mahha*. Regulaarsena esineb lühike ainsuse illatiiv sõnades *kohto* 'kohtusse', *laeka* 'laekasse'. Ootuspärased on ainsuse partitiivid *jure* 'juurde' ja *mele* 'meelde'. Sõna 'kodu' ainsuse partitiiv on *koeu*. Keskmurdele iseloomulikult on kirjutatud *orosse* 'orasesse'.

Ainsuse inessiivi lõpp on *-s*: *wärrawas, käes, pimmedas, purjus, kohtos, Paides, aastas, kus, seltsis, maas, kõrwas* 'kõrval'. Erinevalt kirjakeelest on sõna 'hulk' ainsuse seesütlev vorm kirjutatud tugevas astmes: *hulkas*. Pluurali inessiivi kohta on Vodja kohtuprotokollides üks näide: *honetes*; see on Peetri murrakule ja kirjakeelele omaselt moodustatud, liites pluurali genitiivile lõpu *-s*.

Singulari elatiivi lõpp on kohtuprotokollides alati *-st*: *maast, käest, särgist, polest, Paidest, tüllist, päewast, wallast, kaubast, neist, sandist, wärrawast*. Erand on sõna 'kodu', mille ainsuse seestülev on protokollides *koddo*.

Singulari allatiivi lõpuks on alati *-le*: *järrele, timmale, weskile, poisile, peale, kallale, kohtole, enneselle, mulle, moeale, paigale, wäljale, minnule, sulle, kolmele, teisele*. Pluurali allatiivis esineb sõna *neile*. Kohtuprotokollide näited allatiivist on iseloomulikud nii Peetri murrakule kui ka kirjakeelele.

Singulari adessiivis on käändelõpuks eranditult *-l*: *aastal, aeal* 'ajal', *rahhul, päewal, ösel, perremehhel, kumbgil* 'kummalgi', *terminil, ullemal* 'üleval', *teisel, Januaril, Webruaril, Mihklejürril, Martsil* 'märtsil'. Pluurali adessiivi vormis esinevad näiteks *meil* ja *kumbgil*.

Singulari ablatiivi lõpp on alati *-lt*: *Wodjalt, ladalt, reialt*. Sedasi moodustatakse ablatiivi nii Peetri murrakus kui ka eesti kirjakeeles.

Singulari translatiiv on eranditult moodustatud käändelõpuga *-ks*: *essiteks, teiseks, päwaks, töeks, tühjaks, talweks, poleks* 'pooleks', *haigeks, õppetuseks, wargaks, aggariks* 'agaraks', *joobnuks, sullaseks*.

Singulari terminatiivis on kirjutatud kaks sõna: *süggiseni, päewani/paewani*. Kirjakeelega ja keskmurdega on sarnane nende käändelõpp *-ni*.

Vodja kohtuprotokollides ei ole kordagi kasutatud essiivi; see kääne ei olegi omane keskmurdele.

Ainsuse abessiivi lõpuks on kohtuprotokollides eranditult *-ta*: *perremehheta, asjata, põhjata, häbbemata, wibimata*.

Ainsuse komitatiiv on moodustatud singulari genitiivile liidetud käändelõpuga *-ga*: *obbosega, melega, kannapornikuga, (teine) teisega, käega, wakkaga, sellega, noaga, kuega, ridega, minnuga, sõrmega, temmaga, ennesega, moistusega, robiga* 'ahjuroobiga', *sullasega, Lisaga, Gerberiga, Saumiga*. Mitmuse komitatiivi

moodustamiseks on käändelõpp *-ga* lisatud pluurali genitiivile: *waljastega, warrastega, tüdrukutega, nendega*.

Kokkuvõtteks saab esile tuua, et Peetri murrakule omaselt on pluurali nominatiivis sõnale 'kolmandad' liitunud silp *-ma*. Mitmuse partitiivis on kasutusel nii *si-* kui ka *sid-* tunnus: *obbosid, kubessi*. Murrakule iseloomulikult on sisseütleva käände märkimisel kasutatud palju käändelõppu *-sse*: *peresse, ülesse*. Kirjakeelega on sarnane kahesilbiliste esmaväteliste sõnade lõputa partitiiv, nagu *rahha, rubla*. Alates illatiivist on enamike sõnade puhul ülejäänud käanded moodustatud sarnaselt kirjakeelega. Omapärane on sõna 'minut' singulari partitiiv *minnutid* ning sõna 'kodu' ainsuse seestütlev *koddo* 'kodust'.

5.2. 1869. ja 1870. a kohtuprotokollide verbimorfoloogia analüüs

Kindla kõneviisi preesensi singulari esimese pöörde lõpp on alati *-n*: *annan, ostan, teen, wöttan*. Omapärane on verbilõpuline sõnade järjekord lauses: [*ja minna*] *ärä minna tahhan*. Singulari teise pöörde lõpp on eranditult *-d*: *saad, tahhad, teed, olled*. Singulari kolmandas pöördes on pöördelõpuks enamasti *-b*: *maksab, jäeb, toob, arrawiib* 'viib ära', *ellab, söimab, saab*. Ainsuse kolmandas pöördes esineb lõputa vorme, mis pole omased ei kirjakeelele ega Peetri murrakule, küll aga lõunaeesti murrakutele, nagu näiteks: *isto* 'istub'. Singulari kolmandas pöördes esineb *saama*-verbiga koos *ma-*infinitiiv või *tud*-partitsiip: *saab istuma, saab ollema, saab arwatud, saab ülles woetud, saab ära muuded* 'muudetud'. Need vormid on tuleviku tähenduses.

Indikatiivi oleviku pluurali pöördelõpud on samuti sarnased kirjakeele ja Peetri murrakuga. Pluurali esimest pööret pole kindla kõneviisi preesensis kasutatud ja teises pöördes esineb vaid üks verb: *lubbate*. Pluurali kolmandas pöördes esinevad nõrgaastmelised vormid: *teawad, rägiwad, hulguwad*; ka ühesilbilise tüvega *jäewad*.

Kindla kõneviisi preesensi eitusest esinevad järgmised näited: *ei tea, ei jo, ei wahheta, pole, ei olla* 'ei ole', *ei ollema* 'ei ole', *ei woi, ei tohhi, ei anna, ei tea tunnistada, ei*

tahha maksta. Mõnel korral on kasutatud eitussõna 'mitte': *mitte ei olle*. Eitust on vormistatud ka sõna 'midagi' abil: (*Mihkel Waender ütles*) [*ei*] *middagi teadma (sest)*.

Kindla kõneviisi imperfekti tunnus on *-i* või *-si*. Singulari esimeses pöördes liitub imperfekti tunnusele ootuspäraselt pöördelõpp *-n*: *ütlesin, lõppetasin, kuulsin, wötsin, ollin, käisin, tullin, sõrmitseisin, wahhetasin, lubbasin, löin, pannin, pistsin, andsin, seisin, katsusin, heitsin magama, laksin 'läksin', kütsin, ligutasin, kippusin*. Omapärased on näiteks *kussin 'küsisin', aitsin 'aitasin'*. Imperfekti singulari teises pöördes lisandub lihtmineviku tunnusele pöördelõpp *-d*: *katsusid, pistsid, ütlessid, otsisid, said, maksid, tahtsid wahhetada, lubbasid*. Singulari kolmas pööre on moodustatud samuti kirjakeelega sarnaselt, näiteks: *kaebas, nõuadis, näggi, sai, räkis, krimustas, hakkas söimama, ütles, lubbas odata, kutsus, istus, kargas, kõnneles, löi*.

Indikatiivi imperfekti pluurali esimene pööre on moodustatud imperfekti tunnuse ja sellele lisatud pöördelõpuga *-me*: *saime, kauplesime*. Pluurali teise pöörde kohta puudusid imperfektis näited. Kolmas pööre on samuti moodustatud kirjakeelele omaselt, näiteks *ollid, leppisid, jäid, tahtsid, naggid 'nägid', kulsid, aeasid, ütlesid, waidlesid, tullid, sowisid, teggid, ärrakullusid, lubbasid ärra jagada*. Kirjakeelest erineb selline murrakule omane pluurali kolmanda pöörde vorm, nagu *tahtsiwa 'tahtsid'*. Selline moodustus on levinud idapoolsetes murretes.

Kindla kõneviisi imperfekti eitavas kõneliigis esinevad järgmised verbid: *ei läinud, ei olnud, ei näinud, mitte ei olnud*.

Kindla kõneviisi imperfektis on näiteid umbisikulise tegumoe kohta: *kutsuti, pandi, küssiti, moisteti, kulati, ööldi, jautadi 'jaotati'*.

Indikatiivi perfektis on singulari esimeses ja teises pöördes kaks näidet: *ollen kulanud ja olled öölnud*. Enim on perfektis vorme singulari kolmandas pöördes, nagu näiteks: *on kätte annud, on ma 'maha' lõnud, on wötnud, on olnud, on jätnud, on teinud, on kaubelnud, on lubbanud*. Omapärased on vormid: *on hüüdnud 'hüüdnud', on ölnud, on aitanud salgada*.

Pluurali esimeses pöördes näited puuduvad. Pluurali teises pöördes esineb vaid *ollete käinud* ning kolmandas pöördes *nad on warrastanud*.

Indikatiivi perfektis esineb ka eitav kõneliik: *ei olle piddanud, polle kutsunud, polle käinud, polle näinudki*. Kaheksal korral on eitus moodustatud ühendiga *ei olle* ja seitsmel korral sõnaga *polle*. Mitmel korral kasutatakse eitussõna 'mitte' ja esineb topelteitus: *polle mitte teinud, ei olle mitte torkanud, ei olle mitte wotnud*.

Kindla kõneviisi perfektis esineb viis näidet impersonaalis: *on palgatud, on mahha arwatud, on ööldud, on ärra warrastatud, on maksetud*.

Ühe näite saab tuua singulari kolmanda pöörde kindla kõneviisi pluskvamperfektist: *olli jäenud*. Rohkem esineb *saama*-verbiga moodustatud impersonaali näiteid: *sai seatud, sai mõistetud, sai sadetud, sai maha tehtud, sai kirjutatud*.

Konditsionaali pluskvamperfektis on negatiivi näiteid: *joobnud ei olnud, ei olnud mitte tulnud, ei olnud mitte elanud*. Kahes viimases näites on topelteitus, mida esineb protokollides palju.

Konditsionaali preesensit esineb vaid korra singulari kolmandas pöördes: *läheks*. Konditsionaali preteeritumis on üks pöördelõputa näide singulari esimeses pöördes: *olleks annud* 'oleksin andnud', kus verbi 'olema' kasutus on omane Peetri murraku konditsionaali moodustamisele, kuna murrakus on pöördelõpud enamjaolt kadunud. Preteeritumis esineb üks näide negatiivis: *ei olleks tulnud tenima*, mis käib samuti singulari esimese pöörde kohta.

Imperatiivis esineb vaid üks näide: *ota* 'oota' (singulari teine pööre). Keskmurdele omaselt on singulari teine pööre lõputa.

Preesensi kvotatiivis on näiteks *ma*-tunnuseline *ei ollema*. Kolmel korral esineb preesensi kvotatiivis ka *olla*. Ehkki Peetri murdele on omasemad *ma*- ja *da*-tunnusega kvotatiivi vormid, ilmneb 1869. ja 1870. aastate protokollides mõnel juhul ka *-wa*- ja *wad*-tunnuseline kaudne kõneviis, näiteks *tahtsiwa tulla, pollewa sanud, ollewad ärra wotnud, ollewad katki kiskunud*.

Vodja kohtuprotokollides esineb palju *olla*-vormiga mineviku kvotatiivi: *olla ärra wotnud, olla läinud minnema, olla tahtnud jahwatada, olla kallale läinud, olla olnud, olla mahha teinud, olla ärra warrastanud, olla läinud, olla torkanud*. Samuti on näiteid negatiivis: *olla mitte näinud, ei olla aeanud*. Vodja valla kohtuprotokollides esineb mineviku kvotatiivis ka *ma*-tunnuseline näide *ollema winud* 'olevat viinud'. Kõige rohkem on siiski *nud*-tunnuselist mineviku kvotatiivi, näiteks *Madli närrinud Anna käed werriseks; kus jures temma wanna rubla tükki leidnud; wärrawas aeanud Awerre Tallitaja tedda obbosega mahha*.

wa-tunnuseline kaudne kõneviis esineb nii olevikus kui minevikus ühel korral. *wad*-tunnuseline kvotatiiv esineb kahel korral minevikus. *ma*-tunnuseline kvotatiiv ilmneb ühel korral nii olevikus kui ka minevikus. *olla*-vormiga on oleviku kaudne kõneviis moodustatud kolmel korral. Minevikus on *olla*-vormilist kvotatiivi 25 korral. *nud*-tunnuseline mineviku kvotatiiv ilmneb 45 korral.

Peetri murrakule iseloomulikult on *da*-infinitiivi tunnus *-da, -ta, -a*, näiteks *tehha, olla, anda, hulkuda, tõsta, sörmitseda, juua, minna, kinni piddada, jahwatada*. Verbi 'tegemea' puhul võib Peetri murrakus esineda ka *hj*-line vaste, aga kohtuprotokollides on kirjutatud *tehha*.

1869. ja 1870. aastate Vodja kohtuprotokollides on näiteid *ma*-infinitiivi kohta, näiteks *seisma, tenima, istuma, küsima, käima, minnema, jooksma*. Esineb ka *mas*-vormi: *rokimas* ja *mata*-vormi: *tenimata, wibimata*.

Kesksõnadest on näiteid isikulise tegumoe mineviku vormidest: *jätnud, surnud, joobnud*. *nud*-partitsiip esineb korra ka kujul *-nd: lagund*. Peetri murrakus on rohkem kasutusel *-nd*, aga kohtuprotokollides on peaaegu alati *-nud*. Sõna 'torganud' esineb tugevas astmes: *torkanud*. Umbisikulises tegumoes esinevad Peetri murrakule omaselt *ta-* ja *da*-liitelistes verbides *tta*-tunnuseta lühemad vormi, näiteks *nimmetud, tähhendud, leitud, moistetud, ooldu* 'öeldud', *muded* 'muudetud'. Samas esineb teise silbi *e*-vokaaliga *tud*-partitsiip: *maksetud*.

des-vorm esineb Vodja kohtuprotokollides vaid korra: *ümber kinni hoides*.

Kokkuvõtteks võib väita, et Vodja kohtuprotokollides on Peetri murraku ja kirjakeelega sarnasusi, aga ka erinevusi. Lisaks Peetri murrakus tavalisele *ma-* ja *da-*tunnuselisele kvotatiivile esineb protokollides ka *wa-* ja *wad-*tunnuseline kaudne kõneviis. Indikatiivi preesensi kolmandas pöördes on kasutatud *saama*-verbi tuleviku väljendamiseks. Murrakule omaselt esinevad *tud*-partitsiibi impersonaalis lühemad vormid, nagu *nimmetud*. Peetri murrakus on *nud*-partitsiip pigem kujul *-nd*, aga kohtuprotokollides on kasutusel *-nud*. Vodja kohtuprotokollides on näiteid ka topelteilusest.

5.3. 1884. a kohtuprotokollide noomenimorfoloogia analüüs

Ainsuse nominatiivis esinevad kirjakeelega sarnased vormid: *palk, hobune, trahw, ema, süü, lehm, muhk, luba*. Kirjakeelega sarnaselt on kirja pandud ka isikulised asesõnad: *ma, sina, tema, meie, teie, nemad*. Singulari nominatiivis on kahetine arvude kirjutamine: *kolm kümmend*, aga *viis teiskümmen*. Tegijanimed on enamasti moodustatud liite *-ja* abil: *kirjutaja, tunnistaja*, aga siiski *nägia*. Vana kirjaviisiga sarnaselt on sõna 'kaebus' singulari nominatiiv *kaebdus*. Mitmuse nominatiivis esinevad järgmised sõnad: *niisugusid, kõrwamehed, kammid, kohtumehed, need, kased, sead, lambad, lojused, härjad, täid, alused, nemad, naad 'nad'*.

Ainsuse genitiiv lõppeb alati vokaaliga: *aasta, kuhja, tasumise, heina*. Lühenenud on sõna 'kaupmees' ainsuse genitiiv: *kaupme*. Sõna 'kumb' genitiiv on kirjutatud kujul: *kumba (lojused seda kahju on teinud)*. Kirjakeelele omaselt on sõna 'kord' genitiiv protokollides *korra*. *ne-*lõpuliste noomenite singulari genitiiv on *-se*: *hobune : hobuse*. Laadivahelduslikku *rida*-tüüpi kuuluv sõna 'siga' on ainsuse genitiivis kirjakeelele sarnaselt *sea*. Omapärane on sõna 'hobune' mitmuse genitiiv: *hooste*. Kirjakeelega on sarnased ülejäänud protokollides esinevad pluraali genitiivi vormid: *nende, meeste, sigade, teie, meie*.

Kahesilbilised esma- ja teisevärtelised sõnad on ainsuse partitiivis lõputa: *raha, kahju*. Kolmesilbilise ja pikema tüvega sõnade vormides on keskmurdele omaselt partitiivi lõppudeks: *-t*: *kaebdust, naest, last, otsust, katust, suuremat, kohut, õigust, lammast*,

tasumist, wargust, pealist, meest, Pikkajaagut; -d: mind, pead, puud, muud, teed; -da: teda, seda. Sõna 'haige' partitiiv on -d: [ma sain sest wäga] haiged. Sõna 'hobune' partitiiv on nõrgas astmes: hoost. Mitmuse partitiivis on enim kasutatud lühikest partitiivi: sigu, kahte, wõlgu, heinu. Sõna 'oks' mitmuse partitiiv oleks Peetri murrakus ootuspäraselt oksi, aga protokollis on kirjutatud okse. Murdepärane on sõna 'hobune' mitmuse partitiiv: hobusid.

Peetri murrakus peaks illatiivis olema produktiivselt kasutusel käändelõpp *-sse*, aga Öötla kohtuprotokollides on rohkem lühikest illatiivi: *pähä* 'pähe', *kambri, kodu* 'koju', *puuri, suurema* 'suuremasse'. Ootuspäraselt on kirjutatud sõna *sisse*. Sõna 'laegas' singulari illatiiv märgiti nii lõputa kui ka *sse*-lõpuga: *wallalaekasse, laeka*. Esineb ka kahesilbilisi lõputa vorme, milles on geminaat: *tuppa, ette*.

Singulari inessiiv on moodustatud käändelõpuga *-s*: *toas, koos, Oetlas, ees, ühes, õues, sees, peas, odras, juures*.

Singulari elatiiv on moodustatud käändelõpuga *-st*: *käest, kust, temast, juurest, õuest, kambrist, päewast, Koortist*. Sõna 'see' singulari elatiiv on märgitud kujul *sest* 'sellest'. Murdepäraselt on kirjutatud *takka* 'tagant'.

Singulari allatiiv on kirjakeelega sarnaselt moodustatud käändelõpuga *-le*: *peale, kellele, temale, herrale, peawanemale, Spötterile, Salsenile, Riisile, Saawelile*. Pluurali allatiivis esinevad samuti kirjakeele ja Peetri murrakuga sarnased vormid: *kaupmeestele, meile*.

Singulari adessiiv on Öötla kohtuprotokollides moodustatud käändelõpuga *-l*: *minul, heinamaal, peal, sell* 'sellel', *talwel, karjamaal, esimesel, päewal, aastal, sinul, all, kallal*. Samuti on kuude nimetustes aega märkides kasutatud ainult adessiivi, mitte inessiivi, nagu näiteks: *Januaril, Weebruari, Märtsil, Mail, Juunil, Juulil, Augustil, Septembril, Oktoobril, Nowembril, Decembril*. Pluurali adessiivis esinevad asesõnad *teil, neil*.

Öötla kohtuprotokollides on ablatiivi vähe kasutatud ning näiteid esineb vaid ainsuses. Singulari ablatiiv on moodustatud käändelõpuga *-lt*: *pealt, kallalt, sealt*.

Singulari translatiivi tunnus on käändelõpp *-ks*: *wargaks, hooraks, teiseks, omanduseks, paewaks, Märtsiks, Juuliks*.

Terminatiivist on vaid üks näide: *päewani*.

Abessiivi on kasutatud ainult ainsuses ning abessiivis on vaid üks sõna: (*ilma walu*) *rahata*.

Öötla kohtuprotokollides esineb singulari komitatiiv: *käega, kammiga, kiwiga, rusikaga, aisaga, lojustega, Armuthiga, Salseniga, Saaweliga*.

1884. aasta Öötla kohtuprotokollides on murdepärane sõna 'hobune' käänamine: *hobune : hooste : hoost*. Selle sõna mitmuse partitiiv on *hobusid*. Peetri murrakus peaks rohkem esinema *sse*-lõpulist illatiivi, aga kohtuprotokollides on pigem lühemad variandid: *laeka, kohtu*. Murrakule omaselt on nimisõna 'kodu' singulari illatiiv *kodu*. Kirjakeelega sarnaselt on moodustatud kõik käänded alates illatiivist.

5.4. 1884. a kohtuprotokollide verbimorfoloogia analüüs

Indikatiivi preesensis on esimese pöörde lõpuks *-n*: *tahan (süa), pean (maksma)*. Singulari teises pöördes esineb vaid üks näide: *oled*. Enim on indikatiivi preesensis kirjutatud singulari kolmandat pööret, milles on näiteks sõnad: *peab (maksma), jääb, ütleb (ostnud), arwab, ajab, tunnistab, ajab, tasub, maksab, teab, salgab, wõib*. Singulari kolmanda pöörde lõpp on *-b*.

Indikatiivi pluurali vormidest on vähe näiteid. Esimeses pöördes esinevad sõnad: *palume, laseme*. Teise pöörde kohta puuduvad näited ning kolmandas isikus on kaks näidet: *wastawad ja tunnistawad*.

Indikatiivi preesensis on näiteid ka verbidest eitavas kõneliigis: *ei tea, ei tunnista, ei pea tegema, ei tee, ei lase olla, ei ole, ei lase ära wiia, ei maksa*.

Umbisikulises tegumoes esineb kaks näidet: *kaebatakse, aetakse*. Peetri murrakule on omane muutus *-kse > -sse*, aga protokollides seda ei esine.

Indikatiivi imperfekti tunnus on kohtuprotokollides *-i* ja *-si*. Ainsuse esimeses pöördes liitub mineviku tunnusele pöördelõpp *-n*: *sain, kuulsin, lõin, tahtsin, ostsin, maksin, raiusin, tulin, ütlesin, õrritasin, lasin, wõtsin, lükkasin*. Singulari teises pöördes on imperfekti tunnusele lisatud pöördelõpp *-d*: *nägid, said, raiusid*. Kirjakeele ja Peetri murrakuga sarnaselt on moodustatud ka singulari kolmas pööre: *tuli, oli, lõi, jäi, kaebas, sõimas, ütles, hakkas, mõistis, astus, lubas, läks, küsis, wõttis, murdis*.

Indikatiivi imperfekti pluraali esimeses pöördes esineb vaid üks näide: *olime*. Teises pöördes pole näiteid ning kolmandas pöördes on samuti üks näide: *(nad) olid*.

Kindla kõneviisi täismineviku isikulise tegumoe vormid on moodustatud verbi 'olema' pöördeliste vormide ja *nud*-partitsiibiga. Indikatiivi perfektis on ainsuse esimeses pöördes kaks näidet: *olen käinud, olen näinud*. Singulari teises pöördes on näiteks verbivormid: *oled sõimanud, oled lõõnud, oled raiunud, oled wannunud, oled lubanud panna*. Indikatiivi perfektis on kõige rohkem näiteid singulari kolmanda pöörde kohta: *on lahutanud, on lõõnud, on öölnud 'on öelnud', on warastanud, on olnud, on jäänud, on söönud, on toonud, on pealt näinud, on ärritanud lüa*. Singulari kolmandas pöördes esineb Peetri murraku päraselt tugevaastmeline *on üttlenud*.

Indikatiivi perfekt esineb pluraali vormidest vaid kolmanda pöörde *on käinud*.

Indikatiivi perfektis on näiteid ka negatiivist: *ei ole olnud, pole näinud, pole raiunud, ei ole loonud 'lõõnud', pole hoidnud, ei ole käinud, ei ole maksnud, ei ole saanud, ei ole joudnud*. Samuti esineb topelteitus, näiteks *(ma) mitte ei raiunud, pole mitte näinud, ei lõõnud mitte, ei olle mitte ära söödud*. Üheksal korral on eitust vormistatud ühendiga 'ei ole' ja neljal korral on kasutatud sõna 'pole'.

Impersonaalis esinevad kindla kõneviisi perfekti järgmised vormid: *on peetud, on raiutud, on antud, on söödud*. Samuti on näide impersonaali eitavast kõneviisist: *ei olle söödud*.

Indikatiivi pluskvamperfektis on personaalis näide vaid pluraali kolmandas pöördes: *said kutsutud ja küsitud*. Impersonaalis on vormid *sai küsitud, sai kutsutud*.

Imperatiivis on mõni näide: *mine lõõ, waata ning keeldkõne ära lõõ*.

Kvotatiivi minevik on moodustatud *nud*-partitsiibi vormiga, mida esineb üheksal korral, näiteks *sõimanud*, *lõönud*, *ajanud*, *akkanud* 'hakanud', *lubanud*. Ühel korral on kvotatiiv moodustatud *olla*-vormiga: *olla käinud*.

Infiinitsetest verbivormidest esineb näiteid *da*- ja *ma*-tegevusnimedest. *da*-tegevusnime vormid esinevad enamjaolt koos sõnaga 'ära': *ära tasuda*, *saada*, *arwata*, *ära maksta*, *ära wiia*. Kohtuprotokollides esinevad järgmised *ma*-tegevusnimed: *maksma*, *ähwardama*. Esineb ka *mas*-vorm: (*kätte*) *saamas*.

Isikulises tegumoes on alati *nud*-tunnusega vormid: *sõimanud*, *lõönud*, *läinud*, *ajanud*, *näinud*, *akkanud*, *ärritanud*. Impersonaalis esineb kolm näidet: *ära tasutud*, *niidetud*, *sisse maksetud*.

Öötla kohtuprotokollides on üks näide *des*-vormi preesensi isikulises tegumoes: *arwates*.

Öötla kohtuprotokollide verbimorfoloogia on suuresti sarnane kirjakeelega. Kohtuprotokollides olevad pöördelõpud on samad, mis kirjakeeles ja Peetri murrakus. Peetri murrakust erineb indikatiivi impersonaali moodustamine, sest murrakus on toimunud muutus *-kse* > *-sse*, aga protokollides on *kse*-lised variandid: *kaebatakse*. Peetri murrakuga on sarnane *da*- ja *ma*-tunnuseline kvotatiiv. Indikatiivi perfektis esineb kohtuprotokollides topelteilus.

5.5. 1869.–1870. a ja 1884. a kohtuprotokollide morfoloogia võrdlus

5.5. 1. Noomenimorfoloogia võrdlus

Nii Vodja kui ka Öötla kohtuprotokollides on singulari nominatiiv kirjakeelega sarnane. Mõlema perioodi kirjapanekutes esinevad nominatiivis näiteks sõnad: *naene*, *mees*, *wiis*. Samuti langevad kokku asesõnade nominatiivid. Vodja kohtuprotokollides on tegijanimi moodustatud alati liitega *-ja*, kuid Öötla protokollis esineb ka variant *nägia*. Üldiselt on mitmuse nominatiiv mõlemal perioodil esitatud kirjakeelepäraselt. Vodja

protokollides esineb omanäoline mitmuse nominatiiv *kartuhwled* 'kartulid' ja Öötla protokollides *niisugusid* 'niisugused'.

Genitiiv lõpeb mõlema perioodi kohtuprotokollides ootuspärase tüvevokaaliga: *päewa* (1869, 1870), *akna* (1869, 1870), *kohtu* (1884), *lehma* (1884). Näiteks langevad kokku järgmised genitiivivormid: *kohto/kohtu*, *kaebdusse/kaebduse*, *temma/tema*, *körtsi/körtsi*. Mõlema perioodi kohtuprotokollides on *ne*-lõpuliste sõnade singulari genitiiv tavaliselt *se*-tunnusega *naese*, *sullase/sulase*. Sarnane on ka mõne kirjakeelest erineva lühikese vormi esinemine, näiteks Vodja kohtuprotokollides *käise* 'käimise' ja Öötla protokollides *kaupme* 'kaupmehe'. Vodja protokollides varieerub mõne sõna genitiivi vorm, näiteks *otra/odra*, aga teise perioodi kirjapanekutes ei tule esile selliseid paralleelvorme.

Mõlema perioodi kohtuprotokollides on enamjaolt kolme- ja enamasilbiliste sõnade partitiivi lõpud *-t*: *kaebamist* (1884), *höbbedat* (1884), *kaebdust* (1884), *meest* (1884); *-d*: *sind* (1869), *suud* (1869), *muud* (1884), *pead* (1884); *-da*: *tedda/teda*, *sedda/seda*. Nii Vodja kui ka Öötla protokollides on kahesilbiline esmaväteline sõna 'raha' partitiiv lõputa *raha*, langedes kokku singulari nominatiivi ja genitiiviga. Öötla protokollides erineb Peetri murrakust sõna 'oks' mitmuse partitiiv *okse* 'oksi'. Vodja kohtuprotokollides varieerub pluurali partitiivide kirjutamine. Näiteks on kahetine sõnade 'linane' ja 'willane' pluurali partitiiv: *linnasid*, *linnaseid*; *wiltsaid*, *wiltseid*. Öötla kohtuprotokollides puudub säärane varieerumine. Sõna 'hobune' käänatakse Vodja protokollides *obbone* : *obbose* ja mitmuse partitiiv on *obbosid*, aga Öötla protokollides on kirjutatud *hobune* : *hobuse* : *hoost* ja mitmuse partitiiv on *hobusid*. Vodja protokollides esineb rohkem pluurali partitiivis *si-*, *sid*-vormi: *linnasid*, *pöldussid*, *kubessi* 'kuubesid'. Samuti on rohkem *eid*-lõpulist mitmuse partitiivi: *kartuhwleid*, *wiltseid*, *linnaseid*.

Mõlema perioodi kohtuprotokollides esineb kahesilbilistes sõnades geminaadiga lõputa vorme: *tuppa*, *ette*, *kätte*. Öötla kohtuprotokollides esineb *pea*-sõnast *hä*-lõpuline illatiiv: *pähä*, mida Vodja protokollides ei leidu. Vodja protokollides esineb

käändelõppu *-sse* rohkem kui Vodja protokollides. Mõlemal perioodil on mõni sõna kirjutatud enamjaolt lõputa: *kohto/kohtu, laeka*.

Elatiiv on mõlemal ajavahemikul kohtuprotokollides moodustatud käändelõpuga *-st*. Seega langevad Vodja ja Öötle kohtuprotokollides kokku näiteks järgmised elatiivi vormid: *käest, temmast/temast, päewast*. Samuti on mõlemal perioodil kohanimede elatiivi moodustamisel kasutatud käändelõppu *-st*: *Paidest* (1869), *Koortist* (1884). Selline moodustusviis on omane nii Peetri murrakule kui ka kirjakeelele.

Peetri murraku ja kirjakeelega sarnaselt moodustatakse mõlema perioodi kohtuprotokollides allatiiv käändelõpuga *-le*. Mõlema perioodi protokollides esinevad singulari allatiivis sõnad *peale, temmale/temale*. Pluurali allatiivis esineb 1869. ja 1870. aastate protokollides vaid sõna *neile*. Samuti on pluurali allatiivi vähe kasutatud Öötle kohtuprotokollides, kus selles vormis on vaid kaks sõna: *kaupmeestele, meile*. Vodja protokollides on allatiivi kasutatud märgatavalt rohkem. Öötle protokollides on allatiivis peamiselt nimed: *Salsenile, Saawelile, Spötterile, Riisile, Kraamrele*.

Adessiiv on võrreldavates kohtuprotokollides moodustatud käändelõpu *-l* abil. Mõlema perioodi protokollides esinevad kuude nimetused adessiivis, näiteks *Januaril, Webruaril, Mail*. Vodja kohtuprotokollides on singulari adessiivi rohkem kasutatud. Öötle protokollides esinevad adessiivi vormid peamiselt kuude nimetustes.

Ablatiivi on mõlema perioodi kohtuprotokollides kolmes sõnas. Vodja protokollides on kirjutatud ablatiivis sõnad *Wodjalt, ladalt, reialt* ja Öötle protokollides *pealt, kallalt, sealt*.

Translatiiv on nii Vodja kui ka Öötle protokollides moodustatud ootuspäraselt käändelõpuga *-ks*. Vodja protokollides on translatiivis näiteks sõnad *töeks, tühjaks, haigeks, õppetusseks*. Öötle protokollides on translatiivi vähem kasutatud, selles esinevad näiteks sõnad *Märtsiks, wargaks, omanduseks, paewaks*. Mõlema perioodi kohtuprotokollides esinevad translatiivis sõnad *teiseks, päwaks/paewaks*.

Terminatiivi esineb nii Vodja kui ka Öötla kohtuprotokollides vähe. Mõlemal perioodil on terminatiivis sõna 'päev': *päewani*. Lisaks sellele esineb Vodja protokollides sõna *süggiseni*.

Abessiivi on mõlemas protokollikogus vähe kasutatud. Öötla protokollis esineb abessiivis vaid sõna 'raha': (*ilma walu*) *rahata*. Vodja protokollides esineb abessiivis sõnu natukene rohkem, näiteks *perremehheta*, *asjata*, *põhjata*, *håbbemata*, *wibimata*. Selle moodustamine on samasugune nagu kirjakeeles ja Peetri murrakus.

Komitatiivi esineb samuti vähe. Vodja protokollidest saab näiteks tuua sõnad: *obbosega*, *kannapornikuga*, *ennesega*. Öötla protokollides esinevad näiteks sõnad: *kammiga*, *kiwiga*. Mõlemal perioodil esineb komitatiivi näiteid sõnast 'käsi': *kåega*. Pluurali komitatiivi ilmneb ainult 1869. ja 1870. aastate Vodja kohtuprotokollides, näiteks *waljastega*, *warrastega*, *tüdrukutega*, *nendega*.

Vodja ja Öötla kohtuprotokollide noomenimorfoloogias on käänete moodustamine suuresti sarnane kirjakeelega. Peetri murrakule omaselt esineb singulari illatiivis kahesilbilisi geminaadiga lõputa vorme, nagu näiteks *tuppa*. Kummaline on, et juba vana kirjaviisi ajal välja kujunenud komitatiivi esines Vodja protokollides tunduvalt rohkem kui Öötla kohtuprotokollides (Laanekask 2004: 27).

5.5.2. Verbimorfoloogia võrdlus

Indikatiivi preesensis on mõlema perioodi verbidel pöördelõpud sarnased kirjakeelega. Mõlemal perioodil on kõige rohkem kasutatud indikatiivi preesensi singulari kolmandat pööret ning nii Vodja kui ka Öötla protokollides esineb vähe näiteid esimeses ja teises pöördes. Mõlemal perioodil esineb ainsuse kolmandas pöördes *pidama*-verb koos *ma*-infinitiiviga: *peab kätte andma* (1869), *peab maksma* (1869), *peab olema* (1869), *peab sama* 'saama' (1869), *peab [sigu] pidama*, *peab jääma*, *peab maksma*. Vodja kohtuprotokollides esineb *saama*-vorm tuleviku tähenduses koos *ma*-infinitiivi või *tud*-partitsiibiga, aga Öötla protokollides puuduvad säärased näited.

Indikatiivi preesensi pluurali vorme on mõlema valla kohtuprotokollides vähe. Öötla kohtuprotokollides esineb mõni kirjakeelega sarnaselt moodustatud verb pluurali esimeses pöördes, aga Vodja kohtuprotokollides pole selle näiteid. See-eest on Vodja

protokollides korra kasutatud pluurali teist pööret *lubbate*, mida Öötla kohtuprotokollides ei esine. Vodja ja Öötla kohtuprotokollides on mõni näide pluurali kolmanda pöörde kohta, nagu näiteks *rägiwad (1869)* ja *wastawad (1884)*.

Eitavas kõneliigis on mõlema perioodi kohtuprotokollides näiteks verbid: *polle käinud/ei ole käinud, polle näinudki/pole näinud*. Öötla kohtuprotokollides on negatiiv moodustatud tavaliselt ühendiga 'ei ole', mida esineb tekstis üheksal korral. Neljal korral on kasutatud sõna 'pole'. Vodja kohtuprotokollides on 'pole' ja 'ei ole' kasutamine võrdväärne, *ei olle* esineb protokollides kaheksal ja *polle* seitsmel korral. Vodja kohtuprotokollides esineb indikatiivi negatiivis palju topelteilust, nagu näiteks *ei olle mitte torkanud, ei olnud mitte tulnud*, aga Öötla protokollides esineb seda vähem.

Vodja protokollides puuduvad indikatiivi preesensi impersonaali näited, aga Öötla protokollides on kaks sõna selles vormis: *kaebatakse* ja *aetakse*; need ei ole Peetri murrakule omaselt *sse*-tunnuselised.

Indikatiivi imperfekt on mõlemal perioodil moodustatud kirjakeelega sarnaselt tunnustega *-i, -si*, millele on lisatud pöördelõpud. Vodja protokollides esineb lühikesi vorme, nagu *kussin* 'küsisin' ja *aitsin* 'aitasin'. Öötla protokollides selliseid näiteid ei ole ja indikatiivi imperfekti vormid on moodustatud nii nagu kirjakeeles. Indikatiivi imperfektis esinevad mõlema perioodi singulari esimeses pöördes verbid: *ütlesin, kuulsin, wötsin/wötsin, tullin/tulin, loin/löin, lubbasin/lubasin, wahhetasin/wahetasin, ollin/olin*. Singulari teises pöördes esineb mõlemal perioodil verb *said*. Ainsuse kolmandas pöördes on mõlema perioodi protokollides verbid *kaebas, tulli/tuli, söimas/söimas, ütles, olli/oli, hakkas, lubbas/lubas, löi/löi, andis, läks, jai/jäi*.

Mõlemal perioodil on vähe sõnu indikatiivi imperfekti pluurali vormides. Vodja kohtuprotokollides on pluurali esimeses pöördes verbid *saime* ja *kauplesime* ning Öötla kohtuprotokollides verbivorm *olime*. Pluurali kolmandas pöördes on mõlemas protokollikogus verb *ollid/olid*. Öötla kohtuprotokollides ei esine rohkem pluurali kolmandat pööret indikatiivi imperfektis.

Nii Vodja kui ka Öötla kohtuprotokollides on indikatiivi imperfektis impersonaali näiteid: *kutsusti, küssiti/küsiti*.

Indikatiivi imperfektis on Öötla protokollides rohkem kasutatud negatiivi: *ei lõõnud, ei öölnud*. Mõlema perioodi protokollides esinevad näiteks: *ei olnud, ei läinud*.

Indikatiivi pluskvamperfekti eitav kõneliik esineb ainult Vodja kohtuprotokollides, näiteks: *ei olnud mitte elanud*.

Konditsionaal esineb ainult Vodja kohtuprotokollides: *ärra läheks* (preesensi singulari kolmas pööre) ja *olleks annud* (preteeritumi singulari esimene pööre); negatiivis: *ei olleks tulnud tenima*.

Öötla kohtuprotokollides on rohkem imperatiivi näiteid: *mine löö, ari, mine ari, waata, ära löö* (negatiiv). Vodja kohtuprotokollis esineb singulari teises pöördes *ota 'oota'*.

Mõlemal perioodil on kasutusel *da*-infinitiivi kujulised kvotatiivi vormid. Esimesel perioodil esineb ühel juhul ka *ma*-infinitiiviga sarnane kvotatiivi vorm. Minevikus on nii 1869. ja 1870. aastate kohtuprotokollides kui ka Öötla protokollides sagedaseim *nud*-tunnuseline kvotatiiv, kuid esineb ka *olla*-vormiga moodustatud vorme. Öötla protokollides ei ole näiteid *wa-* ja *wad*-tunnuselise kvotatiivist, küll aga on mõni selline mineviku verbivorm Vodja kohtuprotokollides, näiteks *ollewad ärra wotnud* ja *ollewad katki kiskunud*.

ma-tegevusnimest on mõlemal perioodil näiteid *ma*-tunnusega verbidest: *seisma* (1869), *tenima* (1869), *maksma* (1884), *raiutud olema* (1884).

Mõlema perioodi protokollides on mineviku kesksõnad kirjutatud enamjaolt kujul *-nud*, näiteks *läinud, lõnud/lõõnud, hakkanud/akkanud*. Vodja kohtuprotokollides esineb kaks näidet kujul *-nd*: *laind* 'läinud', *lagund* 'lagunenud'. Nii Vodja kui ka Öötla kohtuprotokollides esineb impersonaali mineviku kesksõnu: *moistetud* 'mõistetud' (1869), *niidetud* (1884). Vodja kohtuprotokollides esinevad Peetri murrakule omaselt lühemad *tud*-kesksõnad: *nimmetud, tähhendud*.

Impersonaali isikuline tegumood esineb mõlema valla kohtuprotokollides, näiteks: *on palgatud* (1869) ja *on söödud* (1884). Erinevalt Vodja kohtuprotokollidest esineb Öötla kirjapanekutes ka impersonaali negatiivi näide: *ei olle söödud*.

Indikatiivi pluskvamperfekti esineb mõlema perioodi kohtuprotokollides vähe ning enamik näiteid on impersonaali afirmatiivis, näiteks *sai kirjutatud* (1869), *sai küsitud* (1884). Isikulises tegumoes esineb Vodja kohtuprotokollides ainsuse kolmandas pöördes *olli jäenud* ja Öötla protokollides pluurali kolmandas pöördes *said kutsutud ja küsitud*.

des-vormi kohta on Vodja kohtuprotokollides vaid üks näide: *ümber kinni hoides*. Öötla protokollides on üks näide *arwates*. Mõlema perioodi kohtuprotokollides esineb *des*-vorm preesensi isikulises tegumoes.

Mõlema perioodi verbimorfoloogia on mitmeti sarnane Peetri murraku ja ühtlasi kirjakeelega. Öötla protokollides esineb tunduvalt rohkem indikatiivi perfekti personaali afirmatiivi singulari kolmanda pöörde vorme. Vodja protokollides on see-eest palju näiteid mineviku kesksõnadest. Verbivormide moodustamine periooditi erines vaid mõnel üksikul juhul. Näiteks on 1869. ja 1870 aastate protokollides impersonaali mineviku kesksõnas Peetri murrakule omaselt lühike *tud*-kesksõna vorm: *nimmetud*, aga Öötla kohtuprotokollides lühikest vormi ei esine. Esimese perioodi kirjapanekutes moodustatakse kvotatiivi lisaks *da*- ja *ma*-tunnusele ka *wa*- ja *wad*-tunnustega, mida Öötla protokollides ei leidu. Eituse moodustamisel on Öötla protokollides rohkem kasutatud ühendit 'ei ole', samas kui Vodja kohtuprotokollides on sellega võrdselt kasutusel ka eitussõna *polle*.

Kokkuvõte

Peetri kihelkonna 1869. ja 1870. aastate Vodja ning 1884. aasta Öötla kohtuprotokollide võrdluse eesmärk oli uurida, kuidas muutus eesti kirjakeele praktiline kasutus 19. sajandi teisel poolel. Uurimismaterjali analüüsimisel ja võrdlemisel tulid välja kahe perioodi kohtuprotokollide selged erinevused ja haakumispunktid.

Kohtuprotokollide keeles on silmapaistvaim muutus toimunud kirjaviisis. 1869. ja 1870. aastal kirjutatud Vodja valla kohtuprotokollides on lähtutud vana kirjaviisi põhimõtetest. Kuigi sel ajal käis elav arutelu vana ja uue kirjaviisi plusside ja miinuste üle, on Vodja kohtuprotokollides vähe uuele kirjaviisile omaseid jooni. Näiteks on lühikesed ja pikad vokaalid märgitud vanale kirjaviisile omaselt. Masing tegi ettepaneku *õ* tähe kasutamiseks 53 aastat enne Vodja kohtuprotokollide kirjapanekut, aga protokollides pole vastavat tähemärki. Uuele kirjaviisile on tuginetud teise perioodi kohtuprotokollide kirjapanemisel, kuid nendes leidub ka üksikuid vana kirjaviisi tunnuseid. Kahe perioodi kohtuprotokollide ortograafias on sarnane ennekõike kirjavahemärkide kasutamises valitsev korrapäratus.

Häälikulistest joontes on Vodja kohtuprotokollides märgatavalt suurem varieeruvus kui Öötla kirjapanekutes. Öötla kohtuprotokollides ei esine vaheldus *u ~ ü*, samas kui Vodja protokollides on kirjutatud nii *ullemal* kui ka *üllemal*. Mõlema perioodi kirjapanekutes varieerub diftongilise *äe* ja *ä* kirjutamine, näiteks *päew*, *päwal*. Vodja kohtuprotokollides on näiteid kõrgenenud *i*-st, nagu näiteks *sokki* 'sokke'. Öötla protokollides esinevad sõnad, milles ootuspärase muutuse *i > e* asemel on *i*-line variant, näiteks *järgimööda*. Peetri murrakule omaselt on mõlemal perioodil kirjutatud *naene*. Selge erinevus on järgsilbi *o* märkimisel. Esimese perioodi kohtuprotokollides on järgsilbi *o* märkimine valdav ja selles esinevad üksikud erandid. 1884. aasta kohtuprotokollides ei esine järgsilbi *o*-d. Nii on 1869. ja 1870. aastal kirjutatud *kohto*, aga 1884. aasta protokollides on *kohtu*.

Mõlema perioodi kohtuprotokollides esineb sõnaalguline *h*, aga Öötla protokollides on selle märkimine tunduvalt järjekindlam kui Vodja kohtuprotokollides. Samas varieerub sõnaalgulise *h* märkimine 1884. aasta protokollides ühe sõna piires, näiteks *hakkas* ja *akkas*. Esimese perioodi kohtuprotokollides on seda vähem märgitud, ent see-eest ei varieeru sõnaalgulise *h* kirjutamine ühe sõna piires. Nii algab sõna 'hakkas' alati *h*-ga ning *obbone h*-ta. Märgatav erinevus on järelliite *-gi/-ki* märkimisel. Esimese perioodi kirjapanekutes liitub alati *-gi*, kuid Öötla kohtuprotokollides liitub helitu häälikuga lõppevale sõnale *-ki* ja helise häälikuga lõppevale sõnale *-gi*. Vodja kohtuprotokollides on märgata, et vokaalide vahel märgib *j*-i vokaal *e*, näiteks *aeanud*, *koeu*. Teise perioodi kirjapanekutes seda nähtust enam ei esine.

Võrreldes esimese ja teise perioodi häälikulisi jooni, saab väita, et 1869. ja 1870. aasta kohtuprotokollides on rohkem paralleelvorme. 1884. aasta kohtuprotokollid on keelelt ühtlasemad ja häälikuliselt koosseisult kirjakeelega sarnasemad kui esimese perioodi kirjapanekud.

Noomenimorfoloogia on kahe perioodi kohtuprotokollides enamjaolt sarnane, kuid leidub ka erinevusi. Näiteks esineb esimese perioodi kohtuprotokollides sõnas *karjatse* vaheldus *-ne* : *-tse*, mille kohta puuduvad teises perioodis näited. Mõlema perioodi kirjapanekutes on ainsuse partitiivi lõpud enamjaolt *-t*, *-d* või *-da*. Vodja kohtuprotokollides esineb vanas kirjaviisis tavaline *a*-partitiiv *püksa* 'pükse', mida Öötla kohtuprotokollides ei leidu. Vodja kohtuprotokollides on kolmesilbiliste ja pikemate tüvedega sõnades mitmuse partitiivi lõpud tavaliselt *-eid* (*kartuhwleid*, *wiltseid*) või *-id* (*rukkid* 'rukkeid'). Öötla protokollides esineb *-id* (*hobusid*), mis on murdepärane. Samuti on Vodja valla kohtuprotokollides enim kasutatud Peetri murrakule omaselt *sse*-lõpulist illatiivi ja Öötla protokollides eelistatud lühikest sisseütlevat, näiteks *kambri*, *laeka*. Mõlemas kohtuprotokollikogus esineb kahesilbilisi lõputa geminaadilisi illatiive, näiteks *tuppa*.

Vodja kohtuprotokollides esineb *saama*-tulevik ehk *saama*-verbi olevikuvorm koos põhiverbi *ma*-infinitiivi või *tud*-partitsiibiga, näiteks *saab istuma*, *saab arwatud*. Sellist konstruktsiooni Öötla kohtuprotokollides ei leidu. Verbimorfoloogias erineb periooditi

ka kvotatiivi moodustamine. Vodja protokollides on ülekaalus *da*-tunnuseline kvotatiiv ning lisaks esineb *ma*- ning *wa*- ja *wad*-tunnuseline kvotatiiv. Öötla kohtuprotokollides esineb ainult *da*-tunnuseline kvotatiiv.

Mõlema perioodi kohtuprotokollides on sarnane *nud*-partitsiibi märkimine kujul *-nud*, kuigi Peetri murrakus on tavalisem *-nd*. Seega esinevad protokollides kirjakeelega sarnaselt näiteks vormid *olnud*, *lubanud*, *läinud*. Samuti esineb nii Vodja kui ka Öötla kohtuprotokollides topelteitus, näiteks *polle mitte teinud*. Kui Vodja protokollides on eitust edasi antud üsna võrdselt nii sõnaga *polle* kui ka ühendiga *ei ole*, siis Öötla kohtuprotokollides on 'pole' poole vähem kasutusel kui 'ei ole'. Samuti esineb sõna 'mitte' Vodja protokollides rohkem kui Öötla omades.

Uurimuse üks eesmärk oli välja selgitada 19. sajandi teise poole keelekasutuse vahetõrke keskmuurdega. Mõlema perioodi kohtuprotokollides esineb Peetri murrakule omaseid tunnuseid nii häälikulistest joontes kui ka morfoloogias, näiteks on protokollides kajastatud astmevahelduslik muuttüüp *vanger* : *vankri* : *vangret*. Esimese ja teise perioodi protokollides esineb murrakuga sarnaselt sõna *naene*. Vodja kohtuprotokollides on mitmuse nominatiivis sõna *kolmandamad*, millele on Peetri murrakule omaselt liitunud *-ma*. Keskmurdele pole omane essiiv ja kohtuprotokollides ei leidunud selle käände kohta näiteid. Samas esineb ka üksikuid erinevusi Peetri murrakust, näiteks on kohtuprotokollides vähe kasutatud *sse*-lõpulist illatiivi, seda eriti teise perioodi kirjapanekutes. Peetri murrakule on omasem *nud*-partitsiip kujul *-nd*, aga mõlema perioodi kohtuprotokollides esineb pigem *-nud*.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et esimese perioodi kohtuprotokollides on märgatavalt suurem häälikuline varieeruvus kui teises perioodis. Samuti on 1869. ja 1870. aastate kohtuprotokollides rohkem vanale kirjaviisile omaseid jooni. Teise perioodi kohtuprotokollides on vähem paralleelvorme. Öötla valla kohtuprotokollide kirjutamisel on enamjaolt tuginetud uuele kirjaviisile. Ühtlasi on 1884. aasta kirjapanekud suuresti kirjakeelega sarnased. See näitab eesti kirjakeele seisundi tugevnemist juba 1880. aastatel.

Kirjandus

Aarma, Liivi 2009. Kirjasõna. – Koguteos Järvamaa. Loodus. Aeg. Inimene I. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 303–353.

Ahven, Eeva 1958. Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900–1917. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IV, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Andresen, Lembit 2005. Ataste seminar ja Peetri kihelkonna koolid. – Peetri muinaskihelkond Koost. Kotkas, Vaike. Toim. Tarvel, Enn, Kalev Katus, Valter Lang, Lembit Andresen. Paide, 201–202.

Eding, Andre 1999. Järva-Peetri kirik. Õpilasuurimus. Paide.

Hennoch, Hermann 1994a. Kareda kandi lugu läbi aegade I. Ämbra.

Hennoch, Hermann 1994b. Kareda kandi lugu läbi aegade II. Ämbra.

Kask, Arnold 1958. Võitlus vana ja uue kirjaviisi pärast XIX sajandi eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised Nr. 2. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kingisepp, Valve-Liivi 2001. Eesti keele esimestest kirjanekutest ja kirjaviisidest. – Oma Keel 1, 5–13.

Laanekask, Heli 2004. Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. – *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 27–28.

Laanekask, Heli, Tiiu Erelt 2003. *Written Estonian*. – *Estonian Language*. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 273–335.

Lätti, Priit 2007. Muinasaeg (13. sajandi alguseni) – Koguteos Järvamaa. Loodus. Aeg. Inimene II. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 297–313.

Must Mari, Aili Univere 2002. Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Eesti Keele Instituudi toimetised 10. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Must, Mari 1965. Keskmurde tekstid. Eesti murded II. Tallinn, 207–221.

Neetar, Elmi 2009. Järvamaa keeltest. – Koguteos Järvamaa. Loodus. Aeg. Inimene I. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 280–289.

Neetar, Helmi 2005: Peetri kihelkonna murrak. – Peetri muinaskihelkond. Koost. Kotkas, Vaike. Toim. Tarvel, Enn, Kalev Katus, Valter Lang, Lembit Andresen. Paide, 99–100.

Pajusalu jt = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Palu jt = Palu, Janne, Tiina Kivimäe, Helena Siiraja, Rita Suve 1999. Loodus- ja kultuurilooline matkarada Peetri–Kareda küla–Vilismäe–Esna mõis. Uurimistöo. Peetri.

Vodja vallakohus. Kohtuprotokollid – Eesti Ajalooarhiiv, f 2791, n 1, s 1

Öötla (Esna) vallakohus. Kohtuistungite protokollid – Eesti Ajalooarhiiv, f 2813, n 1, s 2

The development of the Estonian written language during the second half of the 19th century based on the court protocols of Peetri parish.

Summary

The aim of this paper is to examine how the practical use of Estonian written language changed during the second half of the 19th century. In addition, this paper illustrates the resemblance of the 19th century's Estonian written language and the Estonian central dialect. The data from the court protocols of Peetri parish's are analysed for that purpose. The dialect of Peetri is one of the main sub-dialects in Estonian central dialect.

The used data were divided into two periods. The data of the first period were gathered of the Vodja village's court protocols from the years 1869 and 1870. The second period included court protocols of the Öötla village from the year 1884. The practical section focused on the study of orthography; phonetic features and the morphology were studied. Each chapter of the analysis section ends with the comparison of the previously mentioned characteristics.

The research revealed that the court protocols from the first period were written using the old orthography and the court protocols from the second period were mostly written using the new orthography.

In protocols from both period there were typical features of the Peetri dialect. For example gradational word types *vanger* : *vankri* : *vangret*. In the court protocols there are *da-* and *ma-*quotatives, for example *olla läinud*, *olema winud*. In the dialect of Peetri there is *nud-*participle in the form of *-nd*, but in court protocols there was used *-nud*.

In conclusion, in the court protocols from the first period there are more parallel forms and phonetic variety. The protocols from the second period are more similar to Estonian written language.

Lisa 2. Vodja kohtuprotokollide ümberkirjutused

1869

Koggonna kohto istuminne sel 1869. aastal sai nenda seatud et mitte igga nädal, waid 14^{ne} päewa pärrast Neljaspäewal

Jaan Mauer

Wodja sel 2. Januar 1869.

Koggokonna kohto pewannema nimmel

Kous ollid sel allamal nimmetud päwal need kohto mehhed,

Peawannem Jaan Mauer körwamehhed Jaan Blasen ja

Mihkel Lugna Kaebamist ei olnud:

Wodja sel 16^{mal} Neari kuul 1869.

Kous ollid sel al nimmetud paewal need kohtomehhed: peawannem

Jaan Mauer körwamehhed Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Kaebamist ei olnud.

Wodja sel 30^{mal} Januaril 1869.

Kous ollid kolimaeas need al nimmetud kohtomehhed: peawañem

Jaan Mauer körwamehhed Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Kaebdus: Kadri Riis kaebas et temma olla 6^{mal} Webruaril

õhto widdewiko aeal läinud teise perresse minnema ja Koido Jani

wärrawas aeanud Awerre Tallitaja tedda obbosega mahha

ja läinud isse ärra ja jätnud tedda pool surnud senna mahha

2.

Kaebdusse kandja (Awerre tallitaja) Karl Oberg räkis ka nenda
samma kui kaebaja, agga temma ei olla mitte melega
mahha aeanud: essiteks aeanud juttu kannapornikuga ja noor
obbone kippunud teiste järrele jooksuma ja olla ehha polle ka
mitte näinud: —

Siis leppisid nad teine teisega nenda arra, et Karl Oberg maksab
Kadri Risile wiis rubla hõbbedat.

peawannem Jaan Mauer xxx
Wodja sel 13^{mal} Webruar 1869. körvamehhed Jaan Blasen xxx
Mihkel Lugna xxx

Selsammal üllemal nimmetud päewal tulli weel üks teine protses ehk

Kaebdus Tönnis Sarrapik kaebas et Andres Werner Wodjalt ollewad
alkörtsis Joulu lada aeal temma kaest 2 R 50 kop. waljad ärra
wotnud, Sellepärrast et pari aasta eest ollewad Werner obbone te
pea Sarrapik kotti katkikiskunud – seast maksnud timmale 30 kop
trahwi. Ka Jaan Blasen olla körtsi jures temmale alwad sannad
öölud, egga sa Koddasema waimo tüdrukute hulkas polle —

Kaebdusse kandjad kutsuti ette Andres tulli nende waljastega ta
olla selle pärrast need waljad ärra wotnud, et Sarrapik tahtnud tedda
lúa ooldu ma annan sulle nenda et maast teise saad
Jaan Blasen nõuadis parremat tunnis tust kes kulis et ma nenda
ütlesin

Kui Sarrapik waljad näggi ütles polle need mitte mul ollid opis parre-
mad kui need: Werner ütles on need sammad, mis so käest wötsin kui
lúa tahtsid perremees Jaan Blasen ütles ka need sammad
se assi jäeb teiseks kohto päwaks ja siis toob Werner ued tunnistused
kes teawad selgesti: need on need tuñistused

Mart Garten

Hans Karjaweski

Kustas Treufeldt

need naggid kui ma wötsin

Tönnis toob ka ued tunnistused kes kulsid, et Blasen tedda 3.
söimas ja ka teawad et need mitte temma ommad ei olle mis
poisi käes on

Sarrapik sai weel ued kässud kaebdust töeks tehha, agga ei
ennam tulnud. Siis sai otsus ni mõistetud, et Sarrapik
kaebdus on walle, ja saab tühjaks arwatud .

Wodjasel 27^{mas} Webruar 1869

peawannem Jaan Mauer xxx
korwamehhed Jaan Blasen xxx
Mihkel Lugna xxx

Kous ollid need al nimmetud kohtomehhed:

Kaebdus: Tönno Lillenthän kaebas, et ta on rehhepeksmisse aeal
kolm kotti rukkid Wodja weskile winud — 2 jahwatanud ärra
ja kolmandamad öölnud, et se jäeb weel weskile seisma mölder
isse olli weski jures ja se kott olli nelliwaka suur ja olli täis –
M. Wieralt

Mölder ütles ta olla tahtnud jahwatada agga ei olnud woimalik
need kottid jäid keik mahha pärrast said jahwatud ja pühhapäew
ohto on sullase issa need 2 kotti kätte annud minna ei tea kas
on ööldud et talweks seisma jäeb woib olla ehk olled ka isse ärra
winud.

Tömme ütles et temma naene on weski jures ölnud poisile pois olnud pollo
äres püsti ja lõnud käega kotti peale akna kõrwas sejääb seisma

Sullane Karl Biir ütles ma olin pollo äres al ja lõppetasin wanna
wanna jahwamist kuulsin agga ei näinud
mölder ütles ka üks tündrene otra kot on seal mina ollen kulanud
ja ei olle kellegi omma woib olla et kegi on umber wahhetanud

Kohto otsuste järrel: kui se odra kott jäeb ilma perremehheta seisma
siis mölder maksab 4 wakka rukkid, kui kegi kotti arrawiib
siis kahjo poleks ja Lillenthän peab 2 wakkaga rahhul
ollema

peawannem Jaan Mauer xxx

Wodja sel 13^{mal} Maey 1869.

Jaan Blasen xxx
Korwamehhed
Mihkel Lugna xxx

Kous ollid sel al tähhendad päewal need kohtomehhed
Kaebdus Madli Saum kaebas, et Mai Werner, ja Kai Band
olla temma kallale läinud Mai lõnud tedda mahha ja wõtnud
temma jallast pastled ärra noaga weel leikanud paelad katki
ja kägistanud seal mehemodi, siis ma ka Maie krimustas
Marri Rosenfeldt on ka seal jures olnud —

Kaebduse kandja Mai Werner ütles et olla temma pastled olnud ja
temma on siis pastled ärra wõtnud

Marri Rosenfeldt kui tunnistus, ütles et Mai on Madli ma lõnud
ja nugga on temma käes olnud sellega paelad katki leikanud
ja Kai Band wõtnud ja leiganud pastled lahti ja Mai hoidnud
kinni

Kai Band, ööldi olli sul lubba siis noaga teise kallale minna
ta ütles, et Mai on hüüdüd appi temma läinud ja sanud ka isse
peksta Kai andis ka kohtole alwad teukamisse ja wande sannad

Kohtootsusse järrel peab Mai Werner se eest et ta omma kaega on
ennesele õigust saatnud 24 tundi puris istuma ning Kai Band
saab ka teutamisse eest 15^{tundi} puris istuda

Madli Saum krimustamisse – ja pastla wargusse eest

15 hopi witsu peawannem Jaan Mauer xxx

Jaan Blasen xxx
korwamehhed

Mihkel Lugna xxx

Wodja sel 27^{mal} Martsil 1869.

Kous ollid need al nimmetud kohtomehhed peawannem 3.

Jaan Mauer körwamehhed Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Wodja sel 10^{mal} April 1869

Kaebamist ei olnud.

Kous ollid kolimaeas need kohtomehhed peawannem Jaan

Mauer korwamehhed Jaan Blasen ha Mihkel Lugna

Wodja sel 8^{mal} Mail 1869 Kaebamist ei olnud.

Kous ollid sel al nimmetud päewal need kohto mehhed:

Kaebdus Mart Danner kaebas; et tal on perremees Mart Mauer
käest sada aasta palka Kuub 2 pari linnasid sokki ja üks paar
wiltseid püksa ma käisin seal omma pibo järrel ja kussin
onnu millal lubbate ka mulle ride kätte anda nüüd
on kaks aastat modas ja mul kuega pudus —
ta hakkas söimama ja ei lubbanud ühtegi anda

perremees ütles minna annan kui sa tahhad selle ridega

rahhul olla, mis ma ladalt ostan, kui mitte siis ota

süggiseni siis teen ma isse ride walmis

Siis nad jäid selle peale et teine lubbas ride tehha ja

teine ni kaua odata

peawannem Jaan Mauer xxx

Jaan Blasen xxx

körwamehhed

Mihkel Lugna xxx

Wodja sel 24 Mail 1869.

Sel al nimmetud päwal ollid need kohtomehhed keik kous

Mihkel Riis kaebas et ta olla kauba sees Jakob Gerberiga

mahha teinud et ta peab aastas mu palga jure ka sama

üks willane warrastega kampson f agga nüd perremees

ei olle kätte annud –

Jakob Gerber ütles eks sa jänud paigale, siis ma olleks annud

nüüd mitte

Kohto otsusse järrel peab kamsoni kätte andma ja wäggise

ei woi sa tedda ka mitte keddagi kinni piddada

peawannem Jaan Mauer

xxx

Jaan Blasen

körwamehhed xxx

Mihkel Lugna

xxx

Wodja sel 24^{mal} Mail 1869.

Kous ollid need kohtomehhed peawannem Jaan Mauer

Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Wodja sel 5^{mal} Junil 1869. Kaebamist ei olnud.

Sel 19^{mal} Junil 1869 ollid need kohtomehhed kolimaeas kous

Peawannem Jaan Mauer, Jaan Blasen ja Mihkel

Lugna Kaebamist ei olnud.

Sel 8^{mal} Julil 1869. ollid need al nimmetud kohtomehhed

Kous peawannem Jaan Mauer Jaan Blasen ja

Mihkel Lugna Kaebamist ei olnud.

Sel 17^{mal} Julil 1869. ollid need kohtomehhed kous Jaan

Mauer Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Kaebamist ei olnud.

Sel 31^{sel} Julil 1869 ollid need kohtomehhed keik kolimaeas

kous Kaebamist ei olnud.

Kous ollid sel a nimmetud kohto päewal peawannem

Jaan Mauer, Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Kaebdus Lena Danner kaebas et temma olla teisel
Mihkle lada päewa öhtul kahhe teise tüdrukutega (Lisa Naidee
ja Marri Danner) seltsis kõrtsi jure läinud pimmedas kui
tahtsiwa koeu tulla siis Mihkel Brosewits tulli ka ja hüppas
isse Marri Danner kaela ümber kinni hoides – saime
temma (Mihkle) toa kohta, siis ei laind mitte koeo waid tulli
ikka eddasi senni kui meie ooe wärrawasse, – siis läks
Lisaga möda ja – selle aeo sees laksin aggariks ja heitsin
maggama – pärrast tulli ta taggasi ja ma kuulsin
ja sain arro mis ta minnuga teggi — enne ei olle
ma temmaga ial sobrust pidanud.

Mihkel Brosewits ütles et Lena on kortsi jures joobnud olnud
ma hea pärrast aitsin tedda koeo sata ja küssin kas tahad
tuppa woi moeale minna – ei ma tohhi issa tapleb, sest
ma ollen purjos ta läks aggariks ma olin 5 minnutid seal
ja tullin arra agga koerust polle ma mitte teinud

Ado Danner tüdruku issa ütles eks sa öölnud ma katsusin ja
loin käe kubbemesse ja pistsin sõrmega sisse
Küssiti kas katsusid ja pistsid, jah pistsin sisse ja katsusin
Kui suud suu wasto ollid Lena ütles eks ma olle öölnud
Mis sa teed Mihkel. Jah sa ütlessid ja siis ma tullin
egga ma muud teinud kui wotsin sabba üllesse ja
sörmitsessin

Kohtootsusse järrel moisteti et Mihkel Brosewits
 saab se eest 30 hopi witsu miks kohhe omma koeu ei
 läinud ja et lubba ei olle öese honetes hulkuda
 egga ühhe ausa tüttarlapse sabba ulles tösta
 egga sörmitseda – kui Lenal wel middagi
 on siis saab kohhus uesti ülles woetud —
 Ja Lena Tanner saab üks ö ja päew 24 tundi puris
 istuma et lubba ei olle kortsis jooobnuks jua
 M. Brosewits andis alwad sannad et kohhus ei ollema oige
 ja sugulasse polest moistetamma ni tedda sai

Hakenriehtri kohto sadetud

peawannem

Jaan Mauer xxx

Jaan Blasen xxx

körwamehhed

Mihkel Lugna xxx

Wodja sel 9 Octbr 1896.

Kous ollid sel al nimmetud kohto paewal need kohtomehed

Kaebdus: Koolmeister Hans Tolga ja Otto Riis kaebasid
 et koolmeistri reialt sel 11^{mal} wasto 12^{mat} Oktobri ösel on
 ärrawarrastud Hans Tolga 1 wak linnase jahhu Otto Riisil
 3 tündred rukkid ja Peter Holder, Kai Perlin ja Marri Rosen
 feldt teadma, kes neid on warrastanud ja et Hans Karjaweskj
 ja Jürri Last ollema neid winud ja et Hans Karjaweskj
 olla sel laupäewa öhtul Jaan Ellmanni kutsunud
 ennesega käima nüüd olla süggise aeg ja kullu
 koppikud olla ka tarwis – ka käinud Karjaweskj kõrtsis
 Siis kutsuti Jaan Ellmann ise ütles et Hans polle tedda
 kutsunud egga temma hing sest ei tea –
 H. Karjaweskj tulli aeas wasto ja ütles ennast sel laupäwal
 Mihklejürril rehte peksnud ja pimmedas koeo puhkama läinud
 ja pühhapäwalparrast lounat obbosid wäljale winud
 ja koeo taggasi polle ka mitte ullemal nimmetud
 kaebdusse peal kõrtsis käinud .

10

Jürri Last ütles ka ni kui Hans agga temma olla ka kül

koddo wäljas käinud koordi seppa jures obbose suud rokimas

ja pärrast ka kõrtsis, agga sel pühhapawal polle ta mitte

Hanso näinudki

Otto Riis ütles Sinna ja Hans mollemad ollete kuiwajöel

käinud Koordi sepp räkis isse minnule

möllemad aeasid wasto nende jällad pollewa kõrtsi

sanud

Et Marri Rosenfeldt ja se tunnistus siin ei olnud siis jäi teisen

kohto päwaks

Kulati teisel päwal siis ütlesid kül nad olla käinud kõrtsis

Hans kelanud Jürri ärra ja siis on ta ka aitnud salgada

et kartnud perremest obbose pärrast

Siis tuli Marri Rosenfeldt ütles ma tullin Paidest ja Jaan

istus Wodja kõrtsi ees käsppuu peal ja Otto Riis olli temma

ees ta ütles Jaan öölnud Hans kutsus mind ja tahtis

wankred agga minna ei annud.

Jaan aeas sedda keik taggasi ja ütles minno hing ei tea

sest keddagi pealegi on Marri Rosenfeldt palgatud

tunnismees

et Hans Tolga ja Otto Riis selle moistusega rahhul

olnud siis sai neid Hakenriehtri jure

sadetud

peawannem Jaan Mauer xxx

Jaan Blasen
kõrvamed
Mihkel Lugna

Wodja sel 23/30^{mal} Octbr 1869.

Kous ollid sel 30 mal Oktbr need nimmetud kohtomehhed

Kaebaja. Perremees Eduard Lielienthal kaebas et temma
äm Marri Mandel olla tahtnud tedda arratappa ja
olla jo noaga torkanud otsa sisse augo ja lõnud weel
robiga risti rinna peale se nugga olnud ta ennese käe
Marri Mandel ütles ahjo kütsin ja ligutasin robiga ahjo
kui ta omma naest hakkas peksma; sest naene ütles enne
olled üks koleto, karja wedon Sönniko weust sadik lagund
ja lomad hulguwad öseti wäljas. Selle peale hakas peksma
omma naest ja minna lõin robiga wahhele, mis sa
häbbemata teed seal on kellegi perremehhe wiis –
agga noaga ei olle mitte torkanud, kui ma ninna
peale loin kargas ta selle käega rinnasse ja isse
torkas ennast

Siis kutsuti Lena seperrenaene se ütles ka et mees koleto
on temma hakkanud mele tulletama siis tulnud se
tulli

Eduard tahtis ka et äm ärra lähaks temma tüllist

Kohto otsusse järrel maksab Eduard 1 rubl walla
laeka et ta omma lomad möda orrosse ja wilja
pöldussid lasseb hulkuda – ja Marri Mandel
maksab se eest et ta omma käega löi 50 kop
walla laeka ning Lena et ta omma mest söimab
ja teutab 12 tundi puris istuma

peawannem Jaan Mauer xxx

Jaan Blasen xxx

körwamees

Mihkel Lugna xxx

Sel 13^{mal} Nowember 1869 ollid need kohto mehhed kolimaeas kous

Jaan Mauer Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Kaebamist ei olnud.

Sel 27^{mal} Nowember 1869 ollid kohto mehhed kous

Jaan Mauer Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Kaebamist ei olnud

Sel 4^{mal} Dcmbr 1869 ollid need al nimmetud kohto mehhed

kous Jaan Mauer Jaan Blasen ja Mihkel Lugna

Kaebamist ei olnud

allkirjad

1870.

Kogdokonna kohto istuminne sai sel 1870 aast.

nenda seatud, et mitte igga nädal, wad 14^{ne}

päewa pärrast Neljaspäewal – saab ollema

Wodja sel 8^{sel} Januar 1870. Kohto eesistuja Tomas Mandel

Kous ollid kolimaeas kohtopeawannem Tomas

Mandel körwamehhed Johan Gerber ja Jaan

Mauer

Wodja sel 22^{sel} Januaril 1870 Kaebdust ei olnud

Kous ollid kolimaeas peawannem Tomas Mandel,

Johan Gerber, ja Jaan Mauer.

Wodja sel 5^{mal} Webruar 1870 Kaebamist ei olnud

Kous ollid kolimaeas need kohtomehhed peawan=

nem Tomas Mandel, körwamehhed Johan Gerber

ja Jaan Mauer

Wodja sel 19^{mal} Webruar 1870. Kaebamist ei olnud.

1870.

Kous ollid kolimaeas need kohtomehhed peawannem

Tomas Mandel körwamehhed Johan Gerber ja Jaan

Mauer

Kaebamist ei olnud.

Wodja sel 3^{mal} Maey 1870

Kous ollid sel 19^{mal} Maey kohtomehhed: Tomas Mandel

Johan Gerber ja Jaan Mauer:

Kaebajaid ei olnud.

Kous ollid sel 2^{mal} April. kohtomehhed. Tomas Mandel,

Johan Gerber ning Jaan Mauer.

Kaebajaid ei olnud

Kous ollid sel 16^{mal} April. kohtomehhed : Tomas Mandel,

Johan Gerber, ning Jaan Mauer

Kaebajaid ei olnud.

Kous ollid sel al nimmetud päewal: kohtomehhed: Tomas

Mandel, Johan Gerber, ning Jaan Mauer.

Kaebaja: Eduard Lielienthal ütles, et temma sullane, Mart

Danner kedda temma minnewa aasta 3 ½ nädalat pär=
rast Jürri päewa, ennesele sullaseks kaublenud; sest
et endine sullane olli haigeks jäenud, mis läbbi tedda
ennam prukida ei woinud. Üllemal nimmetud sulla=
sega olnud kaup päewast päewani, kunni jälle 3 ½
nädalat pärrast Jürri päewa tenima; agga nüüd
olla sullane ennast Jürripäewal lahti wötnud ja
selle pärrast ei anna ma nüüd ta palka kätte –

Kaebdusse kandja: Mart Danner ütles: Meie kaup olli nenda:

nüüd hakkann tenima ja Jürri päewal on aasta
täis, kui Jürripäew tulleb, ja minna ärra minna tahhan,
siis kohhe, agga mitte enne egga pärrast palk olli nenda:
10 Rubl. rahha 1. kuub 3 särk. 1. paar wiltsaid püksid 2 pari
linnased püksid, 2 paari wiltsad ja 2 paari linnaseid kappukaid
1 willane west, pearahha maksab perremees, 1 linnane
kampson ja weel 1 paar wiltsaid kappukaid. –
kauba jures sai nenda mahha tehtud, et aast. saab Jürri
päewal täis ja möda läinud 3 ½ naddala eest jäeb se
nimmetud linnane kampson ja üks paar wiltsad kappukaid
mahha.

Meil ollid ka käemehhed jures, kui meie kauplesime,
ja kül need rägiwad kuidas se öiete olli: –

Käemehhed on: perremees: Rein Nadel ja sullane Otto Polen

Tunnistus

Need üllemal nimmetud käemehhed ütlesid keik, nendasama,

kui Mart Danner enne kõnneles. – – –

Eduard Lielienthal küssiti kas kaup olli nenda, et Jürri päewal
aasta saab täis? et linnane kampson ja üks paar wilt,
seid kappukaid jäewad selle eest mahha, et
3 ½ nädalat tenimata jäeb? Wastus Jah!
aga 1 Rubla wöttan ärra miks enne aasta ärra lähheb
Kohtootsusse järrel maksab Eduard Lielienthal keik, mis sulla,
sele kauba järrel tulleb maksta, mahha arwata ka
sedda, mis kauba jures on mahha arwatud kuni
18^{neks} Juni kuu paewani kätte ja siis tulleb, ni häste
perremees sel terminil kui ka sullane sesamasse kohto ette
teatama, kas nende wahhe jubba selge on? –

Wodja

peawannem Tomas Mandel xxx

kuu 31^{sel} April
1870

Johan Gerber xxx
kõrwamehhed
Jaan Mauer xxx

Kous ollid sel 28^{mal} Mail, kohtomehhed: Tomas Mandel,
Johhan Gerber ja Jaan Mauer.
Siis sai Kai Pand need üllemal moistetud witsad
Mart Garten ei olnud mitte tulnud ???
Mart Garten ellab Paides, sellepärrast sai üks seddel kirjutud et temma
Tullewal kohto paewal ilma wibimata kohtos on.

Tomas Mandel xxx
Johan Gerber xxx
Jaan Mauer xxx

Kous ollid sel 4^{mal} Junil 1870. kohtomehhed Tomas Mandel
Johan Gerber ja Jaan Mauer.

Kaebdus. Sullanne Otto Polen Koordi wallast kaebas, et temma
on minnewa aasta Wodja perremehhe Mart Mauer
jure sullaseks kaubelnud, selle palga eest: 11 Rubl rahha
rie: Kuub 2 pari linnasid ½ pari wiltseid püksid 2 pari
wiltseid ja 2 pari linnasid kppukaid, 3 pari kindaid,
1 linnane kampson, wilne west ja pearahha, Käemeest
meil kül muud ei olnud, Mihkel Wäender olli ka kõrtsi
kui meie kauplesime agga pearahha perremees nüüd
ei tahha maksta.

Mart Mauer ütles, et ta keik nenda on lubbanud, agga
mitte pearahha, Endise perremehhe jures said 10 Rubl ja 1 Rubl
pannin sulle weel jure, endise perremehhe jures maksid isse pearahha
eks Mihkel Waender tea.

Mihkel Waender ütles middagi teadma sest kaubast kui et
ta 1 kortel wina ärra joonud. Ma olin lakkko täis, ei
tea mitte sonnagi se ülle tunnistada.

Nenda waidlesid nemmad wastamissi sullane ja lubbasid
pearahhamaksta, muido minna ei olleks tulnud sind
tenima. perremees: Ma lubbasin 1 Rubl endise palga
jure, siis sa tullid.

Kohtootsusse järrel, et kumbgil tunnis meest ei olnud,
moisteti kahjo poleks, perremees maksab sullasele
pole pearahha 146 ½ Cop ja pool jai sullasele
ennese maksta perremehhel ei olnud raha jures, toob sedda
teisel kohto päewal ärra.

Mart Garten ei olnud???

Tomas Mandel xxx

Johan Gerber xxx

Jaan Mauer xxx

Et Mart Maueril mitte rahha jures ei olnud, siis maksib

Sedda pool pearahha siin al tähhendud päewal

Koggokonna kohto laua peale ärra: - - - - -

Mart Garten ei olnud mitte kohto ette tulnud ???

Wodja sel 11^{mal} Junil 1870.

Peakohtomees Tomas Mandel xxx

Jaan Gerber xxx

Jaan Mauer xxx

Kous ollid sel al tähhendud päewal, kohtomehhed
Tomas Mandel, Johan Gerber ja Jaan Mauer

Kaebdus: Eduard Lielienthal kaebas, et temma olla
Mihkel Nadel ja Johan Gerberiga seltsis kaewo puhhaste-
miste tööl olnud, kus jures temma wanna rubla tükki
leidnud, ja teᵃa käest olla Mihkel Nadel rahha
rahha ärrawötnud, ja omma naese kätte annud.

Kaebduse kandja: Mihkel Nadel ütles, et temma ei olle rahha
Lielienthali käest mitte wotnud, waid isse leidnud.
Eduard öölnud ei tea mis assi siin maas on, kas
Mönni püksi nööp. – temma wötnud ülles ja
Naidanud pärrast Lielienthalile: Se on jo raha –
~~Johan~~

Johan Gerber, kes ka nendega tööl olli ütles:
sedda ma ei näinud kumb neist rahha enne leidis,
agga Mihkel Nadel töstis käe ülles ja ütles
näe tännane päew on maksetud.
pärrast lubbasid selle rubla kolmele ärra jaggada
wimaks sowisid Mihkel Nadel ja Johan Gerber, et se leitud rahha saab
ärra muded

Kohto otsusse järrel moisteti rahha, neile, kes seltsis
Tööd teggid, ja jautadi nenda ärra:

Eduard Lielienthal - - - - -	35.
Mihkel Nadel - - - - -	35
Johan Gerber - - - - -	30.

Selle leitud rahha ostis Koolmeister ennesele

Wodja sel 18^{mal} Junil 1870
Mart Garte ei olnud mitte kohto aes:
Tomas Mandel xxx
Johan Gerber xxx
Jaan Mauer xxx

Kous ollid sel al tähhendud päewal: kohtomehhed:
Tomas Mandel, Johan Gerber ja Jaan Mauer.
Kaebdus: Mihkel Grünmark kaebas, et Mart Gerber
sead olla temma kartuhwled ärra sönud
Kaebdusse kandja: Mart Gerber ütles et temma sead on karjat-
se ees, ja sandist wärrawast olla waljale läinud

Hans Einbergi wälja wärraw on sant —

Hans Einberg ütles et temma kül selle wärrawa on teinud
et se peab kõwwa ollema, woib olla, et mönni on
wärrawa lahti jätnud.

Kohtootsusse järrel moisteti, et Mart Gerber selle pärrast,
et temma lomad teisele kahjo teinud, maksab
üks wak kartuhwleid kahjo tassumest —
ja Hans Einberg sandi wärrawa pärrast ka üks
wak kartuhwleid

Wodja sel 2^{sel} Julil 1870.

Tomas Mandel xxx

Johan Gerber xxx

Jaan Mauer xxx

Kous ollid sel 16^{mal} Julil need al tähhendud
kohtomehhed: Tomas Mandel, Johan Gerber
ja Jaan Mauer

Kaebamist ei olnud

Kous ollid sel al nimmetud kohto päewal kohto-
mehhed Tomas Mandel, Johan Gerber ja
Jaan Mauer

Kolimaemas

Sel 30^{mal} Julil 1870

Kaebamist ei olnud

Kous ollid sel 13^{mal} Augustil kolimaemas kohtomehed
Tomas Mandel, Johan Gerber ja Jaan Mauer

Kaebamist ei olnud

Kous ollid sel al nimmetud päewal, kohtomehhed

Tomas Mandel, Johan Gerber ja Jaan Mauer

Kolimaemas

sel 27^{mal} Augustil

Kaebamist ei olnud

1870

Kous ollid sel al nimmetud päewal
kohtomehhed Tomas Mandel, Johan
Gerber ja Jaan Mauer

Kolimaemas

sel 10^{mal} Septbr Kaebamist ei olnud
1870

Kous ollid sel al nimmetud päewal
kohtomehhed Tomas Mandel, Johan
Gerber ja Jaan Mauer

Kolimaemas

sel 24^{mal} Septbr Kaebamist ei olnud

1870

Kous ollid sel al nimmetud päewal

kohtomehhed, Tomas Mandel Johan Gerber

ja Jaan Mauer

Kolimaemas

Kaebamist ei olnud

Sel 8^{mal} Octbr
1870

Kous ollid sel al tähhendud päewal, kohtomehhed

Tomas Mandel, Johan Gerber ja Jaan Mauer

Kaebdus Mihkel Surmann kaebas, et temma olla

joobnud peaga Kristo Saumiga kõrtsis

kubessi wahhetanud, temma kuub olla

4 ½ Rubl wäärt. Selle wastane umbes

1 Rubl. Kõigist olla ½ Rubl peale sanud.

Kaebduse kandja Kristo Saum ütles et

minna seisin kül essiteks wasto, pärrast

wötsin wina ja ja wahhetasin, ja andsin

½ Rubl peale. Minna kül joobnud ei

olnud. Mis sest olli, teḿa isse tahtis.

Nüüd peab minno päewa maksuma ja peab-

gi need ligud mis sel jures ärrakullusid

Mihkel Surmanni käest küsiti kas sa
tahtsid wahhetada? Jah, ma isse kip
pusin; sest ma olin purjus –

Kohto otsusse järrel moisteti et wahhetus
jäab katki ja pealis rahha taggasi,
M. Surmann maksab Kristo Saumi
päewa palga ja ligu kullud
Öppetusseks, et ennam purjo ei jo
egga teine kord kube ei wahheta

Kolimaemas
Sel 22^{sel} Octbr
1870

Körwamehhe

Peakohtomees Tomas Mandel

xxx

Johhan Gerber

xxx

Jaan Mauer

xxx

Lisa 3. Ööta kohtuprotokoll nädid

Kohus mõistis, et Jaan Walt peal tranwi maksma kolme korra lehma ja wafira odras käimise pealt 1 Rubla 35 löppik walla laepasse.
Ja kähe korra hobuse karjamaal käimise pealt 20. Löppik

Teifeko peal J. Walt. mõisa herrale odras käife kaksju tafumist maksma. 2 Rubla ja hobuse rohu söömise eest 30 kopik

Teifeko saebasi Wäätfa mees Jaan Riis, et Hans Maaslep on Jaani päe aasta eest ühe härja wõlgu taanud, 20^{ne} rubla eest ja lubanud Septembri kuul 10ma 1883 a. makssta aga ei ole maksnud ja ma olen 5 korda seda raha kätte saamas käinud aga ikka ma ei ole saanud ja nüüd on mõisa poolt lubatud koost ära wiia finiks kui Hans Maaslep. Jaan Riisi rahawära taful. Aga Tõnnis Salfenbilla mees ei lasse koost ära wiia ja ütleb, et temal on ka Hans Maaslepa käest (30) kolm kummenä rubla kooste pealt jäänud mis pori luda aeg 1884 aastal Wodja mõisa all koostfi juures on waketuse jäänud.

Saebdupalune: Hans Maaslep seie kohtu ette küsitatud ja tema käest küsitatud: Kas sinul on Wäätfa mehe Jaan Riisi ja Tõnnis Salfeniga wõlgu 2 Tema ütles: ja now: Jaan Riisi käest toin härja ja lubasin 20 Rubla ja Tõnnis Salfeni ga waketasin hobuseid ja lubasin 30 Rubla peale anda aga ei ole jõudnud raha teenida sepanost on see raha maksmata.

Kohtu mõistus

Kohus mõistis, et Hans Maasleppa hobune peal Tõnnis Salfeni kätte jäänud 10ma Septembri kuul parwan 1884 a.
Ja T. Salfeni maksab Wäätfa mehe H. Riisile (15) wies teist kümme rubla. kahe wälja
Ja kui Hans Maaslep tahab enne 10ma Septembri kuul päewa 1884. Tõnnis Salfenile 45) Rubla ära lofuda siis saab omad hobuse kätte aga

5
1 Rubla 55 löpp.
Tranwi
kaksju tafumist
2 Rubla 30 kopik
Mõisa herrale
Käife

Lisa 4. Öötla valla kohtuprotokollide ümberkirjutused

No 1. Kohtu päew on peetud Öetla kooli toas 1
15 ^{mal}Januaril 1884.

Koos olid keik walla kohtu mehed

Peawanem Juhan Kraamer xxx

Kõrwamehed Jaagup Seire xxx

Karel Hohmuth xxx

Kaebdust ei olnud

No:2 Kohtu päew on peetud Öetla kooli toas
18 ^{mal}Weebruariil 1884.

Ja olid kous keik walla kohtu mehed

Peawanem Juhan Kraamer

Kõrwamehed Jaagu Seire

Kaarel Hohmuth

Kaebdus: Mõisa köögi tüdruk Mai

Perliin tuli kohtu ette ja kaebas, et Jaan

Ewart sõimanud ja kolm (3) korda oma

käega mind pähä löönud ja ma sain sest

wäga haiged. Ja Ann Silwersten (mõisa

perenaene) on seda riidu lahutanud.

Kaebduse alune: Jaan Ewart tuli kohtu

ja sai tema käest küsitud: Kas sina oled

Mai Perliini sõimanud ja kolm (3) korda

teda löönud? Tema ütles: jah ma löin

teda kolm (3) korda separast, et ma ei saa=

nud nii ruttu süa kui ma tahtsin ja

M. Perliin sõimas minu naest hooraks

Tunnistaja: Ann Silwersten kutsuti ette

ja küsiti: Kas sina nägid kuidas nende

riid oli? Ann Silwesten ütles: J. Ewart

tuli tuppa ja ütles: mis kurat see on, tuba

on pime ja maa tahan süa ja hakkas M.

Perliini ähwardama ja lubas teda lüa

ja M. Perliin ütles: mine löö enne oma naest ja

last aga ära löö mind ari enne oma täid ära
sinu naene oli lits, selle peale löi J. Ewart
teda kolm (3) korda mööda pead.

Kohtu mõistus

I Kohus mõistis, et Jaan Ewart peab trahwi
maksma walla laeka 3 Rubla, sepärast, et
on M. Perliini 3 korda päha löönud, aga
M. Perliin jääb ilma walu rahata, et ei ole
haige olnud.

4 Rubla

II Peab Mai Perliin 1. Rubla trahwi maksma
et on J. Ewarti naest sõimanud litsiks ja
öõlnud: mine ari enne oma täid ära.

Raha neil ei olnud maksta sepärast anti käsku
3^{maks} Märtsiks trahwi raha ära tasuda.

Riid asi

Oetlas 18^{mal} Webruaril

1884

Peawanem J. Kraamer xxx

Kõrwamehed J. Seire xxx

K.Hohmuth

No. 3

Kohtu päew on peetud Öetla kooli toas 3. Märtsil

Ja olid kous

Peawanem Juhan Kraamer

Kõrwamehed Jaagup Seire

Karel Hohmuth

Kaebdus Mõisa korra tüdruk Madli

... astus ette ja kaebas; et mõisa teumees

... on minul 1. Rubla raha ja

... ära warastanud

... müüri pealt ja on seinä pealt

... kust palk ära oli ja sedakanu

... käest leidnud ja mõisa herra

Kaebduse alune: Jaan Türgus kutsuti ette

Küsiti kust sina selle kammi said?

... ma ostsin Ämbra poe kaupme

käest ja maksin temast 12 Coppik

M...ötter ütleb seda kammi

... ostnud olema ja on 15 Copik

... maksnud.

...ja kohtu peawanem

on seda kammi kaupmeestele näidanud selle asja

.2

üle otsust saada. Ja Ämbra kaupmees on tunnis

tanud, et temal niisugusid kammid ei ole olnud.

Aga Ränga kaupmees on üttlenud, et tema seda

kammi on wälja müünud, aga ei tea kellele

Kohtumõistus

	I Kohus mõistis seda kammi M Spötterile tagasi ja andis seda kohtu ees tema kätte	
	II Peab J. Türgus 1 Rbl raha ja seda kasti lukku arwata 25 Coppik mis kammiga ühes on kadunud.	1 Rub25 Copik M. Spötterile
	III Peab J. Türgus 3 rubla trahwi maksma walla laekasse, sepärast et on warastanud ja noomis, et ei pea enam seda tegema. Ja andis käsku seda raha 17 ^{maks} Märtsiks ära maksta.	maksma 3 Rubla Riid asi
9 Decembril trahw ära trahw tasutud	Oetlas 3 ^{mal} Märtsil 1884	Peawanem J. Kraamer xxx Kõrwamehed J. Seire xxx K. Hohmuth xxx

Nõ: 4.

Kohtu päe on peetud Öetla kooli toas 31^{ne} Märsil

1884. Ja olid kous keik walla kohtumehed

Peawanem: Juhan Kraamer

Kõrwamehed: Jaagup Seire

Karel Hohmuth

Wolimees Jaan Neetar.

Kaebdus: Peremees Juhan Kraamer tuli kohtu ette ja kaebas peremees Karel Ruthe

on tema heinamaa pealt raiunud üks kuusk mis kuus tolli jäme on olnud ja üks kask 7 tolli jäme ja teine kask 9 tolli jäme.

Ja Hans Jatsa on kuulnud kui J. Kraameri heinamal on raiutud, aga ta pole ise mitte juurest näinud aga Karel Ruthe on oma õues kase puid katki raiunud.

Kaebduse alune: Karel Ruthe sai ette kutsutud ja tema käest küsitud: Kas sina oled need kolm puud J. Kraameri heina maa pealt raiunud, mis sinu peale kaebatakse? Karel Ruthe ütleb seda kuuske ma küll raiusin aga neid kahte kaske ma mitte ei raiunud.

Tunnistaja: Hans Jatsa tuli kohtu ette: ja sai tema käest küsitud: kas sina nägid kui K. Ruthe neid puid raius? Tema ütles: ma tegin oma heinamaal küüni katust ja kuulsin kui J. Kraameri

heinamaa peal raiuti ja kui maa kodu tulin
siis raius K. Ruthe oma õues kase okse katki
ja K.Ruthe tõi see kord oma heinamaa pealt
kaa puid aga J. Kraamer pole sell talwel
tühte puudki oma heinamaa pealt raiunud
Kaebduse alune: Karel Ruthe sai teist korda
küsitud: kas sina raiusid need kased kaa, mis
J. Kraamer ütleb raiutud olema? Aga
tema ütleb: ei raiunud muud kui selle kuuse

Kohtu otsus

Kohus arwab seda küll õige olema et K.Ruthe
need kased Juhan Kraameri heinamaa
pealt kaa on raiunud. Aga K.Ruthe ajab
tagasi ja ei tunnista ise üles, ega tunnistaja
H. Jatsa pole just mitte näinud; seäpärast
palume suuremat kohut seda seletada.

J. Kraamer ei
läinud suure
ma kohtusse
Ja leppisid tein
teisega ära
Puhas asi

Oetlas 31^{mal} Märtsil
1884

Kõrwamehed J. Seire xxx
K. Hohmuth xxx
wolimees J. Neetar xxx

No: 5.

Kohtu päew on peetud Öetla kooli toas 5^{mal} Mail 1884

Ja olid kous Peawanem Juhan Kraamer
kõrwamehed Jaagup Seire
Kaarel Hohmuth

Kaebdus: Tallitaja Juhan Wolk (peremees)
tuli kohtu ette ja kaebas, et peremees Jaagup
Seire on mind põllu wargaks teinud ja ei
luba mind wahe teed mööda käia ja ütleb
et mina pean seda tagasi maksma mis
tee laius on kahe aasta järgu ja lubas
mind puuri panna, et oled wannutud mees ja
ei tee õigust.

3

Kaebduse alune: Jaagub Seire sai ette kutsutud
ja tema käest küsitud: Kas sina oled J.Wolki sõima
nud põllu wargaks ja oled lubanud teda puuri
panna? Tema ütles: Ma ütlesin, et waata risti
kiwi on minu põllu sees, aga puuri panemist
ei öölnud.

Kohtu moistus.

	Kohus mõistis, et Jaagup Seire peab 5 Rubla trahwi	5 Rubla
21. Oktoobril trahw sisse maksetud	trahwi maksma walla laekasse J.Wolki sõimamise pärast ja noomis, et ei pea teine kord enam sõimama. Jaagup Seirel ei olnud raha maksta ja kohus andis temale aega 19 ^{ma} Mai kuu päewani Oetlas 5 ^{mal} Mail 1884	Riid asi

Peawanem J.Kraamer xxx
Kõrwamehed J.Seire xxx
K. Hohmuth xxx

N^o: 6

Kohtu päe on peetud Oetla kooli toas 16^{mal} Juunil 1884.

Ja olid kous peawanem Juhan Kraamer
kõrwamehed Jaagup Seire

Kaarel Hohmuth

Kaebdus: Kadaka metsawaht Mats Pööbel tuli kohtu ette ja kaebas, et Wodja meeste hobused on Oetla mõisa karjamaal käinud ja Edurt Lillenthalil on 10 lammast ja üks wasikas ka Oetla mõisa karjamaal käinud.

Mihkel Senne 2 hoost
Peeter Wänder 2 hoost
Juhan Tanner 1 hobune
Eduart Lillenthal 2 hoost
Suma 7 hoost

Aga Eduart Lillenthalil on metsawaht enne kaa näinud sees olema 2 hoost:
Suma 9 hoost

Kaebduse alused: Mihkel Senne, Peeter Wänder, Juhan Tanner ja Eduart Lillenthal said ette kutsutud ja küsitud: kas teie hobused

on Oetla mõisa karja maa peal käinud ja Eduart

Lillenthal sinu lambad ja wasikas?

Nemad tunnistawad seda keik õige olema

mis metsawaht tunnistab.

Kohtu mõistus

28 ^{mal}	I Kohus mõistis iga hobuse pealt trahwi 10 Coppik	
Juulil	II walla laeka (se on 9 hobuse pealt 90 kopik)	90 Cop trahwi
trahw	ja iga lamba pealt trahwi 10 küme kopik (see on	
ära tasatud	10ne lamba pealt trahwi 1. rubla)	1 Rubla trahwi
	III Peab Eduart Lillenthal ühe wasika pealt trahwi	
	maksma 10 Coppik walla laeka	10 Coppik trahwi
	IV Peab E. Lillenthal iga lamba pealt 10 Copik rohu	
	söömise eest maksma mõisa Herrale sest lambad	1 Rubla
	olla enam kui üks kord Oetla maa peal käinud.	kahju tasumise
	Ja andis käsku 28 ^{maks} Juuliks trahwi ja kahju	Riid asi
	tasumist ära tasuda.	

Oetlas 16^{mal} Juunil
1884

Peawanem J. Kraamer xxx

Kõrwamehed J. Seire xxx

K. Hohmuth xxx

Nõ: 7

Kohtupäe on peetud Oetla koolitoas 16^{mal} Juunil 1884.

Ja olid kous kõrwamehed Jaagup Seire

Kaarel Hohmuth Suurema

Wolimees Jaan Neetar kohtu läinud

30. Juunil
trahw sisse
trahwi
maksetud.

Hindrek Kraamer kaebab et Hans Rusi on
teda kolm korda kiwiga lõõnud tunnistaja

3 Rubla

Leena Hohmuth on pealt näinud.

Hans Rusi maksab 3 rubla wallalaekasse ja Riid asi

3 rubla rahurikkumise trahwi Hindrek Kraamrele

Oetlas 16^{mal} Juunil
1884

kõrwamehed J. Seire xxx

K. Hohmuth xxx

wolimees J. Neetar xxx

Nõ: 8

Kohtu pää on peetud Oetla kooli toas 21.^{mal} Juulil 1884.

4

Ja olid kous Peawanem Juhan Kraamer

Kõrwamehed Jaagup Seire

Karel Hohmuth

Kaebdus: Liisu Armuth (Willemi naene) tuli kohtu ette ja kaebas, et Aadu Pikkajaagu on Willem Armuthiga naaklema sigade pärast, et Liisu Armuth A. Pikkajaagu ja oma sea õuest välja ajanud, kui A. Pikkajaagu seda näinud siis tema akkanud hirmus wanduma ja Willem Armuthi osatama aga Willem Armuth on selle peale äkke aisa wõtnud ja A. Pikkajaagut lüa ärritanud, aga A. Pikkajaagu on selle aisa tema käest ära wõtnud ja katki murdnud ja on Liisu Armuthi seebi wargaks sõimanud ja selja takka rusikaga löönud päha, mis kaa L. Armuth kohtu peawanemale on naidanud et muhk on temal peas olnud.

Kaebduse alune: Aadu Pikkajaagu sai ette kutsutud, ja tema käest küsitud: kuidas see riid teil on akkanud? Tema ütles: Liisu Armuth ei lase meie sigu õues olla, peab oma sead üksi õues, kui meie oma sead lahti las^u me, siis ajab õuest välja ja mina tegin warawa lahti ja lasin sead õue, aga L. Armuth akkas mind sõimama wargaks ja selle peale läks L. Armuth minu kambri ja küsis minu ema käest seebi wargust järele, siis ma wõtsin tema õlast kinni ja lükkasin teda edasi tooli peale maha ja ei löönud mitte, aga W. Armuth lõi mind aisaga mööda rindu.

Tunnistaja (ehk pealt nägia) Willem Armuth sai ette kutsutud ja tema käest küsitud:

Kas sina nägid kui A. Pikkajaagu sinu naest lõi? Tema ütles: ma olin ukse ees

ja Liisu tuli kambri wälja ja hoidis pead kinni ja weel küsiti tema käest: kas sina oled A. Pikkajaaku äkke aisaga löönud? Tema ütles: ei ole loonud, ma õrritasin teda lüa aga ais ei läinud tema ligi ja A. Pikkajaagu wõttis aisa minu käest ära ja murdis katki.

Kohtu mõistus

27 Oktoobril
trahw ära
maksetud

I Kohus mõistis, et Aadu Pikkajaagu peab trahwi 3 Rubla trahwi
maksma walla laeka 3 Rubla, et on Liisu
Armuthi päha löönud

II Peab Willem Armuth 1. Rubla trahwi maksma
et on A Pikkajaaku ärritanud lüa ja andis 1 Rubla trahw
käsku trahwi ära maksta kahe nädala aja sees
mõistmise päewast arwates Riid asi

Oetlas 21sel Juulil
1884

Peawanem J. Kraamer xxx
kõrwamehed J.Seire xxx
K.Hohmuth xxx

No: 9.

Kohtu pää on peetud Öetla koolitoas 6^{mal} Augustil 1884.

Ja olid koos Peawanem J. Kraamer xxx
Kõrwamehed J. Seire
K. Hohmuth

Kaebdus: Oetla mõisa (Aru metsawaht)

Jaak Pull tuli kohtu ette ja kaebas, et Koortist
peremehe Jaan Welti lehm ja wasikas on
3 korda järgimööda mõisa odras käinud ja ma
ütlesin esimesel päewal, et pidi oma lehma
ja wasikast hoidma, aga naad pole hoidnud
Teiseks on Jaan Welti hobune 2 korda mõisa
karjamaal olnud.

Kaebduse alune: Jaan Welt kutsuti kohtu
ette: ja küsiti: kas sinu hobune on Oetla
mõisa karjamaal käinud kaks korda ja kas
lehm ja wasikas on 3 korda järgi mööda mõisa
odras käinud? Tema ütles: üks kord on J. Pull
lehma ja wasika meile ajanud, aga kahte
korda ma ei tea. Ja hobuse asja ma ei tea
ühtegi kas on käinud ehk ei ole käinud

Kohtu mõistus

Kohus mõistis, et Jaan Welt peab trahwi maksuma	5
kolme korra lehma ja wasika odras käimise pealt	1 Rubla 55 Cop
1 Rubla 35 Coppik walla laekasse.	trahwi
Ja kahe korra hobuse karjamaal käimise pealt	
20. Coppik	kahju tasumist
Teiseks peab J. Welt mõisa herrale odras käise	2 Rubla 30 kop
kahju tasumist maksuma. 2 Rubla ja hobuse	(Mõisa herrale
rohu söömise eest 30 kopik.	Riid asi

Teiseks kaebas: Wäätsa mees Jaan Riis, et Hans Maaslep on Jaani päe aasta eest ühe härja wõlgu toonud, 20me rubla eest ja lubanud Septembri kuu 10^{maks} 1883^a. maksta aga ei ole maksnud ja ma olen 5 korda seda raha kätte saamas käinud aga ikka ma ei ole saanud, ja nüüd on mõisa poolest luba antud hoost ära wiia seniks kui Hans Maaslep Jaan Riisi raha ära tasub. Aga Tõnnis Salsen (Õetla mees) ei lase hoost ära wiia ja ütleb, et temal on ka Hans Maaslepa kaest (30) kolm kümmend rubla hooste pealist saada mis pori lada aeg 1884 aastal Wodja mõisa all kõrtsi juures on wahetuse^{juures} jäänud. Kaebduse alune: Hans Maaslep sai kohtu ette kutsutud ja tema käest küsitud: Kas sinul on Wäätsa mehe Jaan Riisi ja Tõnnis Salseniga wõlgu? Tema ütles: jah on: Jaan Riisi käest tõin härja ja lubasin 20 Rubla ja Tõnnis Salseni ga wahetasin hobusid ja lubasin 30 Rubla peale anda aga ei ole joudnud raha teenida sepärast on see raha maksmata.

Kohtu mõistus

6 Augustil	Kohus mõistis, et Hans Maasleppa hobune peab	
maksetud	Tõnnis Salseni kätte jääma ^{10ma} Septembri kuu	
J. Riisile	paewani 1884. a.	
15 Rubla	Ja T. Salseni maksab Wäätsa mehe H. Riisile	
	(15) viis teistkümmen rubla. kohe wälja	
	Ja kui Hans Maaslep tahab enne 10 ^{mad} Septembri	
	kuu päewa 1884. Tõnnis Salsenile (45) Rubla	
	ära tasuda siis saab oma hobuse kätte aga	
Hobune jäi	kui ei maksa, siis jääb hobune Tõnis Salseni	
T. Salsenile	omanduseks.	Puhas asi

Peawanem J. Kraamer xxx
Kõrwamehed J. Seire xxx
Oetlas 6^{mal} Augus K. Hohmuth xxx
1884

Nõ: 10

Kohtu pää on peetud Öetla kooli toas 1^{sel} Septemb 1884.

Ja olid kous Peawanem J. Kraamer

Kõrwamehed J. Seire

K. Hohmuth

Kaebdus: Tõnnis Salsen mõisa metsawaht
tuli kohtu ette ja kaebas, et Esna küla
karja loojused 5 tükki on Oetla mõisa
niidetud heinamaa peal käinud.

Kaebduse alune: Esna küla karjane

Jaan Rawe sai ette kutsutud ja tema

käest küsitud: kas sinu loojused 5 tükki

on Öetla mõisa niidetud heinamaal

käinud? Tema ütles: Jah on käinud

Kohtu mõistus

15 Septembril

trahw ära

tasutud

Kohus mõistis, et (karjane) Jaan Rawe

peab iga lojusse pealt trahwi maksuma

10 koppik walla laekasse ja andis käsku

seda trahwi ära tasuda 14^{maks} Septembri

kuu päewaks

Teiseks kaebas Öetla mölder Kristjaan

Saawel et Esna mees Kustas Küien

on tema käest 9 Rubla raha lainanud

ja nüüd ei maksa enam tagasi

Kaebduse alune Kustas Küien sai

ette kutsutud ja tema käest küsitud:

kas sina oled K. Saaweliga 9 Rubla wõlgu?

Tema ütles: Ei ole, ma olen aga 5 Rbl.

tema käest lainanud ja muud ma ei tea.

Ja weel sai teist korda K. Saaweli käest küsi

tud: kas sinul tunnistuse kirja on selle

50 Cop trahw

Riid asi

6

laenamise peale ehk käe meest kes seda selgeste teab tunnistada? Tema ütles: „Ei ole“ meie olime kahekeisi.

Kohtu moistus

8^{mal} Desemb
oli wõlg ära
tasutud

Kohus mõistis, et Kustas Küien peab see 5 Rubla Kristjaan Saawelile tagasi maksma 14^{maks} Septembri kuu paewaks. Ja Kristjaan Saawel lubab see 4 Rubla Kustas Küienile kinkida kui ta teda ära salgab.

Puhas asi

Oetlas 1. ^m Septembril
1884

Peawanem J. Kraamer xxx
Kõrwamehed J. Seire xxx

K. Hohmuth xxx

Nõ: 11

Kohtu pää on peetud Öetla kooli toas 6^{mal} Oktob 1884

Ja olid kous Peawanem J. Kraamer

Kõrwamehed J. Seire

K. Hohmuth

Kaebdus: Aadu Pikkajaagu (mõisa teumees)

tuli kohtu ette ja kaebas, et Mart, Meinart

ja Jaagup Korner on tema heina kuhja

mõisa lojustega ära söötud aga ei tea

kumba lojused seda kahju on teinud

Kaebduse alused Mart Meinart ja Jaagup

Korner said ette kutsutud ja nende käest küsi

tud: Kumba lojused on A. Pikkajaagu

heina kuhja ära söönud? Nemad wastawad:

meie ei tea sest ühtegi. Seal wõib paljugi

kallal käinud olla ja süü aetakse meie peale

Tunnistaja: Aadu Siwison tunnistab, et

Mart Meinarti härjad on kuhja kallal

käinud ja tema ise on neid kuhja kallalt

mittu korda ära ajanud.

Ja Tallitaja J. Wolk on käinud heina

kuhja järel waatamas ja on leidnud, et

J. Ltb heinu on ära söödud, aga rohkem

ei olle mitte sealt ära söödud.

Kohtu mõistus!

6^{mal} Oktoobril Kohus mõistis, et Mart Meinart peab Aadu Puhas asi
kahju raha Pikkajaagule isa Ltb heinte eest 15 Coppik kahju trahwi
ära tasutud tasumist maksma (See on J. Ltb eest 1 Rubl 5 Coppik) ei ole

Oetlas 6mal Oktoobril

1884

Peawanem J. Kraamer xxx

Kõrwamehes J. Seire xxx

K. Hohmuth xxx

N^o: 12 Kohtu pää on peetud Oetla kooli toas 5^m Nowembr 1884

Ja olid kous keik walla kohtu mehed

Aga kaebdust ei olnud seletada

Oetlas 5^{mal} Nowembril

1884

Peawanem J. Kraamer

xxx

Kõrwamehed J. Seire xxx

K.

Hohmuth xxx

N^o: 13 Kohtu päew on peetud Oetla kooli toas Decembr 1884.

Ja olid kous kõik walla kohtumehed.

Aga kaebdust ei olnud seletada.

Oetlas 8^{mal} Decembril

1884

Peawanem J. Kraamer xxx

Kõrwamehed J. Seire xxx

K. Hohmuth xxx

Kirjutaja H Rusi

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____ KRISTIINE KUREMA
(*autori nimi*)
(sünnikuupäev: 01.12.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose
EESTI KIRJAKEELE ARENG 19. SAJANDI TEISEL POOLEL PEETRI
KIHELKONNA KOHTUPROTOKOLLIDE PÕHJAL,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ KARL PAJUSALU,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 23.05.2013 (*kuupäev*)